

БІБЛІОТЕКА ЖУРНАЛУ
«УПРАВЛІННЯ ШКОЛОЮ»

М. О. ФЕДЕРЕЦЬ

ШКОЛА XXI СТОЛІТТЯ:

ЗМІНИ В КОНТЕКСТІ
РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО
СУСПІЛЬСТВА

Харків
Видавнича група «Основа»
2014

УДК 37.091.113
ББК 74.240
Ф33

Бібліотека журналу «Управління школою»

Федорець Микола Олександрович

Ф33 Школа ХХІ століття: зміни в контексті розвитку інформаційного суспільства. Частина 1 / М. О. Федорець. — Х. : Вид. група «Основа», 2014. — 128 с. — (Бібліотека журналу «Управління школою»; Вип. 2 (134)).

ISBN 978-617-00-2021-5

Збірку статей присвячено проблемам оновлення освіти за умов розвитку інформаційного суспільства. В першій частині представлено проект школи ХХІ століття, надано рекомендації з окремих аспектів освітньої діяльності: валеологізації освіти, вимоги до сучасного уроку, роботи з обдарованими, тайм-менеджменту для педагогів.

Для керівників навчальних закладів, широкого кола педагогів.

УДК 37.091.113
ББК 74.204

ISBN 978-617-00-2021-5

© Федорець М. О., 2014

© ТОВ «Видавнична група “Основа”», 2014

Зміст

Передмова	4
Міжнародний пілотний соціально-педагогічний проект «Школа ХХ століття»	7
Зниження здоров'явитратності та валеологічне виховання в школі	23
Тайм-менеджмент у житті та роботі вчителя ХХ століття	54
Сучасний урок: проектування, реалізація, аналіз	72
Пропозиції/рекомендації за результатами відвіданих уроків у школах України	89
Робота з обдарованими дітьми за умов розвитку інформаційного суспільства	94

Передмова

ПРО ПРОЕКТ

Міжнародний пілотний соціально-педагогічний проект *«Школа XXI століття: зміни в контексті розвитку інформаційного суспільства»* (далі — проект) було розроблено групою українських і молдавських учених та прийнято до реалізації 2009 року. Проект є тривалим, базовим для модернізації різних освітніх систем — від окремих навчально-виховних установ до управлінь/відділів освіти районних/міських рад.

Учасниками проекту є державні освітні структури, громадські організації/об'єднання педагогів, психологів і батьків з України, Росії, Молдови та Румунії. Проект також входить до мережі пілотних навчально-виховних установ. Особливістю висококваліфікованої міжнародної команди розробників, експертів і тренерів проекту є готовність до співробітництва та здатність реально впроваджувати продуктивні інновації.

Загальна концепція проекту, його соціально-педагогічні, соціально-психологічні, психолого-педагогічні й організаційно-педагогічні складові є *модулями із гнучкою структурою*, що дозволяє безперервну їхню модифікацію та модернізацію. Це значно розширює можливості та межі проекту, дозволяє його реалізовувати на базі різних освітніх установ у різних країнах — як СНД, так і Східної Європи.

«Надзавдання» проекту полягає у формуванні загального культурно-освітнього простору як умов інтеграції освітніх систем України, країн СНД і Європейського Союзу.

Головною метою проекту є практична реалізація особистісно зорієнтованої освіти на базі пілотних «дитиноцентриських» освітніх установ/комплексів проєвропейського типу — комфортних, природодоцільних, максимально продуктивних для виховання, навчання, різнобічного розвитку й успішної соціалізації дітей за нових умов.

Серед партнерів проекту — Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Генеральна асоціація учителів Румунії, Всеросійський педагогічний портал

«Завуч Інфо», Асоціація педагогів Молдови, Одеське педагогічне товариство, Асоціація розвитку творчої особистості «ВАРТО» (Вінниця, Україна), Управління освіти та методичні центри/кабінети низки міст (Вінниця, Ялти, Іллічівська, Хуста, Кишинева й ін.).

За три роки реалізації проекту його учасники опублікували понад 30 статей українською, російською та молдавською мовами з актуальних проблем розвитку системи довузівської освіти в провідних педагогічних журналах. Деякі з них були передруковані різними видавництвами по 2–3 рази.

2012–2013 навчального року в проєкті беруть участь близько 70 тренерів, експертів і методистів, а також понад 500 педагогів із 11 пілотних освітніх установ.

Детальніше про проєкт див.: Федорець, Н., Чепурной, Г. «Концептуальне обґрунтування міжнародного пілотного соціально-педагогічного проєкту “Школа ХХІ століття: зміни в контексті розвитку інформаційного суспільства”».

ПРО АВТОРА

Федорець Микола Олександрович — педагог і організатор освіти, голова Одеського педагогічного товариства, Ph. D у галузі освіти (doctor in pedagoogie), міжнародний експерт (Україна), учитель вищої категорії. Відомий як міжнародний фахівець, викладач/тренер, науково-технологічний консультант у галузі управління та розвитку доуніверситетської освіти (проєктування, планування й організація роботи установ освіти за умов інформаційного суспільства; сучасний урок і продуктивні педагогічні технології; модульне навчання; валеологія, тайм-менеджмент, медіаосвіта; робота з обдарованими дітьми з тьюторським супроводом; дошкільна освіта; підвищення професійної компетентності керівників установ і педагогів; музично-естетичне виховання тощо).

Працював учителем і директором Кишинівської середньої школи № 45 з поглибленим вивченням предметів естетичного циклу, керівником районного управління освіти. Багато років

викладав у педагогічному університеті ім. Іона Крянге (Кишинів). Був проректором з наукової роботи Белгородського обласного інституту підвищення кваліфікації вчителів (Росія), директором департаменту Академії публічного управління при президенті республіки Молдова. 1999 року створив Авторську освітню концепцію «Intellectualitatea (Інтелігентність)» і очолив Авторський ліцейський комплекс «Intellectualitatea» у Молдові (Кишинів, Кахул). Протягом 12 років працював у багатьох міжнародних освітніх проєктах як директор, науковий керівник і координатор.

Пройшов стажування та підвищення кваліфікації в університетах різних країн. Понад 15 років обіймав пост голови Асоціації педагогів Молдови «Інноваційна школа».

З 2010 року — керівник Міжнародного пілотного соціально-педагогічного проєкту «Школа XXI століття: зміни в контексті розвитку інформаційного суспільства», який успішно реалізують 11 пілотних освітніх установ за участі державних структур і громадських організацій з України, Молдови, Румунії та Росії.

Постійний учасник великих міжнародних форумів і науково-практичних конференцій (Київ, Одеса, Ялта, Вінниця, Кишинів, Москва, С.-Петербург, Рига, Мінськ, Бухарест, Арад, Будапешт, Відень, Софія, Анталія, Хургада та ін.). Є засновником щорічного літнього *Міжнародного психолого-педагогічного фестивалю «Перспектива»* (<http://festival.eidotehnika.org/>).

Автор і співавтор понад 60 наукових і науково-методичних публікацій, у тому числі відомих книг і навчальних посібників для вчителів і керівників освітніх установ.

Для контактів: nfedoret@mail.ru, www.eidotehnika.org, www.osvita21.info.

Міжнародний пілотний соціально- педагогічний проект «Школа ХХ століття»¹

ВСТУП. НОВИЗНА ПРОЕКТУ

Останніми роками в системі довузівської освіти України й інших країн СНД загострилися протиріччя та проблеми соціально-педагогічного характеру. Ідея створення *загальноосвітніх комплексів проєвропейського типу* (далі — ЗКПТ) з'явилася в результаті звернення батьків, які хотіли б дати своїм дітям шкільну освіту, наближену до сучасних європейських традицій і норм для подальшого навчання як в Україні, так і за кордоном.

Міжнародний пілотний соціально-педагогічний проект «Школа ХХІ століття: зміни в контексті розвитку інформаційного суспільства» (далі — проект) було розроблено та прийнято до реалізації влітку 2009 року в межах щорічного літнього *Міжнародного психолого-педагогічного фестивалю «Перспектива»*², який в липні проводять у м. Іллічівську Одеської області. Первісно проект було розроблено як тривалий, без чіткого строку закінчення, а також як базовий для модернізації різних освітніх систем — від окремих навчально-виховних установ до управлінь/відділів освіти районних/міських рад.

¹ Співавтор — Г. Чепурний, док. пед. наук РАЕ, психолог, президент Асоціації розвитку творчої особистості «ВАРТО» (Україна), керівник Центру освітніх технологій «Школа ейдотехніки».

² Див.: <http://festival.eidotehnika.org/>

Учасниками проекту є державні освітні структури, громадські організації/об'єднання педагогів, психологів і батьків з України, Росії, Молдови та Румунії, а також мережа пілотних навчально-виховних установ. Особливістю висококваліфікованої міжнародної команди розробників, експертів і тренерів проекту є готовність до співробітництва та здатність реально впроваджувати продуктивні інновації.

Загальна концепція проекту, його соціально-педагогічні, соціально-психологічні, психолого-педагогічні й організаційно-педагогічні складові є *модулями із гнучкою структурою*, що дозволяють безперервну їхню модифікацію та модернізацію. Це значно розширює можливості та межі проекту, дозволяє його реалізацію на базі різних освітніх установ у різних країнах — як СНД, так і Східної Європи.

«Надзавдання» проекту полягає у формуванні загального культурно-освітнього простору як умов інтеграції освітніх систем України, країн СНД і Європейського Союзу.

Головною метою проекту є практична реалізація особистісно зорієнтованої освіти на базі пілотних «дитиноцентриських»³ освітніх установ/комплексів проєвропейського типу — комфортних, природодоцільних, максимально продуктивних для виховання, навчання, різнобічного розвитку й успішної соціалізації дітей за нових умов.

Серед стратегічних завдань проекту — робота із проблематикою модернізації та підвищення конкурентоспроможності освітніх установ, вирішення яких здатне перевести дискусію про просування освітньої системи України шляхом інтеграції в європейський освітній простір у нову площину.

В межах проекту на базі пілотних освітніх установ проводимо роботу з *понад 10 стратегічними напрямками* соціально-педагогічного, психолого-педагогічного та методико-технологічного характеру, що забезпечують модернізацію та підвищення продуктивності освітніх установ: зниження здоров'явитратності та психологізації освітнього процесу; проектування та планування роботи школи за нових умов (на 4–5 років, на навчальний рік, на навчальний тиждень); реальне підвищення продуктивності уроків, упровадження модульного навчання й організація освітнього процесу на підставі технологій тайм-менеджменту; індивідуалізоване навчання та робота з обдарованими дітьми із тьюторським

³ Термін належить члену-кореспондентові АПН Росії О. Є. Лебедєву.

супроводом; створення, апробування та поширення продуктивних дидактичних методик і технологій із урахуванням мнемотехніки⁴, логіки, неориторики й ефективного педагогічного спілкування, ефективною наступності (ДНЗ-школа, 4–5 класи, педагогічна команда класу-сім'ї учнів тощо); досягнення реального три/полілінгвізму; формування високоорганізованого освітнього середовища, що забезпечує демократичне та громадське виховання, а також різнобічний (емоційний, інтелектуальний, культурний тощо) розвиток учнів та їхню успішну соціалізацію за умов інформаційного суспільства й європейської інтеграції; досягнення високої функціональної грамотності, вільного володіння ІКТ⁵ і комп'ютером; медіавиховання; створення громадських освітніх установ, підданих не лише відомчому, але й суспільному моніторингу, тощо.

В межах проекту щороку проводимо великі міжнародні педагогічні форуми, конференції «Інноваційні методи в психології та педагогіці», а також міні-фестивалі, семінари, тренінги та навчальні програми. Неабияку роль в ефективному розвитку цього проекту відіграє Міжнародний психолого-педагогічний фестиваль «Перспектива», в якому щороку беруть участь сотні педагогів різних країн.

Серед партнерів проекту — Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Генеральна асоціація вчителів Румунії, Всеросійський педагогічний портал «Завуч Інфо», Асоціація педагогів Молдови, Одеське педагогічне товариство, Асоціація розвитку творчої особистості «ВАРТО» (Вінниця, Україна), Управління освіти та методичні центри/кабінети низки міст (Вінниця, Ялти, Іллічівська, Хуста, Кишинєва й ін.).

За три роки реалізації проекту його учасники опублікували понад 30 статей українською, російською і молдавською мовами з актуальних проблем розвитку системи довузівської освіти в провідних педагогічних журналах. Деякі з них передруковані різними видавництвами по 2–3 рази.

2012–2013 навчального року в проекті беруть участь близько 70 тренерів, експертів і методистів, а також понад 500 педагогів із 11 пілотних освітніх установ.

⁴ Мнемотехніка (від грецьк. *mne* — пам'ять і *techne* — мистецтво) — спосіб поліпшення засвоєння нової інформації шляхом свідомого утворення асоціативних зв'язків за допомогою спеціальних методів і прийомів.

⁵ Інформаційно-комунікативні технології.

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОЕКТУ

1. Місія та мета створення шкіл-комплексів проєвропейського типу

Місією («надзавданням») ЗКПТ є:

- × досягнення випускниками довузівських навчальних установ рівнів освіченості, вихованості та конкурентоспроможності, необхідних для успішного продовження освіти не лише в СНД, але й у країнах Євросоюзу, та достатніх для ефективної соціалізації за умов інформаційного суспільства;
- × стимулювання безперервної професійної освіти та загальнокультурного розвитку персоналу освітніх установ на підставі управлінської парадигми лідерства;
- × вплив на процес безперервної освіти та культурного розвитку батьків дошкільників і школярів.

Метою створення ЗКПТ в Україні є подолання на підставі особистісно зорієнтованих освітніх концепцій протиріч і проблем, характерних для нинішньої системи довузівської освіти країни.

2. Моніторинг індивідуальних особливостей дітей

Проблема: модернізація школи та перехід до особистісно зорієнтованого навчання вимагає ґрунтовного знання індивідуальних особливостей дітей. Однак у багатьох освітніх установах відзначено погіршення цієї роботи. Більшість педагогів не мають достатніх відомостей про особливості учнів і середовище їхнього виховання, що знижує ефективність освітнього процесу.

Концепція ЗКПТ виходить із того, що *багатоаспектне вивчення особистості дитини в процесі розвитку є неодмінною умовою сучасного особистісно зорієнтованого навчання.*

У зв'язку з цим у діяльності ЗКПТ передбачено:

- a) *систему комплексного моніторингу* — вивчення особливостей дітей і середовища їхнього виховання;
- b) *зміцнення психологічної служби* з розрахунку один психолог на 300–350 учнів;
- c) *активну роботу медико-психолого-педагогічного (педологічного) консилиуму* в кожному класі та дошкільній групі;
- d) *ефективні технології*, що дозволяють будувати освітній процес відповідно до даних, отриманих під час моніторингу індивідуальних особливостей дітей;

- е) різнобічне обстеження дітей безпосередньо після прийняття їх до освітньої установи;
- ф) узагальнення інформації про фізичний, психічний, інтелектуальний, емоційний розвиток дітей і *вироблення рекомендацій щодо роботи з ними* з боку психолога, медичного працівника, керівника педагогічної команди, тьюторів тощо, яку вони заносять до *індивідуальних психолого-педагогічних карт*;
- г) виявлення *обдарованих дітей*, формування індивідуальних програм і спеціальних умов для їхнього виховання, навчання та розвитку з *тьюторським супроводом*.

3. Освітнє середовище за умов інформаційного суспільства

Проблема: в багатьох освітніх установах не створено умов щодо формування сприятливого високоорганізованого освітньо-культурного середовища для продуктивного освітнього процесу.

Відповідно до концепції ЗКПТ багате та різноманітне освітнє середовище — *головна цінність* дитячої установи. Створення та постійне оновлення такого середовища як у кожному класі та дошкільній групі, так і в освітній установі в цілому, *вимагає часу та спеціальних зусиль*. Це предмет особливої турботи педагогічних команд, психологічної служби, адміністрації та батьківській громадськості. Високоорганізоване освітнє середовище, зорієнтоване на реалізацію життєвих інтересів дітей і гуманістичне спрямування, можуть забезпечити:

- а) розкриття *індивідуальних здібностей і схильностей* дітей;
- б) *різнобічний творчий розвиток* дітей і виховання їх на підставі демократичних цінностей інформаційного суспільства;
- с) формування високої професійної компетентності та культури персоналу;
- д) створення умов, які сприяють задоволенню освітньо-культурних потреб сім'ї.

За наявності в дитячій установі відповідного середовища концепція ЗКПТ пропонує різні інноваційні методики та педагогічні технології високої ефективності:

- а) організація освітнього процесу в *стаціонарно-дистанційному форматі*;
- б) використання *гнучких, індивідуалізованих* програм і завдань;
- с) розподіл учнів під час навчальних занять на *пари, команди, малі різнорівневі групи* під керівництвом *двох педагогів*⁶;

⁶ Йдеться про технологію педагогічного дуету.

- а) активні й інтерактивні форми навчання із широким використанням мнемотехніки⁷, логіки на підставі математики, розвивальних ігор тощо;
- б) використання мнемотехніки як продуктивної технології швидкого та міцного засвоєння понять, таблиць, поезії, інших структурних одиниць навчального матеріалу;
- в) *інтегровані/бінарні уроки* — виразні, емоційні, побудовані на міжпредметних зв'язках, інтерактивних методах, ІКТ, які містять пропедевтичні завдання, елементи театральної дії, а також інші нетрадиційні форми навчальних занять;
- г) створення під час самостійної роботи учнів *оточення читального залу*;
- д) організація *сфери вільного спілкування* нерідкими мовами тощо.

Важливою умовою створення та підтримання освітнього середовища високої якості є реалізація *принципу школи-комплексу* — об'єднання в межах єдиної навчальної установи загальноосвітньої, музичної, художньої, хореографічної, спортивної й інших шкіл/студій. Такий підхід забезпечує безперервність та інтегрованість щодо реалізації програм *основної та додаткової освіти* на кожному ступені виховання, навчання та розвитку дітей.

ЗКПТ також передбачає *тривале утримання дітей у сфері впливу освітнього середовища*. Із цією метою створюють *напівпансіонати*, а також *міські оздоровчо-лінгвістичні табори* з денним перебуванням тощо.

4. Зниження здоров'явитратності освітнього процесу

Проблема: *відповідно до сучасних досліджень освітній процес є головним фактором, який руйнує здоров'я молодого покоління.*

ЗКПТ задумано як освітню установу з вираженим *валеологічним характером*. Головна мета цієї роботи полягає в наповненні *всіх, без винятку, аспектів роботи з дітьми здоров'язберігальним змістом*. У діяльності ЗКПТ використовуємо освітньо-валеологіч-

⁷ Уперше офіційно схвалено Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України навчально-методичний посібник «Мнемотехніка: технологія ефективного усвоєння інформації в умовах сучасного об'єднаного навчання» автора Г. А. Чепурного: М., 2013. — 148 с. (протокол від 13.12.2012 р. № 14.1/12-Г-398).

ні технології пом'якшення й усунення *головних факторів*, які руйнують здоров'я:

- а) шкільних стресів: фізіологічного, інформаційного, комунікативного, психологічного (емоційного);
- б) незадовільного фізичного розвитку та хронічної гіподинамії;
- с) кисневого та сонячного «голодування»;
- д) дидактогенії⁸ й інших захворювань школярів: зниження зору, сколіозу, неврозів тощо;
- е) неправильно організованого режиму дня та поганого харчування.

У концепції ЗКПТ передбачено заходи медико-валеологічного характеру:

- а) зміцнення *медичної служби* — лікар-педіатр/медичний працівник з відповідними функціями (санітарно-гігієнічного, оздоровчо-профілактичного обліку й амбулаторного лікування хронічно хворих, контролю фізичного розвитку дітей тощо);
- б) *валеологічний підхід* до організації освітнього процесу (здоров'язберігальні уроки, профілактика стомлюваності мозку й органів зору, позитивний психологічний мікроклімат, рухова активність дітей, адекватний фізичний розвиток тощо) з використанням технологій професора В. Ф. Базарного, М. Монтесорі й ін.;
- с) використання мнемотехніки як ефективної здоров'язберігальної технології;
- д) формування в учнів знань і вмінь щодо здорового способу життя;
- е) організація *режиму та темпу* навчальної роботи відповідно до індивідуальних особливостей дітей, санітарно-гігієнічних норм і сезонних змін;
- ф) забезпечення *раціонального харчування* дітей і персоналу;
- г) використання *валеологічних меблів*, що забезпечує комфортну та безпечну роботу дитини в режимі сидіння/стояння;
- h) навчання персоналу продуктивних *здоров'язберігальних технологій*;
- і) валеологічний вплив на сім'ї учнів.

⁸ Негативний психічний стан учня (пригнічений настрій, страх, фрустрація тощо), викликаний порушенням педагогічного такту з боку вихователя (учителя, тренера).

5. Наступність у вихованні, навчанні та розвитку дітей

Проблема: найважливішою особливістю школи інформаційного суспільства є ефективна наступність на всіх ступенях виховання, навчання та розвитку дітей. На жаль, цей напрям роботи в багатьох освітніх установах перебуває на незадовільному рівні.

Цей пілотний проект ґрунтовано на засадах гуманного, дбайливого ставлення до людської особистості, що передбачає ефективні методики та технології здійснення наступності, як традиційні, так і оригінальні, авторські:

- a) створення установ типу «дитячий садок — школа», які дають значні можливості для продуктивної наступності між освітніми ступенями (наступністю «по горизонталі») й усередині цих ступенів (наступністю «по вертикалі»);
- b) технологія наступності «по горизонталі», що полягає в налагодженні партнерських відносин між членами педагогічних команд, сформованих із учителів, які працюють у конкретному класі, як між собою, так і з батьками учнів, а також у систематичному обміні значущою інформацією про дитину з метою формування єдиного підходу до неї з боку зацікавлених дорослих;
- c) авторська технологія здійснення наступності «по вертикалі», що полягає в спільній роботі з дошкільниками вихователя підготовчої групи та майбутнього вчителя першого класу (педагогічний дует) протягом 4–6 місяців;
- d) аналогічна авторська технологія роботи із учнями 4-х класів їхнього вчителя разом із майбутнім керівником педагогічної команди 5-го класу, майбутніми тьюторами й учителями-предметниками.

Неабияке значення щодо поліпшення наступності в концепції ЗКПТ надано роботі медико-психолого-педагогічного консиліуму та використанню індивідуальних психолого-педагогічних карт учнів.

6. Реальний три/полілінгвізм як критерій якості шкільної освіти

Проблема: за умов інформаційного суспільства жителя об'єднаної Європи не можна вважати освіченим, якщо він не знає, щонайменше, ще двох мов, окрім рідної, одна з яких — англійська (французька). Наразі лише деякі спеціалізовані освітні установи

забезпечують задовільне опанування учнями двох і більше нерідних мов.

У роки, наступні після отримання країнами СНД незалежності, в цьому напрямі відбулося мало позитивних змін. Разом із тим зростає протиріччя між бажанням чималої кількості учнів опанувати іноземні мови та труднощами реалізувати це за умов масової школи. Таке протиріччя стало причиною переходу цього освітнього напрямку в сферу тіньової економіки.

Діти представників національних меншин (молдован, болгар та ін.), які мешкають в Україні, перебувають ще в складнішому становищі. Їм необхідно опанувати три мови (українську, російську, англійську/французьку), крім рідної.

Концепція ЗКПТ передбачає систему заходів щодо приведення мовної ситуації в певній установі до європейської норми:

- а) послідовне освоєння *трьох (чотирьох) мов і викладання навчальних предметів* цими мовами протягом усього періоду навчання з початку 3 (4) класів;
- б) реалізацію принципу полілінгвізму з урахуванням низки умов:
 - × опанування дітьми нерідних мов починається в дошкільних установах у відповідному сенситивному періоді розвитку дитини (3–5 років) й обов'язково в неформальному режимі;
 - × вивчення рідної мови випереджає вивчення нерідних мов на 2–3 роки;
 - × етапи, методи та технології освоєння нерідних мов аналогічні до тих, які застосовують під час вивчення рідної мови, з формуванням відповідного середовища вільного спілкування;
 - × технології вивчення нерідних мов мають бути різноманітними та привабливими для дітей (*інтегровані/бінарні заняття/уроки з музикою, театром, фізкультурою, дидактичними іграми* тощо) та використовувати оздоровчолінгвістичні табори, створення білінгвістичного середовища в сім'ях тощо);
 - × освоєння нерідних мов слід здійснювати *інтегровано з історією та культурою* відповідних країн і народів;
 - × використання нерідних мов у вигляді *міжпредметних зв'язків* на уроках різних дисциплін;
 - × використання мнемотехнічних прийомів для швидкого та міцного запам'ятовування іноземних слів, словосполучень, зміни форм дієслів (в англійській мові) тощо;

- × використання/виконання *пісень нерідними мовами* під час динамічних пауз на уроках різних дисциплін;
- с) відповідно до концепції ЗКПТ під час освоєння нерідних мов діти проходять чотири обов'язкових етапи. Для реалізації цих етапів використовують спеціальні методики й авторські освітні технології⁹.

7. Новий підхід до формування загальних (надпредметних) навчальних умінь

Проблема: серед пріоритетів інформаційного суспільства на першому плані перебуває здатність людей до безперервної освіти протягом життя. У зв'язку з цим особливого значення набуває формування в шкільні роки вміння продуктивно навчатися та займатись самоосвітою. На жаль, цьому аспекту роботи чимало педагогів і керівників освітніх установ не надають належної уваги.

Відповідно до концепції ЗКПТ всі загальні (надпредметні) вміння, навички, способи та прийоми навчально-пізнавальної діяльності розподілено на три типи: *навчально-управлінські* вміння; *навчально-інформаційні* вміння, необхідні для одержання й опрацювання навчальної інформації; *навчально-логічні* вміння, завдяки яким здійснюють різні розумові операції.

Навчання загальних навчальних умінь у ЗКПТ пов'язане з такими умовами:

- а) сучасне розуміння проблеми, значно ширше, ніж її трактують у багатьох освітніх установах країни;
- б) високий рівень опанування зазначених умінь, що дозволяє учням вільно використовувати їх у процесі вивчення *кількох мов*;
- с) опанування необхідних *інформаційних технологій* і використання їх під час вивчення різних навчальних дисциплін;
- д) формування в учнів умінь рефлексувати власну діяльність, тобто вміння об'єктивно оцінювати себе ніби «з боку».

Крім освоєння традиційних загальних навчальних умінь, учні ЗКПТ навчаються:

⁹ Детальніше — див.: Федорець, Н. Авторская образовательная концепция «Интеллигентность». — Кишинёв : Pontos, 2007; або: Федорець, М. Авторська освітня концепція «Інтелігентність» // Управління школою. — Основа. — 2009. — № 3.

- а) продуктивно працювати за допомогою комп'ютера («сліпий» метод друку тощо);
- б) самостійно та ґрунтовно працювати з текстами;
- с) знаходити та продуктивно використовувати інформацію (розуміти, пояснювати, оцінювати, інтерпретувати, робити висновки, формулювати гіпотези, висловлювати судження, дискутувати тощо);
- д) запам'ятовувати та засвоювати чималі обсяги інформації за допомогою технології мнемотехніки;
- е) виконувати завдання в нестандартних форматах.
Також у роботі ЗКПТ особливої уваги надано:
 - а) функціональній підготовці учнів — умінню продуктивно користуватися доступними джерелами інформації;
 - б) вивченню та використанню принципів і технологій сучасного тайм-менеджменту;
 - с) розвитку критичного мислення й умінню вільно застосовувати свої знання в реальних нестандартних ситуаціях;
 - д) освоєнню демократичних цінностей, знанню своїх прав і обов'язків;
 - е) формуванню комунікативної культури, умінню працювати в групі, команді тощо.

8. Підвищення ефективності роботи школи за рахунок розширення суспільної участі

Проблема: чимало освітніх установ функціонують у закритому режимі, самоізолюються від громадського контролю над якістю освіти. Відсутність транспарентності, доступності до достовірної інформації про стан освітнього процесу є серйозною перешкодою на шляху модернізації шкіл.

Становлення в Україні системи освіти європейського рівня висуває на перший план ідею громадянської школи, що забезпечує широку участь громадськості в розв'язанні проблем виховання, навчання та розвитку дітей. Тому в роботі ЗКПТ важливе місце мають:

- х принцип транспарентності (відкритості). Освітній процес є відкритим і доступним для батьків учнів і громадськості. На практиці це означає, що кожен батько або співробітник можуть одержати інформацію про навчальну ситуацію дитини, ознайомитись із методиками проведення уроків шляхом відвідування або перегляду відеозаписів. Реальне

забезпечення права дітей на освіту високої якості та вільний творчий розвиток вимагає не лише відомчого, але й суспільного моніторингу;

- × *принцип педагогічної освіти батьків і залучення їх до освітнього процесу* передбачає безпосередню участь батьків учнів в освітньому процесі на правах замовників, партнерів, консультантів і помічників персоналу. Складність завдань сучасної освіти зумовлює створення в освітніх установах умов для освіти батьків у сфері сучасних педагогічних технологій, психології, валеології, медіапедагогіки, світової культури тощо.

У зв'язку з цим у ЗКПТ передбачено:

- a) *вільний доступ* батьків учнів до інформації про роботу освітньої установи, створення умов для партнерських відносин і спільної роботи персоналу, батьків та інститутів громадянського суспільства тощо;
- b) *установлення тісного співробітництва персоналу з батьками учнів, проведення для них індивідуальних медичних, психологічних і педагогічних консультацій*¹⁰;

¹⁰ Консультації для батьків проводять протягом календарного року. Їм передує чимала підготовча робота. Тривалість планової консультації — 40–50 хвилин. За цей час фахівець знайомить батьків із навчальною ситуацією дитини з певного предмета, розповідає про зміни, успіхи, недоліки, переваги, виявлені за період, що минув від часу попередньої консультації. Детально розглядають також результати опанування учнем навчальних умінь, резервів раціонального використання часу та багато іншого. Дорослі обговорюють причини змін, особливо наголошують на аналізі розвитку дитини. Мета таких консультацій — свідомо виробити єдиний підхід щодо поліпшення освітнього середовища, підвищення навчальних мотивів та інтересу дитини до предмета. Періодичність планових консультацій щодо кожної дитини зазвичай буває такою: керівники педагогічних команд/тьютори — один раз на три місяці; учителі рідної мови, математики та нерідних мов — два рази на рік; лікарі-педіатри та психологи — один раз на три місяці для дітей, які мають хронічні захворювання й 1–2 рази на рік для решти дітей; учителі предметів естетичного циклу — 1–2 рази на рік. Таким чином, батьки кожної дитини одержують щороку 10–12 планових консультацій. Позапланові консультації проводять за пропозицією батьків або окремих фахівців освітньої установи та можуть бути присвячені окремим проблемам.

- с) *відкриті (батьківські) тижні* з професійними семінарами для батьків¹¹;
- д) складання та реалізація педагогічною командою разом із батьками індивідуальних програм виховання, навчання та розвитку *обдарованих дітей*;
- е) доступ до *психолого-педагогічних карт дітей* із можливістю письмового викладу побажань, звернень до членів педагогічної команди, повідомлення додаткових відомостей про дитину тощо;
- ф) створення сайтів, форумів, «гарячих» ліній, інших Інтернет-ресурсів для поширення інформації, прямого звернення батьків і персоналу до керівників державних органів і вільного спілкування в режимі online;
- г) створення при органах освіти й у дитячих установах *телефонів довіри* для дітей, батьків і персоналу.

9. Безперервне підвищення професійної кваліфікації за нових умов

Проблема: більшість учителів, одержавши застарілу за нинішніх умов підготовку, зі складнощами уявляють собі масштаби соціально-педагогічних змін, передбачені у зв'язку з розвитком інформаційного суспільства. Наразі в країнах СНД практично відсутні сучасні системи підвищення кваліфікації педагогів.

Інформаційне суспільство передбачає ґрунтовні зміни професійної підготовки та мотивації педагогів. У зв'язку з цим концепцію ЗКПТ ґрунтовано на *засадах* кооперації та спеціалізації в педагогічній діяльності персоналу та батьків, безперервної освіти та підвищення професійної компетентності педагогів, стимулювального, індивідуально-зорієнтованого (лідерського) управління, що передбачає:

- а) створення умов для *безперервної самоосвіти* педагогів і *внутрішню систему* підвищення кваліфікації та мотивації персоналу на трьох рівнях:
 - × перший рівень — науково-теоретична та методико-технологічна підготовка педагога з *викладання навчального предмета*;

¹¹ Батьківські тижні проводять 2–3 рази на рік у кожному класі/дошкільній групі. Такий тиждень передбачає проведення для батьків двох методичних семінарів (усього 4–6 семінарів на рік), а також перегляд батьками відеоуроків або відвідування навчальних занять із самоаналізом і коментарями педагогів. На семінарах батьки знайомляться із сучасними педагогічними технологіями, спостерігають за дітьми у процесі навчання, беруть участь в аналізі занять, порівнюють свої уявлення й оцінювання фахівців тощо.

- × другий рівень — практичне опанування *суміжних із педагогікою наук* — дисциплін, які мало знайомі більшості вчителів, але необхідні для ефективної роботи з дітьми за умов інформаційного суспільства й європейської інтеграції¹², освоєння *сучасних технологій продуктивної роботи* з дітьми на уроках і в позаурочний час: технологій модульного навчання, технік активно-продуктивного, інтерактивного навчання тощо; заміна формального, схоластичного навчання *неформальним продуктивним навчанням* із використанням тьюторської практики;
 - × третій рівень передбачає *виховання інтелігентності* та підвищення загальнокультурного рівня фахівців;
- б) загальноприйняті й авторські технології розвитку й ефективного використання *людських ресурсів другого та третього рівнів* (дуетів, команд, методичних об'єднань/комісій, педагогічних колективів, тимчасових об'єднань педагогів і батьків тощо) ґрунтовані на використанні нової управлінської парадигми — *лідерства*, що йде на зміну традиційному менеджменту.

¹² Йдеться про порівняльну педагогіку (comparative educational — порівняльні дослідження освітніх систем різних країн), фізіологію дитячого організму, валеологію (збереження та зміцнення здоров'я), вікову та педагогічну психологію, соціальну психологію, психологію спілкування, психоаналіз, інноватику (соціально значущі нововведення), лідерство в управлінні освітою, педологію (цілісну науку про дитину), тайм-менеджмент (раціональне використання часу), соціометрію (вимірювання й оцінювання міжособистісних зв'язків), праксиологію (ефективність діяльності), епістемологію (знання), акмеологію (досягнення досконалості в різних видах діяльності), логіку (форма думки: поняття, судження, висновки, докази тощо), семіотику (презентування знань), риторику та гомілетіку (мистецтво комунікації), соціологію (суспільство та суспільна думка), ергономіку (безпека життєдіяльності та досягнення найвищих результатів мінімальними засобами), естетику (сутність і форми творчості за законами краси), герменевтику (розуміння), економіку освіти, педагогічну логістику (підвищення ефективності використання засобів на освіту), педагогічний маркетинг (вивчення ринку освітніх послуг), іміджологію (створення емоційно забарвленого образу людини або явища), синергію (сумарний, трансдисциплінарний підхід до розв'язання проблем), соціоніку (інформаційна взаємодія психіки людини з довкіллям) й інші науки/дисципліни, мнемотехніку (технологія ефективного засвоєння нової інформації), медіаосвіту (продуктивний розвиток і робота за умов інформаційно насиченого життєвого простору) тощо.

ВИСНОВКИ

- А. Переважна частина шкіл, гімназій і ліцеїв України, з урахуванням великих міст, відстали від часу з погляду сучасних технологій і підходів до освіти. Тому проблема модернізації та розвитку довузівських освітніх установ на сьогодні стала досить гостро.
- В. Через слабку професійну підготовку випускників педагогічних університетів і недостатній науково-технологічний рівень курсової перепідготовки вчителів основну увагу до цієї роботи перенесено в педагогічні колективи за підтримки та допомоги з боку органів освіти.
- С. Новизна та складність завдань, пов'язаних із модернізацією освітніх установ за нових умов, вимагають переформування/відновлення та переорієнтації структури методичної роботи: інформаційно-методичних центрів/кабінетів, методичних комісій в установах, організації самоосвіти педагогів тощо.
- Д. Модернізація методичної «вертикалі» школи не вимагає значних фінансових витрат, але передбачає суттєві якісні зміни для підвищення професійної компетентності педагогів безпосередньо на робочому місці, а також поширення продуктивних освітніх технологій (у тому числі відеоуроків нових форматів), пріоритет інтелектуального й емоційного розвитку, перехід до неформального навчання, широке використання мнемотехніки тощо.

ВИБІРКОВИЙ СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ МАТЕРІАЛІВ З ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ/МОДУЛІВ ПРОЕКТУ (див. <http://eued.eidotehnika.org/>)

1. *Мельник, С.* Одеський НВК «Гімназія № 7» — школа майбутнього : програма модернізації та розвитку / С. Мельник, М. Федорець [та ін.] // Світ виховання. — Київ, 2011. — № 2.
2. *Федорец, Н. А.* Авторская образовательная концепция «Интеллигентность» / Н. А. Федорец. — Кишинев : Pontos, 2007.
3. *Федорець, М. О.* Авторська освітня концепція «Інтелігентність» / М. О. Федорець // Управління школою. — 2009. — № 3.
4. *Федорец, Н. А.* Проблемы переподготовки и мотивации школьных педагогов в условиях информационного общества : из опыта работы / Н. А. Федорец // Директор школи, ліцею, гімназії. — Київ, 2008. — № 5.
5. *Федорець, М. О.* Зниження здоров'явитратності й валеологічне виховання в школі / М. О. Федорець // Управління школою. — 2009. — № 26.

6. *Федорец, Н. А.* Современный урок: проектирование, реализация, анализ : памятка для учителей / Н. А. Федорец, Л. Э. Глебова // Управління школою. — 2010. — № 16–18.
7. *Федорец, Н. А.* Мониторинг возрастных и индивидуальных особенностей детей / Н. А. Федорец // Директор школи. — Шкільний світ, 2011. — № 11.
8. *Федорец, Н. А.* Школы Одессы на пути евроинтеграции / Н. А. Федорец // газета «Одесский вестник». — 2009, от 21 ноября.
9. *Федорец, Н.* Тайм-менеджмент для педагогів: наука, мистецтво, чи усвідомлена необхідність? Н. А. Федорец // Управління школою. — 2012. — № 12.
10. *Современное занятие в ДУЗ* / Н. Федорец, А. Четверикова, Е. Зинченко // Дитячий садок. Управління. — Київ. — 2012. — № 6.
11. *Федорец, Н. А.* Эффективная преемственность в современной школе / Н. А. Федорец // Управління школою. — 2012. — № 7–9.
12. *Федорец, Н. А.* Предложения (рекомендации) по результатам посещённых уроков в школах Украины / Н. А. Федорец, Н. В. Антонюк // Завуч: усе для роботи. — 2012. — № 21–22.
13. *Федорець, М. О.* Школа XXI століття: робота с обдарованими дітьми в умовах розвитку інформаційного суспільства / Н. А. Федорец, О. М. Мельник // Управління школою. — 2012. — № 10–12.
14. *Чепурний, Г. А.* Аналітичний огляд та класифікація методів та прийомів мнемотехніки / Г. А. Чепурний, Т. В. Шевчук // Вісник Черкаського університету. — Черкаси: Видавничий відділ ЧНУ, 2010. — Випуск 191 (частина 3). — С. 121–125.
15. *Чепурний, Г. А.* Вплив використання мнемотехнічних прийомів на показники пам'яті людини / Г. А. Чепурний, Т. В. Шевчук // Вісник Черкаського університету. — Черкаси, 2011. — Випуск 209 (частина 2). — С. 136–139. — (Серія «Педагогічні науки»).
16. *Чепурной, Г.* Просто память или игра воображения. — Винница : Поділля-2000, 2003. — 256 с.

Зниження здоров'я витратності та валеологічне виховання в школі

1. ЗДОРОВ'Я: ЩО ЦЕ ТАКЕ?

1.1. Поняття та визначення здоров'я

Людина є предметом дослідження чималої кількості природних і суспільних наук, багато з яких останнім часом набули бурхливого розвитку. Однак дотепер не вдалося одержати остаточних відповідей на запитання щодо сутності людини й її буття. Повною мірою це належить до найважливішої складової людського життя та діяльності — **здоров'я**.

Видатний російський хірург М. Амосов визначив основний критерій здоров'я як *суму резервних потужностей клітин, органів і систем організму*, іншими словами — *весь запас життєвих сил* людини. Показниками гарного здоров'я відповідно до підходу є:

- × **висока працездатність** людини та можливість швидко відновлювати її за рахунок внутрішніх резервів організму;
- × здатність зберігати **внутрішній спокій і емоційну стійкість**, а також уміння швидко відновлювати душевну рівновагу після стресових ситуацій;
- × високий **рівень душевного комфорту** (РДК), тобто задоволеність життям, почуття радості, любові та поваги до себе й оточення.

Для повнішого розуміння категорії «здоров'я» слід виділити такі аспекти:

- × поняття «здоров'я» як сферу людської культури, що містить в єдності три складові: *тіло, душу та розум*. Отже, здоров'я — це сукупність *культури фізичної* — здатності керувати своїм тілом; *культури фізіологічної* — керувати фізіологічними процесами в організмі та посилювати їхню резервну потужність; *культури психічної* — керувати почуттями, емоціями; *культури інтелектуальної* — керувати своїми думками;
- × здоров'я людини — це *результат її власної діяльності*, а також *ставлення до себе й інших*;
- × рівень здоров'я визначають обсяг і ступінь стійкості *життєвих сил* людини, тому зміцнення здоров'я — це збереження та зміцнення життєвих сил;
- × здоров'я залежить від рівня *адаптивних можливостей організму*, його здатності *адекватно реагувати* на зовнішні впливи та *приспосовуватись* до нових екологічних, соціальних та інших умов життя та діяльності;
- × здоров'я кожної людини залежить від її оточення;
- × система освіти має стати механізмом *саморозвитку та здоров'ятворення* кожної людини та людства в цілому.

Ознаками здоров'я є:

- × показники зростання та розвитку;
- × специфічна (імунна) та психологічна стійкість до дії шкідливих факторів;
- × функціональний стан і резервні можливості організму;
- × відсутність якого-небудь захворювання або дефекту розвитку;
- × рівень морально-вольових і ціннісно-мотиваційних установок¹³.

Щодо *визначення здоров'я*, закріпленого статутом ВООЗ 1948 року, відзначено, що *здоров'я — це не лише відсутність захворювань у клінічній формі, але й стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя людини*¹⁴.

Разом із тим проблема здоров'я останніми десятиліттями набула особливої актуальності у зв'язку з тим, що попри досягнення медицини здоров'я людей у цілому *неухильно погіршується*. При цьому більшою мірою стає зрозумілим, що принцип

¹³ Бузунов, В. Педагогическая валеология.

¹⁴ Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я.

«від зворотного», тобто від хвороби до забезпечення здоров'я, що практикує медицина, з одночасним залученням профілактичної роботи є неправильним і шкідливим.¹⁵

Нова філософія здоров'я знаходить багатьох прихильників у західних країнах, у першу чергу тому, що здоров'я необхідне для *досягнення успіху*; по-друге, виховання в людей почуття відповідальності за здоров'я допомагає їм пережити *чимало небезпек сучасного світу* — екологічних, соціальних, техногенних тощо.¹⁶

1.2. Фактори здоров'я

Відомо: якщо умовно прийняти рівень людського здоров'я за 100 %, то лише 10 % його залежить від рівня розвитку медицини та діяльності системи охорони здоров'я, 20 % — від спадкових факторів, 25 % — від екологічної ситуації, а понад 50 % — від самої людини, від її способу життя.

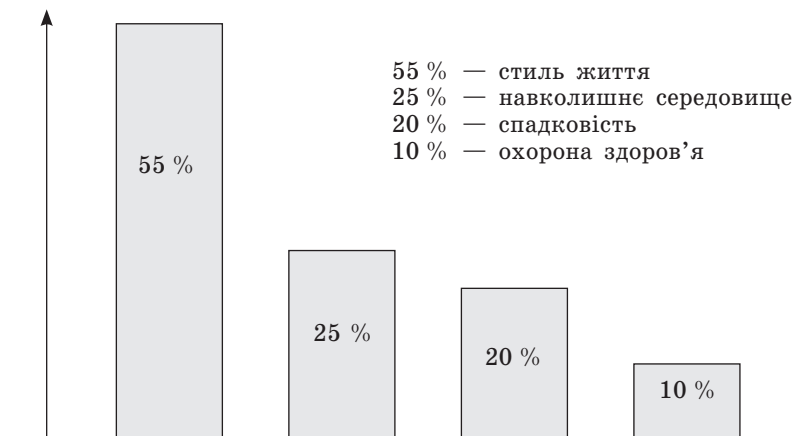

Рис. 1. Фактори, що визначають соматичне здоров'я (за Ю. Лісіциним, 1995)

Спосіб життя людини, на думку фахівців, містить три категорії: *рівень життя, якість життя та стиль життя*:

- × рівень життя — економічна категорія, що є ступенем задоволення матеріальних, духовних і культурних потреб людини;
- × якість життя — соціальна категорія, що демонструє умови проживання та рівень комфорту;

¹⁵ Вайнер, Э. Валеология : учебник для вузов. Див.: <http://medbookaide.ru/books/fold9001>.

¹⁶ Бузунов, В. Педагогическая валеология.

- × стиль життя — соціально-психологічна категорія, що характеризує уявлення, звички, схильності та поведінкові особливості людини.

Найповніше взаємозв'язок між способом життя та здоров'ям виражено в понятті *здорового способу життя*. Здоровий спосіб життя — це раціональний спосіб життєдіяльності, спрямований на максимальне збереження та зміцнення сукупного ресурсу життєвих сил людей. Здоровий спосіб життя можна умовно поділити на дві складові: активні дії людини зі зміцнення свого здоров'я та відмова від шкідливих звичок, які руйнують людський організм.

В основі здорового способу життя перебувають *біологічні та соціальні* принципи.¹⁷ До біологічних принципів учені відносять такі:

- × принцип відповідності віку;
- × принцип достатнього енергетичного забезпечення організму;
- × принцип постійного зміцнення та розвитку життєвих сил;
- × принцип відповідності індивідуальним біологічним ритмам;
- × принцип розумного та помірною життя.

До соціальних принципів належать:

- × принцип естетичного насичення, тобто побудови життя за законами краси;
- × принцип моральності вчинків;
- × принцип вольового початку та розумного самообмеження.

До поняття здорового способу життя також входять складові:

- × відмова від шкідливих звичок і залежностей (паління, вживання наркотиків, зловживання алкогольними напоями, кава тощо);
- × раціональне харчування;
- × оптимальний руховий режим і загартовування;
- × висока санітарна культура й особиста гігієна;
- × оптимізм, переважання позитивних емоцій і розвинене почуття гумору.

На жаль, здоров'я та здоровий спосіб життя в нашому суспільстві ще не мають провідного місця в ієрархії потреб багатьох людей, переважно через низьку культуру. Тому *найважливішим завданням освітніх систем є виховання в кожного члена су-*

¹⁷ Бузунов, В. Педагогическая валеология.

спільства *дбайливого ставлення до здоров'я як головної людської цінності*. Розв'язання такої масштабної проблеми стане можливим за інтенсивної роботи з таких напрямів:

- × організація відповідного навчання та виховання здорового способу життя *в кожній людині* з раннього віку;
- × створення *оптимальних умов життя*, раціональна організація праці та відпочинку, як дітей, так і дорослих.

1.3. Наука валеологія

У 80-х роках ХХ століття виникла *наука валеологія*¹⁸ — *про здоров'я та здоровий спосіб життя*. Автор терміна «валеологія» І. Брехман ще 1980 року відзначав, що в сучасному світі вміння бути здоровим не приходить саме. Для виховання навичок збереження здоров'я недостатньо шкільних курсів анатомії та фізіології людини й уроків фізкультури. Необхідна система навчання, що охоплюватиме людей протягом їхнього життя. Така система, ґрунтована на позитивній мотивації, має передбачати спеціальне навчання заходом збереження здоров'я з раннього дитинства й до похилого віку¹⁹.

І. Брехман і його послідовники вважали, що важливою складовою науки про людину є наука про здоров'я. Це не медична наука. Вона склалась на стику *екології, біології, антропології, фізіології, гігієни, медицини, психології, педагогіки* й інших наук про людину.

Предметом валеології в широкому значенні є *вивчення інтегрованого здоров'я та процесів оздоровлення динамічних систем*.²⁰ У конкретному значенні предметом валеології є *процес здоров'ятворення*, побудований на знаннях законів людського здоров'я, особливостей і можливостей організму, на вміннях і технологіях його збереження, підтримання та поліпшення.²¹

Створення валеології було сприйняте неоднозначно з боку окремих учених і майже вороже з боку радикально налаштованих

¹⁸ Термін «валеологія» походить від латинських слів «вале», що означає «бути здоровим» і «логос» — «наука». Давні римляни вітали одне одного словом «Вале!» — «Будь здоровий!».

¹⁹ *Брехман, И.* Человек и биологически активные вещества. — М., 1980. — С. 19–20.

²⁰ *Тюмасева, З.* Невалеологические проблемы валеологии // Народное образование. — 2002. — № 7.

²¹ *Айзман, Р.* Педагогическая валеология — стратегия самосозидания. Див.: http://www.sibuch.ru/1_5-00/diskus1_5_1.htm

церковних ієрархів. Однак супротивники валеології не в змозі суттєво завадити становленню та бурхливому розвитку нової, необхідної людству науки.

Важливо відзначити, що валеологія виникла разом із зародженням *нового етапу розвитку людської цивілізації — інформаційного (постіндустріального) суспільства*, головною цінністю якого є *знання*²², в тому числі про людину.

Для ґрунтовного розуміння *предмета та методів валеології* порівняємо її з медициною. Відомо, що медицина головним чином займається лікуванням захворювань. Здоров'я, з погляду медицини, — це відсутність хвороб. Слід відзначити, що лікування хвороб не завжди сприяє здоров'ю. Крім того, як уже зазначали, за умов ринкової економіки медицина поступово втрачає свою важливу функцію — профілактичну, переважно через її низьку рентабельність²³.

З погляду валеології, здоров'я — це *відсутність будь-яких хворобливих змін в організмі, а також фізична, соціальна, психологічна стійкість людини, гармонізація її відносин із довкіллям, собою й іншими людьми*. Поняття здорового способу життя є найважливішою категорією валеології. А предметом і головним напрямом її роботи є *процес здоров'ятворення*, побудований на знанні законів людського здоров'я, розумінні особливостей і можливостей свого організму, на оволодінні вміннями та технологіями його збереження, підтримання та зміцнення.²⁴

2. ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС І ЗДОРОВ'Я

2.1. Здоров'я дітей: міфи та реальність

Методична наука та педагогічний досвід традиційно розглядають ефективність освітнього процесу у вигляді інтегративного показника низки аспектів: організаційно-педагогічного, дидактичного, методичного, психолого-педагогічного, культурологічного тощо. Проблема *збереження та зміцнення здоров'я рідко з'являється серед критеріїв ефективності навчання*. В найкращому разі завуч під час аналізу відвіданого уроку вкаже вчителю

²² Knowledge society (пер. з англ.) — суспільство знань; суспільство, ґрунтоване на знаннях.

²³ На думку економістів, профілактика захворювань у 15–25 разів дешевша за лікування.

²⁴ Бузунов, В. Педагогическая валеология.

на відсутність динамічної паузи, а той поскаржиться на складність програми та відсутність часу. З року в рік чимало педагогів у гонитві за «міцними та глибокими знаннями» не усвідомлюють, якою ціною цих знань досягають.

Багато років гігієністи та медики б'ють на сполох з приводу того, що *освітній процес перетворився на головний фактор, який руйнує здоров'я молодого покоління*. На превеликий жаль, серед людей, які завдають найбільшої шкоди здоров'ю дітей, провідна роль належить учителям. Більшість дорослих — педагогів і батьків — не уявляють масштабів шкоди, завданої дитині освітніми установами. А ті, хто про це здогадується, ставляться до проблеми як до неминучого та навіть нормального явища. Суспільство дедалі ближче підходить до трагічної та неминучої дилеми: *або здоров'я, або освіта*.

Наведемо деякі статистичні дані.

У багатьох країнах СНД склалось критичне становище зі здоров'ям дітей. Тривожна статистика катастрофічного стану здоров'я немовляти багато в чому зумовлена непередбаченою — фізичною, психологічною, моральною, соціальною — їхніх батьків. Функціональні порушення здоров'я, що простежуються в дошкільному віці, переважно пов'язані з нездоровим способом життя батьків. Це несприятливо позначається на адаптації дітей до шкільних навантажень і є причиною подальшого погіршення здоров'я та поганої успішності. За період навчання в школі кількість здорових дітей скорочується в 4–5 разів, особливо в 5–6-х класах, коли підвищене навчальне навантаження збігається з критичними змінами в організмі дітей, пов'язаними зі статевим дозріванням. Дедалі тривожніша інформація надходить з інноваційних шкіл (гімназій, ліцеїв, спеціалізованих шкіл тощо) із ускладненими навчальними планами та програмами, де загальна захворюваність у 2–2,5 разу вища, ніж у звичайних школах. Приміром, у Росії в середньому лише 6–10% випускників шкіл можна вважати здоровими.

Динаміку загальної захворюваності школярів характеризує неухильне зростання хронічних форм захворювань. Особливо швидкими темпами в школярів зростають хронічні хвороби систем кровообігу, крові та кровотворних органів, кістково-м'язової, ендокринної та сечостатевої систем.

У структурі захворюваності школярів переважна частина патологій припадає на частку хвороб органів дихання.

З віком у процесі навчання в школі прогресивно зростає кількість захворювань шкіри, зору, травм. Дуже високими є дані з таких захворювань, як тонзиліт, гайморит, карієс, що

є першопричиною розвитку хронічних захворювань серцево-судинної, сечостатевої, рухової й іншої систем. Серйозні порушення вирізняють і психоемоційну сферу здоров'я школярів. У багатьох дітей діагностують по 2–3 патології.

Попри виникнення протягом останніх 30–40 років у світі акселерації (не є виключенням і Україна), сьогодні кількість школярів, які відповідають за фізіологічними нормами своєму біологічному віку, зменшилась до 40–50 %, а дітей із нормальним фізичним розвитком — лише 13 %.

У загальних тенденціях зростання захворюваності особливе місце належить підлітковому віку. В біологічному відношенні він є критичним, оскільки його характеризують потужні ендокринні перебудови, що роблять організм підлітка особливо чутливим до впливу шкідливих факторів, зокрема, шкідливих для здоров'я звичок. Разом із тим дослідження свідчать, що кількість підлітків і молоді, схильних до вживання алкогольних напоїв (особливо пива) серед хлопчиків, у регіонах Росії коливається від 72 до 92 %, а серед дівчат — від 80 до 94 %.²⁵

До 11-го класу палять близько половини юнаків і четверта частина дівчат. Росія посідає *перше місце у світі за кількістю курців-дітей і підлітків*. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, 33 % дітей і підлітків у Росії є постійними курцями та до повноліття вже страждають на хронічні захворювання.²⁶

До 37 % підлітків віком 12–18 років уживають анаболіки.²⁵ За даними МОЗ Росії, 16 % російських школярів хоча б раз ужи-

²⁵ Вайнер, Э. Валеология: учебник для вузов. Див.: <http://medbookaide.ru/books/fold9001>

²⁶ Тютюнопаління — одна із найтяжчих медико-соціальних проблем в Україні — становить серйозну небезпеку для здоров'я населення, спричиняє розвиток цілої низки хронічних захворювань: серцево-судинних, злоякісних новоутворень, хронічних захворювань легень та інших. В Україні тютюнопаління є опосередкованою причиною кожного п'ятого випадку смерті осіб, старших 35 років; 70 % чоловіків-курців страждають на еректильну дисфункцію. Це при тому, що сексуальне життя — виключно важливий показник успішності людини в суспільстві. Регулярно курять не менше 45 % чоловіків і 30 % жінок, 70 % і більше студентів і старших школярів. Причому поширеність і інтенсивність куріння серед жінок і школярів останніми роками суттєво зросли. (Єрмакович І., Чернишов В. Профілактика хронічних неінфекційних захворювань на популяційному рівні. Інститут терапії ім. Л. Т. Малої АМН України, м. Харків.)

вали наркотики, ще 8% учнів шкіл перебувають у групі ризику, **3,1% школярів — наркозалежні**. Що стосується студентів, то з них 30% уживають наркотики, 20% — перебувають у групі ризику, 4,8% — наркозалежні.

Відсутність знань з культури здоров'я та/або зневажання здоров'ям призводять до того, що 40% школярів не знають, що таке здоровий спосіб життя, 85% не займаються фізичною культурою, 70% пізнали «тваринний» секс. На 45% зросла захворюваність на гонорею в юнаків і дівчат 14–16 років. В остаточному підсумку темпи зростання смертності в підлітковому віці порівняно з цим показником для вікової групи 65–70 років.²⁷

Низький рівень здоров'я випускників школи безпосереднім чином позначається на виробничому потенціалі й обороноздатності країни. Дедалі більше юнаків, які стають до лав служби в армію, повертаються назад за станом здоров'я.

За результатами нещодавніх досліджень українських учених, понад 90% випускників шкіл країни мають різні відхилення стану здоров'я — від функціональних розладів (40–50%) до серйозних хронічних захворювань (50–60%). Більше 50% учнів і студентів мають незадовільну фізичну підготовку та низькі функціональні показники. Щороку понад сто тисяч дітей одержують інвалідність.

Необхідно відзначити вкрай несприятливу останніми роками ситуацію зі здоров'ям мешканців промислово розвинених півдня та південного сходу України. Приміром, середній показник депопуляції населення по Україні (різниця між померлими та народженими) становить — 7,6 на 1000 осіб. При цьому в західному регіоні він становить 1,7 на 1000 осіб, а на південному сході України — 11 на 1000 осіб. Різниця — в 6,5 разу!

За даними моніторингу 90% обстежених учнів молодших класів мають відхилення загального стану здоров'я: порушення постави I, II ступенів і сколіози, плоскостопість, патологію органів зору тощо.

2.2. Головні фактори здоров'явитратності освітнього процесу

2.2.1. Шкільний стрес

Дослідження свідчать, що хвороботворний, патогенний характер навчання сучасних дітей і підлітків складається з конкретних факторів. Розглянемо їх детальніше.

²⁷ Вайнер, Э. Валеология: учебник для вузов. Див.: <http://medbookaide.ru/books/fold9001>

З погляду фізіології, стрес (дистрес)²⁸ — це **загальна реакція організму на несприятливі впливи**. Це явище відкрив канадський учений, Нобелівський лауреат Ганс Сельє.

Реакція стресу виникла в процесі еволюції як важливий пристосувальний механізм. Для наших пращурів стресорами були напади хижаків або інших ворогів, подолання бурхливої річки або полювання на небезпечного звіра. В таку хвилину потрібно було зібрати всі сили, всю волю, щоб залишитися живим і неушкодженим. Для цього організм немовби оголошує **бойову тривогу — режим «атаки або втечі»**.

Щоб забезпечити цей режим, у першу чергу **перерозподіляється кровоток**. Зростає артеріальний тиск, кров заповнює судини великих м'язів, відливає від пальців, обличчя та внутрішніх органів. Серцебиття та дихання частішають. Паралельно наднирковиці вивільняють гормони — **адреналін і кортизол**. Під їхньою дією **розпадаються запаси жиру та глікогену**, щоб насичити кров «пальним»: жирними кислотами та глюкозою. А для успішного керування рухом **різко активуються аналізатори та весь мозок**.

Перехід організму в режим «атаки або втечі» забезпечував виживання нашим пращурам у стародавню епоху. Однак у сучасному житті він нерідко завдає лише шкоди. Уявімо, що людина починає злитись, потрапивши в дорожню «пробку», або впадає у відчай від критики начальства. Автоматично її організм відгукується відповідною реакцією — початком стресу. Швидше! Треба щось робити, битися, тікати! Але чи багато можливостей у цивілізованої людини задовольнити ці потреби? Тому «пар», який нікуди спустити, позначається на власному організмі. Високий тиск буде ще тривалий час **руйнувати кровоносні судини**, мобілізовані жири відкладуться на поверхню артерій у вигляді бляшок. І чим більше таких переживань, тим дужче засмічуються артерії та **прискорюють наближення серцевого нападу**.²⁹

Але це ще не все: «режим атаки або втечі» тимчасово **від'єднує травну, імунну та репродуктивну системи**. Тому хронічний дистрес призводить до **безплідності, ослаблення імунітету та порушень роботи шлунково-кишкового тракту**.

Коли дія стресора мине, організм намагається знову налагодити роботу від'єднаних систем. Але чи добре це на ньому позначається-

²⁸ Від англ. *stress* — напруження, зусилля, тиск.

²⁹ *Ефремов, К.* Стресс первобытный, цивилизованный, школьный // Народное образование. — 2004. — № 1.

ся? Ні. *Розлад імунітету* спричиняє розвиток алергії або, навпаки, імунодефіциту, що заважає долати клітини пухлин. У шлунку відбувається надмірний викид травних соків, що призводить до *подроздрення та виразки*. Врешті, для компенсації зруйнованих жирових запасів організм намагається *накопичувати їх посилено*.

Особливого удару зазнає *нервова система*. Гормони стресу мобілізують нейрони, однак інтенсивна робота *виснажує й убиває їх*. Особливо страждають структури, відповідальні за емоції. Результат — депресія. От вам і *«всі хвороби від нервів»* — принаймні, основні хвороби сучасності: *атеросклероз, невроз, ожиріння, виразка шлунка, астма, ослаблення імунітету тощо*.³⁰

Фактори дистресу починають діяти на людину вже з дитинства. Адже школа — *це середовище, де їхній вплив особливо потужний*.

Шкільний день розпочинається з того, що дитина прокидається рано-вранці. Але взимку через нестачу світла та зниження температури в її організмі працює програма «сплячки», яка потребує прокидатись не раніше сходу сонця (тобто о 9-й годині ранку). Потім наша дитина недбало вмивається, поспіхом закидає у свій «сплячий» шлунок які-небудь сумовиті бутерброди та бред темними вулицями до школи. А там, замість того щоб порухатись, розігнати млявість, вона одразу опиняється замкненою у приміщенні, де має сидіти півдня практично без руху. Лишень поворухнешся, як пролунає грізний окрик учителя.

Відзначимо, що постава, в якій школяр проводить приблизно 2000 днів по кілька годин, в природі взагалі не зустрічається. *«Шкільна постава» суперечить природній екології людини*. Не дивно, що вона порушує роботу крово- і лімфообігу, дихання, травлення.³⁰

Вологі долоні та ступні. Застій крові в органах малого таза. Стиснуті легені. Повітря, насичене випарами десятків людей. На перерві чергові, як папуги, повторюють: «Не бігати, не кричати!».

А що дитину очікує на уроках? Концентрація уваги на тому, що має мало практичного й емоційного значення. Робота на нудьгу. Постійний страх відчутти приниження. Одвічні недовиконані завдання, незрозумілий матеріал, нечіткі правила гри: «а чому мені трійка?». Непередбачуваність: викличуть — не викличуть. І постійний «віртуальний» поспіх: потрібно встигнути до дзвінка, треба бігти — на місці, не відриваючись від парти. Регулярні

³⁰ Ефремов, К. Стресс первобытный, цивилизованный, школьный // Народное образование. — 2004. — № 1.

нотації, які діти змушені вислухувати та не мають можливості діяти: відповісти, а можливо, виправити становище за одну хвилину...

Фахівці знають, що чимало дітей в освітніх установах перебувають *у стані постійного дистресу*: фізіологічного, інформаційного, комунікативного, психологічного (емоційного), викликаного непередбачуваністю, страхом приниження та покарання, образою від безправ'я, незрозумілим навчальним матеріалом, непереконливою мотивацією оцінок, завищеним темпом навчальної роботи тощо. Результат перманентного шкільного дистресу — букет хронічних захворювань, властивих більшості учнів.³¹

А що думають батьки й учителі про тьмяні очі, мляві тіла та думки дітей? Про їхні постійні шмарклі? Багатьом дорослим здається: так і має бути. Це норма... (!)

2.2.2. Патогенні фактори

До інших патогенних факторів сучасної школи також належать:

Незадовільний фізичний розвиток і *хронічна гіподинамія* — розповсюджене порушення функцій організму (опорно-рухового апарата, кровообігу, дихання, травлення), викликані нестачею рухової активності та зниженням сили скорочення м'язів.

Кисневе та сонячне «голодування». Не всі педагоги та батьки чітко розуміють, що у разі порушення балансу в навчальному приміщенні між умістом кисню та вуглекислого газу спрацьовує захисна функція дитячого організму, *що «від'єднує» розумові функції мозку.* І жодні заклики, образливі зауваження та навіть лементи дорослих нічого, крім стресу, не дадуть. Слід також пам'ятати, що організм дитини виробляє *нормальну кількість вітаміну D*, якщо сонце освітлює шкіру рук і обличчя не менше 20 хвилин на день³¹.

Інші захворювання школярів: *зниження зору, сколіоз, застудні захворювання* тощо. Найпоширеніше захворювання серед школярів України (та багатьох інших країн) — короткозорість. Статистика свідчить: у цілому по країні на початку шкільного навчання лише 3% дітей мають порушення зору. Однак уже до 3–4-х класів цей показник зростає до 10%. У 7–8-х класах він становить 16%, а серед старшокласників приблизно 20% страждають на короткозорість. 2007 року в Дніпропетровську

³¹ Ефремов, К. Стресс первобытный, цивилизованный, школьный // Народное образование. — 2004. — № 1.

було зафіксовано страшний показник: із 100 школярів — 51 хворий на короткозорість.³²

2.2.3. Дидактогенії

Дидактогенія — викликаний порушенням педагогічного такту з боку вихователя (педагога, тренера, керівника тощо) негативний психічний стан учня (пригнічений настрій, страх, фрустрація тощо), який негативно позначається на його діяльності та міжособистісних відносинах³³.

Дослідження в школах Росії свідчать, що *близько 30%* дітей мають *неврівноважену психіку* та потребують спеціальної психологічної допомоги. В педагогічній практиці таких учнів відносять до групи складних, педагогічно занедбаних або непристосованих до школи. В сучасній психологічній літературі психології ці явища кваліфікують як «*психогенну шкільну дезадаптацію*», що передбачає «психогенні реакції, захворювання та формування особистості дитини, які порушують її суб'єктивний і об'єктивний статус у школі та сім'ї». Крім того, в літературі зустрічаються терміни «шкільна фобія», «шкільний невроз» і «дидактогенний невроз». У дітей, які потрапляють під цю категорію, спостерігаємо стан шкільної тривожності, виражений у хвилюванні, підвищеному занепокоєнні в навчальних ситуаціях, у класі, очікуванні поганого ставлення до себе, негативної оцінки з боку педагогів, однолітків.³⁴

Слід пам'ятати, що дидактогенії та дидактогенні неврози первісно закладені в сучасній системі шкільного навчання. Справа в тому, що у звичайній школі реальні цілі вчителя й учня різняться. Учитель — *навчає*, а учень — *сприймає, слухає, запам'ятовує*, що є неправильним. Попри те, що педагоги знають про необхідність застосування *активних* (партисипативних)³⁵ *форм навчання*, на практиці цю тезу забувають або розуміють занадто вузько. В ситуації, коли особистість учня розглядають лише як *навчальний об'єкт* (а не суб'єкт навчальної діяльності), можливі різного роду

³² Сучасні методики лікування та відновлення зору в дітей. Див.: <http://www.ailas.com.ua/oft/news/smi/158.html>

³³ Краткий психологический словарь / Под редакцией А. В. Петровского. — М., 1985. Див.: http://festival.1september.ru/articles/314022/?numb_artic=314022.

³⁴ http://festival.1september.ru/articles/314022/?numb_artic=314022.

³⁵ Від англ. *participation* — участь.

дидактогенії. У зв'язку з цим слід зазначити, що чимало новацій, популярних у психолого-педагогічній літературі, в сучасній школі не мають успіху саме тому, що вони *не змінюють ролі вчителя* в процесі навчання. Учитель залишається в позиції «над» школярами і часом, без усвідомлення цього придушує ініціативу учнів, їхню пізнавальну активність, необхідну в навчальній діяльності.³⁶

Таким чином, дидактогенний невроз можна охарактеризувати як *нервово-психічний розлад особистості дитини*, основною причиною якого є порушення значущих для нього відносин «учитель — учень», а патогенним фактором може бути *непрофесійна, некомпетентна* поведінка педагога, наприклад, необережні слова на адресу учня. Учителі часто навіть не підозрюють про негативні наслідки таких слів і не допускають імовірності невротичних розладів у своїх учнів. Однак необхідно пам'ятати про схильність деяких дітей до дидактогенних неврозів. Найбільш піддані їм діти з так званими *акцентуйованими типами особистості*.

Педагог, який не враховує індивідуальних особливостей особистості учнів, їхні уразливі риси характеру, не порівнює з цими особливостями свої дії та слова, може стати безпосередньою причиною дидактогенного неврозу. Дидактогенні неврози викликають порушення різних підструктур особистості та впливають *на процес формування особистості дитини в цілому*. Відбувається деформація мотиваційної сфери учня: навчальні, пізнавальні мотиви вже не є провідними у структурі навчальної діяльності. В результаті дидактогенії, як правило, змінюються інтереси учнів, відбувається переоцінка цінностей, змінюється самооцінка й інші особистісні утворення.³⁶

2.2.4. Неправильно організований режим дня та погане харчування

Попри гостру критику з боку педагогічної громадськості та засобів масової комунікації, в організації шкільного режиму не відбувається позитивних змін. У цьому значенні школа залишається *«педагогоцентриським»* інститутом і не робить поки що жодних рухів у напрямі *«дитиноцентриської»* перебудови.³⁷

Багаторічний досвід переконує, що шкільний день слід розпочинати не раніше 8.45–9.00 години ранку, до того ж уроком фіз-

³⁶ Див.: http://festival.1september.ru/articles/314022/?numb_artic

³⁷ Йдеться про школи, в яких превалюють інтереси дорослих, а не дітей.

культури. Перерва між уроками не може бути меншою 15 хвилин. 5-хвилинна перерва незмінно триває 15 хвилин, але за рахунок часу чергового уроку. У школах із 10-хвилинними перервами відбувається довільне скорочення навчального часу, цінність якого є незаперечною.

Щодо *шкільного харчування*, то відповідно до медичної статистики третина школярів страждають на захворювання шлунково-кишкового тракту. Головна причина — відсутність гарячого харчування в шкільних їдальнях. Як кажуть, non comments...

2.3. Педагогічна валеологія

Відповідно до розвитку валеології як науки уточнюють предмет, напрями її розвитку та головні цілі. Із загальної валеології почали виділяти її спеціальні сфери знань. Так утворилась *педагогічна валеологія* — напрям валеології, що передбачає формування, збереження та зміцнення здоров'я учнів педагогічними засобами. Нова наука, що вивчає питання навчання та виховання людини, має *міцну життєву установку на здоров'я та здоровий спосіб життя на різних вікових етапах розвитку*.³⁸ Педагогічна валеологія має *розробляти наукові засади оздоровлення освіти, освітнього середовища, процесів*.³⁹ В цій галузі валеології можна виділити два напрями:

- × *педагогічні аспекти* валеологічної освіти;
- × *валеологічні засади* загальної освіти.

На сьогодні педагогічна валеологія розвивається найдинамічніше, що зумовлено низкою обставин. Серед них:

- × необхідність вжиття термінових заходів із оздоровлення дітей і юнацтва, а також виховання в молоді здорового способу життя;
- × відносна дешевість реалізації здоров'язберігальних програм у сфері освіти за умов складного фінансово-економічного становища багатьох країн.

Основними поняттями педагогічної валеології є «валеологічна освіта», «валеологічне навчання», «валеологічне виховання», «валеологічна культура».

³⁸ Айзман, Р. Педагогическая валеология — стратегия самосозидания. Див.: http://www.sibuch.ru/1_5-00/diskus1_5_1.htm.

³⁹ Тюмасева, З. Невалеологические проблемы валеологии // Народное образование. — 2002. — № 7.

Валеологічна освіта — це частина загальнокультурної освіти, ґрунтованої на медико-психолого-педагогічних знаннях про різні аспекти здоров'я, способи індивідуальної стратегії, тактику збереження та розвитку здоров'я шляхом вироблення особистісних установок на самореалізацію та здорову поведінку.⁴⁰ **Головну мету** валеологічної освіти можна визначити як **виховання в молодій людини системних потреб щодо здорового способу життя та системних умінь створювати моделі здорового способу життя**. Досягти цієї комплексної мети можна на підставі комплексних освітніх засобів: інтерактивних навчально-освітніх технологій, культурно-творчих, а також **природодоцільної освіти та здорового освітнього середовища**⁴⁰.

Можна визначити такі завдання валеологічної освіти:

- × забезпечити реалізацію базисних потреб особистості на кожному етапі індивідуального розвитку;
- × навчити методик самодіагностики, самооцінки, самокорекції, самоконтролю та саморозвитку індивідуальних резервних можливостей («пізнай і створи себе»);
- × сформувати ціннісні установки та життєві пріоритети на здоров'я, культурний спосіб життя та самореалізацію особистості.⁴⁰

Основна мета валеологічної освіти — збереження та зміцнення індивідуального здоров'я шляхом розвитку особистісних, духовних, психічних і фізичних можливостей, необхідних для успішної самореалізації й адаптації до мінливих соціальних і екологічних умов.

Валеологічне навчання — процес формування знань про закономірності становлення, збереження та розвитку здоров'я людини, опанування вмінь збереження й удосконалювання здоров'я, оцінювання його формувальних факторів; засвоєння знань про здоровий спосіб життя й умінь його побудови, засвоєння методів і засобів ведення пропагандистської роботи зі здоров'я та здорового способу життя.

Валеологічне виховання — процес формування ціннісно-зорієнтованих установок на здоров'я та здоровий спосіб життя, побудованих як невід'ємна частина життєвих цінностей

⁴⁰ Айзман, Р. Педагогическая валеология — стратегия самосозидания. Див.: http://www.sibuch.ru/1_5-00/diskus1_5_1.htm

і загальнокультурного світогляду. Валеологічні знання є сукупністю науково обґрунтованих понять, ідей, фактів, накопичених людством у сфері здоров'я, які є вихідною базою для подальшого розвитку науки та самого валеологічного знання.

На думку вчених, результатом валеологічної освіти має бути **валеологічна культура** людини, що передбачає знання нею генетичних, фізіологічних і психологічних можливостей, методів і засобів контролю, збереження та розвитку свого здоров'я, уміння поширювати валеологічні знання на оточення.

Завдання педагогічної валеології чималі. До основних слід віднести:

- × організацію особистісно зорієнтованого навчання з урахуванням індивідуальних психофізіологічних і соціальних можливостей індивіда;
- × організацію системи рекреаційних, корекційних і реабілітаційних заходів для учнів і педагогічного колективу;
- × діагностику індивідуальних психосоматичних, конституціональних і соціально-духовних показників особистості — моніторинг здоров'я й адаптації;
- × вибір оптимальних педагогічних технологій, навчальних програм із урахуванням віку, статі, психотипу, середовища (здоров'язберігальні технології);
- × формування індивідуальних потреб особистості та професійної орієнтації на підставі знань індивідуальних особливостей і можливостей;
- × оптимізацію соціально-гігієнічних умов життєдіяльності учнів і вчителів;
- × формування духовно-моральних і соціальних орієнтирів, які визначають здоров'я та благополуччя особистості на кожному етапі онтогенезу;
- × підвищення валеологічної грамотності вчителів і батьків.⁴¹

Сучасні особистісно зорієнтовані освітні системи спираються на низку **принципів** здоров'язберігальної освіти.

Принцип природодоцільності у вихованні, навчанні та розвитку. Сприяє побудові системи виховання, навчання та розвитку відповідно до природи дитини та законів її розвитку. Іншими словами, цей принцип вимагає урахування вікових

⁴¹ Айзман, Р. Педагогическая валеология — стратегия самосозидания. Див.: http://www.sibuch.ru/1_5-00/diskus1_5_1.htm

та індивідуальних особливостей особистості, створення умов для природного (природодоцільного) розвитку людини та виконання нею свого призначення, місії, а також реалізації базових потреб, властивих члену інформаційного суспільства. До них учені відносять:

- × потребу щодо розуміння змісту власного життя як підґрунтя духовності особистості;
- × потребу розвивального середовища, спільного життя та діяльності з іншими людьми на засадах толерантності та відповідальності;
- × потребу творчої самореалізації, розкриття особистісного потенціалу та суспільному визнанні тощо.

Принцип гуманного, дбайливого ставлення до людської особистості. Передбачає безумовне виконання основних положень міжнародних документів і національного законодавства про права дитини. Серед цих положень — права дитини на охорону життя та здоров'я, на збереження індивідуальності, на одержання якісної освіти з урахуванням її психофізичних та інших особливостей тощо.

Принцип валеологізації освітнього процесу (створення та відновлення розвивального, здоров'язберігального освітнього середовища). Виходить із того, що для стійкого безперервного розвитку та самореалізації кожна людина, будь то дитина чи дорослий, потребує адекватного інтелектуально-культурного, здоров'язберігального середовища, незалежно від вихідного рівня її навченості. Причому, чим багатше та різноманітніше це середовище, тим ефективніший процес розкриття та реалізації як вікових і індивідуальних, так і професійних і загальнокультурних потреб, здібностей і можливостей.

Валеологізація освітнього середовища *в широкому значенні* полягає в здоров'язберігальному наповненні *всіх, без винятку, аспектів виховання, навчання та розвитку дитини в межах навчального закладу, а також у відповідному впливі на сім'ю.*

Принцип «дитиноцентризму» (особистісно зорієнтованого навчання). На відміну від традиційної, знаннево зорієнтованої⁴² парадигми освіти, що передбачає передання дітям досвіду, накопиченого попереднім поколінням людей, освіти особистісно зорієнтованого типу спрямовано не стільки на передання знань, скільки на свідомий розвиток учнями власної особистості.

⁴² Хуторской, А. Деятельность как содержание образования // Народное образование. — 2003. — № 8. — С. 107.

За умов інформаційного суспільства процес виховання, навчання та розвитку дітей ґрунтовано на **визнанні самоцінності особистості в будь-якому віці**. Його побудовано відповідно до вимог особистісно зорієнтованої педагогіки про створення умов для максимального саморозвитку дитини. Підґрунтям такого підходу є: визнання дитини суб'єктом процесу навчання; психологізація освітнього процесу; вивчення індивідуальних особливостей дітей і середовища їхнього виховання; забезпечення варіативності, диференціації й індивідуалізації щодо визначення змісту, засобів і методів навчання; стимулювання їхньої самостійності, відповідальності та рефлексії.

Принцип індивідуалізації освіти. Передбачає не лише формування освітнього середовища підвищеного рівня для обдарованих учнів, але й виховання в них високого рівня опанування навичок інтелектуальної праці, прагнення до творчого саморозвитку й уміння із захопленням працювати на межі своїх можливостей.

Принцип спрямовано на подолання недоліків класно-урочної системи, з урахуванням її високої здоров'явитратності й усередненого підходу до особистості, а також протиріччя між індивідуальним характером педагогічної праці, з одного боку, і колективною відповідальністю, з іншого.

Принцип організації повноцінної виховної роботи з дітьми. Припинення ролі виховання дітей і підлітків спричиняє тяжкі наслідки для суспільного розвитку. Сучасна ситуація вимагає посилення виховного компонента в роботі школи та створення для цього необхідних психолого-педагогічних, кадрових і матеріальних умов.

Цей принцип передбачає широкий спектр підготовки дітей до успішного життя, діяльності за умов демократичної держави, об'єднаної Європи та загальних процесів глобалізації. Важливою складовою підготовки є формування в учнів менталітету члена інформаційного (постіндустріального) суспільства, здібності легко інтегруватися в економічний, соціальний і культурно-освітній простір розвинених країн як повноцінний, відповідальний громадянин.

Принцип транспарентності (відкритості). Освітній процес є відкритим і доступним для батьків учнів і громадськості. На практиці це означає, що кожен батько може одержувати детальну інформацію про навчальну ситуацію дитини. Освітній процес підпорядковано інтересам дітей, забезпеченню їхнього права на освіту високої якості та вільний творчий розвиток, що вимагає не лише відомчого, але й суспільного моніторингу.

Принцип педагогічної освіти батьків і залучення їх до освітнього процесу. Доповнює та поглиблює викладений вище принцип транспарентності (відкритості). Принцип ґрунтовано на постулаті про те, що доуніверситетська освіта, що забезпечує результати високої якості, не може функціонувати ізольовано від батьків учнів. Вона передбачає їхню широку участь в освітньому процесі на правах замовників, партнерів, консультантів і помічників персоналу.

Складність завдань сучасної освіти диктує створення в освітніх установах умов для освіти батьків у сфері сучасних педагогічних технологій, психології, медицини, валеології, світової культури, мистецтва тощо.

3. ВАЛЕОЛОГІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: ДОСВІД І ПРОБЛЕМИ

3.1. Технології реального зниження здоров'явитратності у школі

Згідно з *Авторською освітньою концепцією «Intellectualitatea (Интеллигентність)»* (далі — АОК)⁴³ реалізація *принципу створення та відновлення розвивального, здоров'язберігального освітнього середовища* (валеологізація освітнього процесу в широкому значенні) полягає в *здоров'язберігальному наповненні всіх, без винятку, аспектів виховання, навчання та розвитку дитини* в межах навчального закладу, а також у відповідному впливі на сім'ю. Сутність підходу полягає в збереженні та зміцненні життєвих сил як дитини, так і педагога під час уроку.

У зв'язку з цим у *Кишинівському авторському ліцейському комплексі «Intellectualitatea»* (далі — АЛК) було розроблено *критерії валеологічно проведеного уроку*⁴⁴ — уроку, який незалежно від навчальної дисципліни передбачає роботу не лише розуму, але тіла й душі. Кожному педагогічному колективу, команді, дуєту АЛК «Intellectualitatea» було запропоновано такі заходи:

3.1.1. Опанувати технологію проф. В. Ф. Базарного та використовувати її для підтримання фізичного та психічного здоров'я учнів поряд з іншими апробованими методиками та технологіями.

⁴³ Див. Федорець, Н. Авторская образовательная концепция «Intellectualitatea (Интеллигентность)». — Кишинэу : Pontos. — 2007; або: Федорець, М. Авторська освітня концепція «Інтеллігентність» // Управління школою. — 2009. — № 3.

⁴⁴ Див. додаток 1.

- 3.1.2. Розпочинати день в освітній установі з **позитивного спілкування**, фізичної зарядки, підняття прапора та виконання гімну країни; забезпечити **комфортний морально-психологічний клімат** протягом усього часу перебування дітей в освітній установі.
- 3.1.3. Розпочинати заняття з емоційної адаптації класу — з **доброзичливої посмішки та ласкавого привітання**, пов'язаного по можливості з майбутньою темою, а також психологічною установкою на успішну роботу.
- 3.1.4. Звертатись до дітей по імені, спокійним і доброзичливим тоном.
- 3.1.5. Педагогічно грамотно та тактовно використовувати всі види оцінювання навчальної роботи та корисної праці дітей⁴⁵, а також стимулювати працездатність учнів схваленням.
- 3.1.6. Відповідно до можливостей проводити на заняттях бесіди евристичного або проблемного змісту, що передбачають питання на зразок: **«як ви вважаєте...»**; **«що знаєте про це...»**; **«у кого з цього приводу інша думка...»** тощо, а також відповіді у вигляді міркувань, формулювання нових ідей, узагальнень і оцінних суджень.
- 3.1.7. За можливості надавати перевагу **самостійній роботі** учнів, забезпечувати на уроках і в групі продовженого дня **атмосферу читального залу**, спокійне ділове налаштування.
- 3.1.8. Намагатись усі форми, методи, технології навчальної роботи, корисної праці та відпочинку **будувати за законами краси**; виховувати в дітей любов до прекрасного, критичне мислення та гарний смак.
- 3.1.9. Відводити до **20 % часу уроку** (заняття) на рухливі дидактичні ігри, інсценівки, динамічні паузи, а також забезпечити рух і переміщення дітей навчальною кімнатою під час занять.⁴⁶

⁴⁵ В АОК збережено, по можливості, всі аспекти трудового виховання школярів радянського періоду. Діти з АЛК «Intellectualitatea» займалися самообслуговуванням, роботою на пришкольній ділянці, доглядом за тваринами та рослинами тощо. Педагоги прагнули, щоб діти виконували посильну роботу вдома та мали постійні трудові обов'язки в сім'ї.

⁴⁶ На перший погляд, така теза вчителям здається неприйнятною через нестачу часу. Однак слід пам'ятати, що рухова активність стимулює роботу мозку та підвищує ефективність уроку.

- 3.1.10. Практикувати зміну розташування дітей у навчальній кімнаті під час уроку (заняття), використовувати «демократичне» (за периметром кімнати), «творче півколо», «командне» (групування по 3–4 дітей), «розслаблювальне» (на килимі) й інші форми розміщення.
- 3.1.11. Забезпечити виконання **санітарно-гігієнічних нормативів**:
- × **повітряного режиму**, встановленого з урахуванням віку дітей, пори року та температури атмосферного повітря⁴⁷;
 - × **теплого режиму**, що може коливатись у межах 18–22 градусів за Цельсієм;
 - × **освітлення** навчальних приміщень;
 - × вологого прибирання приміщень.
- 3.1.12. Забезпечити учнів **шкільними меблями**, що відповідають зросту та прагнути їхньому правильному сидінню під час занять.⁴⁸
- 3.1.13. Разом із медпрацівниками та психологами регулярно, на всіх рівнях, обговорювати показники **обстеження фізичного та психічного стану** дітей, результати обстежень і тестів порівняно з попереднім періодом, а також відслідковувати відповідні тенденції.
- 3.1.14. Суворо виконувати **установки та рекомендації медико-психолого-педагогічного консилиуму**, із урахуванням роботи з дітьми із групи ризику, тобто з хронічними захворюваннями, педагогічно занедбаними тощо.

⁴⁷ Повітряний режим складається із нормативів провітрювання навчальних приміщень та обов'язкового перебування дітей на свіжому повітрі.

⁴⁸ В АЛК «Intellectualitatea» навчальні (валеологічні) меблі для дітей виготовляють за спеціальним замовленням. Шкільні парти та стільці роблять одномісними, зручними, з регулюванням висоти відповідно до прийнятого стандарту. Отвори в столах і стільцях, призначені для регулювання, позначають різним кольором відповідно до маркування груп шкільних меблів. Технологія визначення висоти меблів досить проста. У кожному навчальному приміщенні біля дверей наклеюють вертикальну мірну лінійку, яку зафарбовують різними кольорами, відповідно до стандартних груп меблів. Діти самостійно вимірюють свій зріст, і якщо він уже відповідає іншому, «вищому», кольору, то за заявкою керівника команди технічна служба змінює висоту комплекту. Столи та стільці роблять легкими, щоб дитина могла їх переставляти, залежно від характеру навчальної роботи (колективно, розподіл на підгрупи, на малі рівневі групи, робота в парах, в атмосфері читального залу тощо).

- 3.1.15. Прагнути виконання щоденного **нормативу рухової активності**,⁴⁹ установленого для дітей різного віку, з урахуванням індивідуальних особливостей.
- 3.1.16. Прищеплювати учням потребу до регулярних занять фізкультурою, **відчуття «м'язової радості»**, уміння одержувати задоволення від фізичних вправ і бажання пропагувати здоровий спосіб життя.
- 3.1.17. Використовувати для швидкого та міцного засвоєння навчального матеріалу й іншої інформації **прийоми мнемотехніки**, що містять чималий потенціал для профілактики навчальних дистресів за допомогою знаходження дітьми впевненості у своїх знаннях.
- 3.1.18. Розвивати в дітей оптимізм, життєлюбність, **бажання й уміння** бути здоровими, сильними та спритними, навчати їх одержувати радість від кожного прожитого дня, від спілкування з однокласниками та дорослими.
- 3.1.19. Формувати в учнів високу санітарно-гігієнічну культуру; практикувати регулярний огляд дітей санітарною комісією класу (вуха, шия, руки, зовнішній вигляд).
- 3.1.20. Виховувати в дітей **здібності до спілкування**, повагу до чужої думки, навіть якщо її не розділяє більшість; показувати учням особистим прикладом вияв толерантності, терпимості та справжньої інтелігентності.
- 3.1.21. Формувати в дітей скрізь — на навчальних заняттях, у спорті, на відпочинку — **почуття команди, взаємодопомоги та чуйності**.
- 3.1.22. Безпосередньо брати участь у посильних фізкультурних і валеологічних заходах разом із дітьми, показувати їм і батькам **приклад оптимізму, здорового способу життя та рухової активності**.
- 3.1.23. Роз'яснювати батькам **переваги валеологічного підходу** до організації життя та виховання дітей, а також прагнути наступності такого підходу між освітньою установою та сім'єю.

⁴⁹ Забезпечення рухової активності дітей є ключовим валеологічним фактором. Для цього до тижневих циклограм класів і дошкільних груп АЛК «Intellectualitate», окрім занять з фізкультури, хореографії, театру та спортивних секцій, додають спортивні години, танцювальні паузи, динамічні ігри на повітрі, які проводять, як правило, під час інтегрованих занять і вільного спілкування нерідними мовами.

Провідний російський учений у галузі освіти, академік РАО М. М. Поташник серед найважливіших вимог до професійної підготовки вчителів вважає знання ними визначень психозберігальних, здоров'язберігальних і здоров'ярозвивальних технологій і вміння організувати освітній процес на уроці відповідно до цих знань, а також розуміння того, якою ціною досягають позитивних освітніх результатів. Наводимо фрагмент із його книги «Вимоги до сучасного уроку».

«Під узагальненим словосполученням *«психозберігальні технології»* ми розуміємо сукупність прийомів, методів, методик, засобів навчання та підходів до освітнього процесу, за яких виконуються щонайменше чотири вимоги:

- 1) урахування індивідуальних (інтелектуальних, емоційних, мотиваційних та інших) особливостей дитини, її темпераменту, характеру сприйняття навчального матеріалу, типу та можливостей її пам'яті, характеру, функціональної асиметрії півкуль головного мозку тощо;
- 2) недопускання надмірного, виснажливого інтелектуального, емоційного, нервового навантаження під час засвоєння навчального матеріалу, прагнення досягти оптимальних (найкращих із можливих для конкретної дитини) результатів навчання не загалом, а обов'язково за мінімально необхідного витрачання часу та сил учня;
- 3) забезпечення підходу до освітнього процесу, який гарантуватиме підтримання лише сприятливого морально-психологічного клімату в класному колективі, безумовне збереження та зміцнення психічного здоров'я дітей, виключення будь-яких факторів, які можуть негативно вплинути на психічний стан дитини (авторитарний тиск, брутальність, образлива іронія, безтактність, відсутність умов для задоволення базових потреб самовираження, захищеності, доброго ставлення до друзів) тощо;
- 4) відповідно до розвитку гуманістичних тенденцій в організації та здійсненні освітнього процесу наголошувати не лише на підході, який не завдає шкоди, але й на тому, щоб навчити дитину самостійно захищатись від стресів, образ, навчити її засобів психологічного самозахисту».⁵⁰

⁵⁰ Поташник, М. Требования к современному уроку. — М. : Центр педагогического образования, 2007.

3.2. Щільність і динаміка навчального заняття

Серед валеологічних критеріїв ефективності освітнього процесу у світлі АОК важливе місце надане поняттям *щільності та динаміки навчального заняття*.

Поняття *щільності уроку (заняття)* запозичене з критеріїв уроків фізичної культури. Воно пов'язане з раціональним розподілом часу та забезпеченням оптимального фізичного навантаження дітей, різних за розвитком і здібностями, ступенем стомлюваності, особистого темпу, концентрації уваги тощо.

Відомо, що високу щільність заняття дають *активні форми роботи учнів*:

- × самостійна диференційована робота над різним за труднощами, обсягом і характером навчальним матеріалом в атмосфері читального залу з можливістю одержання консультації вчителя або іншого учня;
- × диференційована колективна робота учнів у парах або в складі малих різнорівневих груп над матеріалом, адекватним за труднощами, обсягом і характером, під керівництвом лідера групи та спостереженням педагога;
- × спільна робота учнів під керівництвом педагога у складі підгрупи або групи (класу), за умови її педагогічної доцільності тощо.

Традиційні *пасивні форми*: лекція, індивідуальне опитування, перевірка домашнього завдання під час уроку тощо надають низької щільності навчальному заняттю. Згідно з АОК неприпустимим вважають нераціональне використання часу як на заняттях (уроках), так і в позаурочний час: довільне скорочення занять, надумані «оргмоменти», розмови на сторонні теми тощо.

Критерієм щільності (насиченості) уроку є раціональне, педагогічно та валеологічно доцільне використання навчального часу як групою (класом) у цілому, так і кожною дитиною зокрема. Раціональність використання часу встановлюють за допомогою спостережень і вимірювань кожної хвилини уроку (заняття).

У контексті підвищення щільності уроку (заняття) чималої уваги в АОК надано також використанню *максимальної кількості каналів одержання інформації*.

Відомо, що в людини існує *три головних канали* одержання інформації. Зоровий канал є найважливішим. Він забезпечує до 75 % і більше обсягу інформації. Слуховий канал надає 15–20 %.

Ще 5–7% інформації людина одержує за допомогою моторики, тобто різних дій і маніпуляцій.

Досвідчені педагоги знають: якщо учні одержують інформацію за допомогою одного каналу, вона засвоюється слабо та швидко забувається. Якщо за двома одночасно — значно краще. А коли залучено всі три канали, то можна досягти високої щільності навчальної роботи й ефективного засвоєння знань⁵¹.

Поняття *динаміки уроку (заняття)* як критерія ефективності розглядають у двох значеннях. *Динаміка в буквальному значенні* передбачає організацію під час заняття (уроку) *раціональної рухової активності дітей*, максимально пов'язаної зі змістом цього заняття, що особливо важливо в дошкільних групах і початкових класах.

Динаміку в переносному значенні пов'язано з урахуванням вікових і індивідуальних особливостей дітей під час планування й організації навчальних занять і позаурочної діяльності. Висока динаміка в цьому значенні — *це раціональна послідовність, виправдана зміна видів і форм навчальної роботи під час заняття (уроку)*.

Йдеться про правильне дозування часу під час виконання різних видів навчальної роботи з урахуванням чималої кількості зовнішніх факторів і індивідуальної працездатності дітей. Наприклад, у 1-му класі залежно від пори року, погоди, дня тижня, номера уроку за розкладом, загального фізичного та психологічного стану, а також індивідуальних особливостей — особистого темпу роботи, рівня загального розвитку, навчальної мотивації та безлічі інших факторів, *концентрація (стійкість) уваги на одному навчальному матеріалі (об'єкті) у дітей може тривати всього від 3 до 7–8 хвилин*. Потім мозок дитини «вимикається» — спрацьовує захисна функція організму. В такому випадку в педагога є вибір. Можна змусити дитину знову «увімкнути» свій мозок під страхом покарання, що й практикують більшість учителів. Але можна змінити вид навчальної роботи, з'єднавши його з рухом (зміною робочого місця, наприклад), тобто *підвищити динаміку уроку* як у переносному, так і в буквальному значеннях. Що-

⁵¹ Згідно з АОК педагоги використовують методи, за яких діти під час одержання інформації чують її, бачать (уявляють) і виконують дії, пов'язані з її засвоєнням: пишуть, креслять схеми, роблять замальовки, стежать і відзначають олівцем частини тексту, маніпулюють предметами тощо.

правда, для досягнення за допомогою високої динаміки високого освітнього ефекту потрібно навчити (натренувати) дітей швидко переходити з одного виду діяльності на інший, продуктивно працювати в різних місцях класної кімнати, з різними однокласниками тощо.

Досвід роботи АЛК «*Intellectualitatea*» довів, що *розумно висока щільність і динаміка навчальних і позаурочних занять помітно підвищує якість навчання, навчальну мотивацію, навчає дітей раціонально використовувати час і, що найцінніше, сприяє зміцненню здоров'я і дітей, і педагогів.*

Процес реалізації ідей педагогічної валеології в АЛК «*Intellectualitatea*» мав добродійний вплив для підвищення фізичної культури персоналу та деяких сімей. Зменшилася кількість застудних захворювань серед педагогів. У деяких сім'ях дорослі почали робити ранкову гімнастику разом із дітьми, улаштовувати спортивні дні в місцях відпочинку та відвідувати фітнес-клуби.

3.3. Роль педагогів для подолання здоров'явитратності освітнього процесу

Центральною фігурою у школі є учень, але головною — учитель. Валеологія дійсно увійде в школу тоді, коли її сприйме вчитель. Валеологія — це, насамперед, віра в себе й у те, що ти не самотній у цьому світі. Валеологія — не просто навчальні інструкції та правила. Це спосіб життя.⁵²

Слід визнати, що на початку роботи АЛК «*Intellectualitatea*» процес валеологізації виховання, навчання та розвитку проходив складно. Деякі педагоги середнього та старшого покоління не зуміли засвоїти необхідних здоров'язберігальних технологій і змушені були змінити місце роботи.

Поступово персонал комплексу, учні й їхні батьки гідно оцінили переваги такого підходу й стали активно його пропагувати. Більшість щиро дивувалися, чому в інших навчальних закладах мало роблять у цьому напрямку. *Досвід установ, які працюють на підставі АОК, довів, що альтернативи валеологічному підходу до організації освітнього процесу не існує.*

Важливість особистого прикладу. Досвід свідчить: не зуміє педагог, навіть за дуже високу винагороду, виховати в учнів

⁵² Палеев, Г. Путь валеологии в школу — через учителя и с учителем. Див.: <http://valeo.rsu.ru/conference3/thesis51.html>.

любов до літератури, класичної музики, театру, образотворчого мистецтва, якщо сам не є справжнім їхнім поціновувачем. Не зможе вихователь прищепити дітям смак і потребу до фізичної культури, якщо сам не перебуває в гарній фізичній формі, якщо йому не знайоме відчуття «м'язової радості» та задоволення від фізичних навантажень. Ось чому АОК визначає *підґрунттям та обов'язковою умовою* успішного виховання дітей, у тому числі валеологічного, — *особистий приклад старших*⁵³.

Педагогічна валеологія допомагає переосмислити організацію освітнього процесу з позиції здоров'ятворення та вивести сучасну школу з патогенного стану. Але для цього *педагогам* необхідно професійно опанувати технології *збереження, поповнення та зміцнення здоров'я*. Іншими словами, необхідно набути поряд із уже наявною спеціальністю (початкові класи, математика, хімія тощо) *ще одну педагогічну — учителя здоров'я*. Це складне та масштабне завдання. Але гра цього варта, тому що здоров'я в широкому значенні — найважливіший фактор стійкого розвитку в нашій країні інформаційного суспільства та підґрунтя її національної безпеки.

ДОДАТОК

Показники ефективності здоров'язберігального уроку

Учителеві та/або експертів запропоновано обґрунтувати й оцінити з позицій особистісно зорієнтованого навчання та здоров'язберігального підходу аспекти уроку	
1. Принципи та цілі	
1.1	Реалізація основних принципів дидактики (принцип оптимального сполучення природо- та культуродоцільності; принцип науковості та доступності; принцип виховного та розвивального навчання; принцип наочності й абстрактності; принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; принцип свідомості, активності, самостійності; принцип науковості та зв'язку із практикою тощо)
1.2	Навчальні цілі уроку всіх рівнів (загальні, поточні, операційно-нальні тощо)

53

В Авторському ліцейському комплексі «Intellectualitatea» замість розповсюдженого підходу до виховання «роби так, як я сказав» домінувальним є інший підхід: «роби так, як роблю я; роби разом зі мною».

Продовження таблиці

Учителів та/або експертів запропоновано обґрунтувати й оцінити з позицій особистісно зорієнтованого навчання та здоров'язберігального підходу аспекти уроку	
1.3	Цілі виховання та соціалізації особистості (формування ціннісних орієнтацій)
1.4.	Розвивальні цілі. Особливої уваги надати цілям розвитку загальних навчальних умінь, із урахуванням умінь роботи з текстами, а також підвищенню функціональної грамотності учнів (умінням вільно користуватися різними інформаційними ресурсами, швидкий пошук, відбір і багаточільове використання інформації)
2. Організація освітнього процесу	
2.1	Структура, хронологія, логіка та драматургія уроку. Доцільність використання методів активного та пасивного навчання
2.2	Доцільність використання прийомів наочності на занятті
2.3	Завдання й особливості здоров'язберігальних технологій в організації уроку
2.4	Динаміка уроку в буквальному значенні та профілактика гіподинамії: динамічні паузи, раціональність зміни робочих місць, переміщення учнів під час уроку тощо
2.5	Форми та технології диференційованого підходу. Індивідуалізація навчальних завдань і темп їх виконання. Особливості роботи з дітьми, що мають хронічні захворювання
2.6	Організація самостійної роботи учнів, у тому числі в атмосфері читального залу
2.7	Санітарно-гігієнічні аспекти уроку: загальна гігієна, температурний режим, попередження кисневого «голодування»; профілактика сколіозу; ступінь освітлення навчального приміщення та профілактика органів зору тощо
2.8	Дотримання правил охорони праці та техніки безпеки на уроці
3. Зміст і ефективність освітнього процесу	
3.1	Відповідність цілей, завдань, змісту навчального матеріалу та методів навчання віковим і індивідуальним особливостям учнів, а також рекомендаціям медико-психолого-педагогічного консилиуму
3.2	Способи й ефективність виділення головного, суттєвого. Оптимальність обсягу матеріалу, запропонованого для засвоєння
3.3	Новизна, проблемність і привабливість навчальної інформації. Практичне спрямування матеріалу, його зв'язок із життям та особистим досвідом учнів
3.4	Керування інтелектуальним розвитком учнів на уроці. Розвиток мислення, мовлення, уваги, пам'яті, уяви тощо
3.5	Щільність уроку. Використання максимальної кількості каналів одержання (сприйняття) інформації. Використання прийомів мнемотехніки

Продовження таблиці

	Учителів та/або експертів запропоновано обґрунтувати й оцінити з позицій особистісно зорієнтованого навчання та здоров'язберігального підходу аспекти уроку
3.6	Динаміка уроку в переносному значенні. Раціональність зміни видів навчальної роботи. Методи та прийоми попередження перетому мозку, підтримання високої працездатності учнів
3.7	Інтегроване навчання, внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки
3.8	Труднощі й типові помилки учнів, їх профілактика та ліквідація. Методика роботи над помилками
3.9	Методика одержання, оброблення та використання зворотної інформації (feed back)
3.10	Доцільність домашнього завдання, його характеру, обсягу та ступеня диференційованості. Попереднє дозування часу, необхідного для його виконання
3.11	Прийоми підвищення навчальної мотивації учнів і керування їхньою увагою. Виховання інтересу до предмета. Об'єктивність оцінок, отриманих учнями
3.12	Доцільність використання/невикористання дидактичних ігор, цікавих завдань, ТРИЗ тощо
4. Особливості навчальної діяльності учнів	
4.1	Пізнавальна активність, творчість і самостійність
4.2	Рівень розвитку загальнонавчальних (надпредметних) і спеціальних умінь і навичок
4.3	Наявність та ефективність колективних і групових форм роботи під час уроку
4.4	Доцільність співвідношення тренувальних і проблемно-творчих завдань
4.5	Ділове налаштування, навчальна активність учнів та її результативність. Виховання дружелюбності, толерантності, почуття команди й уміння працювати в команді, групі
4.6	Вияв дисциплінованості, організованості та зацікавленості певним навчальним предметом під час уроку
5. Попередні результати проведеного уроку	
5.1	Досягнення поставлених дидактичних цілей
5.2	Навчальний ефект проведеного заняття (що й якою мірою засвоїли школярі матеріал)
5.3	Виховний ефект уроку. Використання виховного потенціалу навчального матеріалу
5.4	Вплив уроку на розвиток особистості та процес соціалізації учнів
6. Культура й естетика праці. Особисті якості вчителя	
6.1	Культура праці педагога й учнів. Стиль, форми та прийоми взаємин учителя й учнів, а також учнів поміж собою під час уроку. Педагогічний такт і демократичність педагога

Закінчення таблиці

	Учителів та/або експертів запропоновано обґрунтувати й оцінити з позицій особистісно зорієнтованого навчання та здоров'язберігального підходу аспекти уроку
6.2.	Керування освітнім процесом на умовах лідерства. Особистий приклад тощо
6.3	Виховний вплив учителя на дітей. Оптимістичне налаштування та гумор
6.4	Морально-психологічний клімат і емоційне тло уроку. Попередження шкільних дистресів
6.5	Знання предмета та загальна ерудиція вчителя
6.6	Рівень педагогічної, методичної та технологічної компетентності
6.7	Знання фізіологічних, психологічних й інших особливостей учнів
6.8	Культура й естетика мовлення вчителя, її образність, емоційність
6.9	Ділова активність педагога під час уроку, її раціональність і ефективність. Доцільність педагогічної імпровізації та відступів від плану уроку
6.10	Естетика уроку з урахуванням естетики ідей, рішень, а також наочності, інтер'єру тощо
6.11	Імідж і артистизм учителя. Зовнішній вигляд, міміка, жести тощо

Тайм-менеджмент у житті та роботі вчителя ХХ століття

ВСТУП

Не секрет, що чимало педагогів-практиків не достатньо підготовлені з певних дисциплін, необхідних для успішної роботи з дітьми й їхніми батьками за умов мінливого світу. Головною причиною такого становища є те, що більшість учителів і вихователів або не знайомі або лише чули про розповсюджені в цивілізованому світі науки, які входять до пакету «*Education*⁵⁴».

Йдеться про *порівняльну педагогіку* (порівняльні дослідження освітніх систем різних країн), *фізіологію дитячого організму*, *валеологію* (збереження та зміцнення здоров'я), *вікову та педагогічну психологію*, *соціальну психологію*, *психологію спілкування*, *інноватику* (соціально значущі нововведення), *лідерство в керуванні освітою*, *педологію* (цілісна наука про дитину), *соціометрію* (вимірювання й оцінювання міжособистісних зв'язків), *праксиологію* (ефективність діяльності), *епістемологію* (знання), *акмеологію* (досягнення досконалості в різних видах діяльності), *логіку* (форма думки: поняття, судження, висновки, докази тощо), *семіотику* (демонстрування знань), *риторику/неориторику та гомілетику* (мистецтво комунікації), *соціологію* (суспільство та суспільна думка), *ергономіку* (безпека життєдіяльності та досягнення найвищих результатів мінімальними засобами), *естетику* (сутність і форми творчості за законами краси), *герменевтику* (розуміння), *економіку освіти*, *педагогічну логістику* (підвищення ефективності використання засобів на освіту), *педагогічний маркетинг* (вивчення ринку освітніх

⁵⁴ Освіта (пер. з англ.).

послуг), *іміджологію* (створення емоційно забарвленого образу людини або явища), *синергію* («сумарний», трансдисциплінарний підхід до розв'язання проблем), *соціоніку* (інформаційна взаємодія психіки людини з довкіллям), *мнемотехніку* (технологія ефективного засвоєння нової інформації), *медіаосвіту* (розвиток особистості за умов інформаційно насиченого життєвого простору) й інші науки/дисципліни.

Тому, як відзначають фахівці в галузі післядипломної педагогічної освіти, справедливо говорити *не стільки про підвищення кваліфікації* вчителів і вихователів, скільки *про вивчення* ними суміжних наук. Причому як на теоретичному, так і на прикладному рівнях.

Особливе місце серед таких «навколопедагогічних» наук має *тайм-менеджмент (ТМ)* — наука про раціональне використання часу в процесі життя та діяльності людини. Щодо освітніх систем *ТМ* — *це технологія раціонального використання часу в природодоцільному процесі виховання, навчання та розвитку людини з дитинства та протягом життя, а також у процесі педагогічної діяльності.*

1. НАШ ГОЛОВНИЙ КАПІТАЛ — ЧАС

Можливо, перша письмово зафіксована спроба зробити керування часом свідомою потребою людини — це перший із моральних листів до Луцілія, написаних Луцієм Аннеєм Сенекою в перші десятиліття нової ери. Сенека рекомендує:

- × письмове урахування всього часу;
- × розподіл часу на добре, погано витрачений і витрачений на неробство;
- × оцінювати життя за наповненістю прожитого часу;
- × у листі Сенеки є натяк на планування: «утримаєш у руках сьогоднішній день — менше залежатимеш від завтрашнього»;
- × один із прийомів керування часом — запровадження жорсткого режиму дня.

Життя Еммануїла Канта (1724–1804), який прожив усе життя в Кенігсберзі, було настільки ритмічним, що сусіди перевіряли годинники, коли він виходив на прогулянку. Прожив усе життя холостяком. Другий період творчості, понад тридцять років, філософ присвятив дослідженням пізнавальних і моральних здібностей людини.

Творчі особистості переважною більшістю берегли свій час. Складно знайти продуктивну творчу особистість, у якої не було б жорсткого режиму роботи. Архімед і Аристотель, Роджер Бекон і Ньютон, Анрі Пуанкаре і Дюма-батько, Гете й Енгельс, Вавилов і Альтшуллер, адмірал Макаров і академік Берг — ці люди прагнули побудувати систему витрачання часу, що гарантувала б високу працездатність не за день — за життя. Щоправда, були винятки. Авіценна (Ібн-Сіна), провівши більшу частину своїх 56 років життя в сідлі, підпіллі, поневіряннях, зумів залишити по собі чимало робіт, понад 270 назв яких дійшли до нашого часу. Можна припустити, скільки ж не дійшло та наскільки більше він зміг би зробити за стабільних умов. Наступний крок було зроблено Олександром Олександровичем Любищевим (1890–1972)⁵⁵. Почавши 1916 року вести систему обліку часу, він вів її до кінця життя, тобто 52 роки. В цьому довічному експерименті були перевірені принципи:

- × наявність гідної мети життя;
- × документальний облік усього часу;
- × розподіл часу на категорії, де критерієм є гідна мета життя та завдання удосконалення особистості;
- × принцип збільшення часу основної категорії за рахунок інших категорій робіт;
- × рівномірність і ритмічність навантажень: складна робота вранці, чергування легкої та складної роботи, відмова від термінових доручень;
- × керування різноманіттям робіт. Наприклад, читання художньої літератури Любищев відносив до основної роботи. На думку Дарвіна, читання художньої літератури та гарна музика необхідні для збереження багатства особистості, її цілісності, якості;
- × планування та зворотний зв'язок за самозвітами;
- × вихід з-під тиску зовнішніх обставин, зокрема, відмова від високих посад, адміністративної роботи;
- × принцип бездефіцитності сил, тобто повернення до початку наступного циклу «праця — відпочинок» без накопичення втоми;
- × керування якістю робіт, зокрема, перехід до надмети.

(Зі статті С. В. Козловського «Боротьба з внутрішніми обставинами за високу працездатність»)

⁵⁵ Див. повість Д. Граніна «Це дивне життя».

«Час — це гроші», — говорили в ХХ столітті — столітті розквіту та відмирання *індустріального* суспільства.⁵⁶ І це було справедливо, тому що символом індустріального суспільства є конвеєр, який об'єднує людей у колективного, «сукупного» працівника, а об'єктами персонального нагромадження (іншими словами — багатства) є капітал і власність. Але часи змінюються. На зміну індустріальному суспільству приходить суспільство *постіндустріальне*. Його ще називають *технологічним* суспільством, але частіше — *інформаційним* (від англ. *knowledge society* — суспільство знань). Символ інформаційного суспільства — комп'ютер, а об'єкти персонального нагромадження — *продуктивні технології*. Виробництво з масового та стандартизованого перетворюється на індивідуалізоване та гнучке. Матеріальні активи складають лише 20 % вартості сучасних західних підприємств. А 80 % — це вартість активів нематеріальних, іншими словами — знань.⁵⁷

Процес глобалізації усуває національні межі людської комунікації та забезпечує культурну інтеграцію країн і народів. Стандарти освіти стають міжнародними. Особливостями нового суспільства стали «інформаційні вибухи», а серед головних небезпек (крім тероризму, глобального потепління тощо) — *явище «хоттабізації»* (згадаємо Хоттабича!) — прийняття рішень і здійснення дій на підґрунті безнадійно застарілої та неправильної інформації.⁵⁸ Наслідки інформаційного суспільства кожен із нас відчуває щодня — різко зріс темп життя та роботи. Головною проблемою ділових людей, у тому числі педагогів, став час, а точніше — його дефіцит.

Тому звичний вираз «час — це гроші» у світлі інформаційного суспільства стає неточним. *Час дорожчий за гроші*. Дорожче за час немає нічого. Згадаємо Маркса: будь-яку економію в остаточному підсумку зведено до економії часу. Уміння раціонально, дбайливо використовувати власний час не дається людині з народження. Цього необхідно вчитися з дитинства всім, хто розраховує на більш-менш гідне життя.

⁵⁶ За даними науки, індустріальне суспільство тривало приблизно від середини XVI століття до 60-х років ХХ століття.

⁵⁷ Уваров, А., Водопьян, Г. Информатизация школы. Истоки и движущие силы // Народное образование. — 2007. — № 8.

⁵⁸ Корсак, К. Поиски компаса и указателей для образования в новом тысячелетии // Народное образование. — 2002. — № 7.

Ідея порівняння витрат часу із фінансовим капіталом демонструє яскраві асоціації. Дійсно, подібно до грошей, люди інвестують свій час. Але чи завжди вдало? Згадаємо, як ставляться розумні люди до своїх грошей. Розкидають їх на дорозі? Дарують усім, хто їх потребує? А як ці люди ставляться до свого головного капіталу — власного часу? Також розумно? Час з'явиться та працюватиме на нас, якщо ми поводитимемось із ним, як щасливий вкладник поводитиметься зі своїми грошима й акціями. При цьому не забуватимемо, що час дорожчий за гроші й акції.

Більшість педагогів, зробивши невеликий аналіз прожитих днів, із гіркотою дійдуть таких висновків:

- × Я розтрачую час на дрібниці.
- × Я дозволяю відбирати в себе час іншим людям, емоціям, обставинам.
- × Я не вмю досить добре планувати і тому створюю собі додаткові труднощі та втрати часу.
- × Я не досягаю мети у окреслений термін.
- × Я роблю те, що могли б зробити інші.
- × Через постійну метушню я не надаю достатньо часу важливим і значущим речам: підтриманню здоров'я, особистісному та професійному розвитку, вихованню власних дітей, відпочинку тощо.
- × Я часто незадоволений через хронічний цейтнот і неможливість змінити таке становище тощо.

Настав час, коли кожному фахівцеві необхідно вчитися тайм-менеджменту. Насамперед, цього потрібно вчитися педагогам. По-перше, тому що представники цієї професії страждають від хронічної нестачі вільного часу. По-друге, тому що успіх — це потужний стимул і пусковий механізм безперервного саморозвитку та самовдосконалення, без яких не може бути педагога інформаційного суспільства. По-третє, тому що успіх школяреві та всій системі освіти в цілому зможе забезпечити лише успішний учитель. І, врешті, тому що уміння керувати часом — це шлях до професійної й особистісної успішності будь-якого фахівця і цього необхідно навчати дітей зі шкільної лави. Саме школа і педагоги можуть поширити «*бацилу*» *тайм-менеджменту* (вираз належить Глібові Архангельському) серед дітей і їхніх батьків, допомагати суспільству «вписатись» у нову якість життя.

2. ЩО ТАКЕ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ?

А що таке менеджмент? Кількома словами — наука про керування людьми та часом. По мірі розвитку менеджменту та технологізації практичної діяльності, побудованої за його принципами та законами, від базової науки стали відокремлюватись напрями та галузі. Одним із таких напрямів стала наука тайм-менеджменту (далі — ТМ) — *про керування часом як найважливішим життєвим ресурсом*.

Зрозуміло, що часом як об'єктивною реальністю керувати неможливо. Фактично ТМ — це наука та мистецтво *ефективного керування людиною собою*, раціонального використання *часу власного й інших*.

Іншими словами, ТМ — це *мистецтво все встигати*. Але найголовніше, для чого необхідний ТМ, — це досягнення своїх життєвих цілей, реалізація потреб і справжніх бажань. ТМ необхідний тим, хто прагне гідного життя: цікавого, насиченого та безбідного. Багато людей, перевантажені день за днем роботою, сімейними й особистими справами, не бачать виходу із такого роду ситуацій і думають, що нічого не можна змінити. Однак психологи вважають, що вихід із проблеми хронічного цейтноту — нестачі часу — існує. Просто потрібно захотіти змінити себе та своє ставлення до нього.

Контролювати час не настільки складно, як це може здатися на перший погляд. Це можна здійснити за допомогою прийняття рішень про те, *що й коли* необхідно зробити. Практика свідчить: якщо людина вміє керувати та раціонально розпоряджатись своїм часом, то зникає метушня і вона може спокійно вирішувати ключові завдання.

Однак ТМ не зведено до написання списків щоденних справ і жорсткого контролю кожної хвилини. Проблема керування часом значно ґрунтовніша. Йдеться про нову якість життя людини як члена інформаційного суспільства. Цієї якості досягають за рахунок *уміння керувати собою*, вироблення *чітких особистих цінностей, формування чітких і реальних життєвих цілей, розміщення пріоритетів* тощо, які потім трансформуються в конкретні завдання та програми дій, *«поєднані з часом»*. Завдяки цьому не лише підвищується *продуктивність життя й ефективність діяльності*, але й відкриваються нові можливості та резерви часу для особистісного розвитку, спорту, читання, відпочинку.

Уміння керувати власним часом — *життєво важлива навичка*, для розвитку й удосконалювання якої потрібен час, зусилля й індивідуальний підхід. Універсальних методів особистого ТМ не існує. Тому кожний створює для себе *унікальну систему* керування головним багатством — власним часом. У результаті вдається не лише досягти в житті та кар'єрі більшого, але й одержати задоволення від кожного прожитого дня, зробити режим життя та роботи *звичними й очікуваними*.

3. «ЩОБ НЕ БУЛО НЕСТЕРПНО БОЛЯЧЕ...»

Рис. 2. Життєвий «млинець»

Середня тривалість життя нашого співвітчизника — приблизно 60 років. На колі (його для зручності поділено на чотири сегменти по 15 років) два сегменти зафарбовано. Що це означає? А це означає, що більшість читачів позначку «тридцять» уже пройшли. А скільки лишилося? (*Зі статті С. Медведєва «Як я мотивую підлеглих до впровадження ТМ».*)

На жаль, уміння дбайливо ставитись до свого часу більшість людей починають розвивати у разі потреби. При цьому в більшості випадків виявляється, що досить складно позбутися

уже закоренілих дурних звичок, неорганізованості та ліні. Витративши час і зусилля на розвиток навичок раціонального використання часу, ви напевно досягнете позитивних результатів. Наприклад, таких:

- × Не відкладатимете справи й не ухилятиметесь від виконання своїх обов'язків.
- × Швидше та точніше оцінюватимете задану роботу та свої можливості.
- × Менше турбуватиметесь про терміни виконання роботи.
- × Підвищите результативність свого життя та роботи.
- × Одержите більше часу для саморозвитку, занять спортом і відпочинку.

Як подолати звичку неправильного поводження з часом і досягти успіху, ми розповімо в *порадах-рекомендаціях з розвитку навичок особистого тайм-менеджменту, а також щодо використання ТМ-технологій у професійній діяльності педагогів.*

1. *Формулюйте та постійно уточнюйте свої цілі* (життєві, стратегічні, поточні, оперативні). Намагайтеся жити та працювати в режимі розвитку⁵⁹. Оцінюйте витрачання часу та дії за внеском, який вони матимуть для досягнення ваших цілей. Розповідайте учням про необхідність довгострокового планування та моделювання власного життя.
2. *Оптимізуйте сон і харчування.* Людина — істота біологічна. Тому для підтримання нормального здоров'я та життєдіяльності їй необхідно дотримувати певних біоритмів. Прислухайтесь до свого організму. Прокидайтесь щоранку в той самий час, а спати лягайте, коли відчуєте втому. Зробіть спальню тихим і спокійним місцем. Приберіть зі спальні телевізор. Щільно снідайте після інтенсивної зарядки на повітрі. Не вечеряйте після 20-ї години.
3. *Робіть перспективні та поточні записи.* «Матеріалізуйте», тобто записуйте всі свої думки та завдання. Коли вони перебувають у голові, вони не контрольовані. Складайте

⁵⁹ Фахівці виділяють не менше трьох стилів/режимів життя людини: виживання, функціонування, розвиток. Спостереження свідчать, що в режимі функціонування живе та працює значна частина людей, у тому числі педагогів. І лише 15–20 % фахівців усвідомлено прагнуть до безперервного професійного й особистісного вдосконалення, що дозволяє віднести їхній стиль життя до категорії розвитку.

різні списки, зберігайте та регулярно коригуйте їх (поточних справ, необхідних покупок, речей у дорогу тощо). Запишіть цінні ідеї та думки, значущу інформацію й її джерело (сайт, книгу та ін.). Навчайте цього школярів.

4. **Плануйте все та завжди.** Особливо власний час. Ведіть щоденник. За його допомогою можна структурувати перспективні плани та раціоналізувати поточні. Плануйте просто та гнучко. Не будьте рабом планів. Будь-який план — не самоціль, а засіб досягнення справжніх цілей. Технологія особистого планування може бути такою: спочатку складіть *річну циклограму* (події, справи та питання, які напевно виникнуть протягом року); потім — *тижневу циклограму* (режим життя та роботи, справи, що повторюються щотижня). Приблизно 70 % часу підлягають щоденному як «твердому», так і «м'якому» плануванню. Решту 30 % відведіть на непередбачені справи, *каїроси*⁶⁰ (розв'язанні нагальних проблем і справ) тощо. Плануйте день із вечора. Не перевантажуйте щоденні плани. Щоденник завжди носіть із собою. Працюйте щодо цього з дітьми, особливо з тими, які виявляють себе як здібні/обдаровані.
5. **Виділяйте найважливіші справи.** Починайте з них, надавайте їм кращий час і сили. Селектуйте та класифікуйте всі справи за важливістю та терміновістю (*матриця Ейзенхауера* — справи: важливі–термінові, важливі–нетермінові, неважливі–термінові тощо). Інвестуйте час на майбутнє. Він завжди окупається. Ще один спосіб класифікувати справи за важливістю виникає із закону, відкритого відомим економістом Вільфредо Парето. Відповідно до цього закону 20 % клієнтів приносять 80 % прибутку; 20 % деталей дають 80 % несправностей тощо. Застосовно до тайм-

⁶⁰ Хронос/каїрос (*грецьк.*) — лінійний, астрономічний, доречний, підходящий час, удалий момент для здійснення певних дій. Стародавні греки у своїй термінології, що належить до часу, вказували на одну його особливість. Вони розрізняли «хронос» як безперервний час і «каїрос» — як слушну мить, зручний час для того, щоб розпочати які-небудь дії. Ми можемо узагальнити другий погляд на час у терміні «неоднорідність часу», якщоо вважатимемо різні відрізки часу наділеними різними властивостями, що створюють сприятливі чи несприятливі умови для виконання різних завдань. (Гліб Архангельський).

менеджменту: 20 % справ дають 80 % позитивних результатів; 80 % справ дають 20 % результатів. Знання цього факту дозволяє під час розгляду списку справ виділити ті 20 %, які дають максимальний результат і тому вимагають особливої уваги.

6. **Контролюйте себе.** Створіть власний моніторинг виконання та навчіть цього своїх учнів. Щоразу перед виконанням певної справи переконайтеся, що її виконання дійсно необхідне. Частіше ставте собі питання на зразок: «Чим я зараз зайнятий?», «Навіщо я це роблю?», «Це дійсно необхідно зараз робити?». Рефлексія власної діяльності з аналізом і висновками — надійний спосіб набути впевненості у своїх силах, а отже, і високої результативності.
7. **Встановлюйте власні терміни виконання завдання (*red line*).** Ніхто не любить термінів виконання роботи (*died line*), які викликають стрес, погіршують настрій, посилюють занепокоєння та напруження. Надійний спосіб усунення частини цих переживань — установлення власних, більш ранніх строків виконання.
8. **Не дозволяйте собі відкладати справи під різними приводами.** Будьте реалістичними та вимогливими до себе. Систематизуйте роботу. Намагайтеся уникати зволікання — головного ворога продуктивності. Поеднуйте та структуруйте справи за змістом, місцем, часом тощо.
9. **Будьте завжди готовими до зустрічі з потрібними людьми.** Вловлюйте вдалі можливості. Згадуйте про потрібну справу в потрібний час. Відведіть у щоденнику окремі сторінки за кількістю людей, з якими ви спілкуєтеся найчастіше. Підготуйте питання для обговорення з ними на випадок запланованої або випадкової зустрічі.
10. **Удосконалюйте телефонні переговори.** Плануйте телефонні дзвінки за часом. Окресліть зміст майбутньої розмови по телефону.
11. **Використовуйте можливості свого мобільного телефону.** Навчіться впевнено оперувати ним: записною книжкою, будильником, сигналами для нагадувань тощо. Частіше користуйтеся диктофоном для запису виступів, переговорів, інструктажів, матеріалів нарад, а також власних думок, ідей тощо.

12. **Визначте внутрішніх⁶¹ і зовнішніх⁶² «убивць» вашого часу** (див.: <http://pocketnotes.ru/2008/02/14/time-killers-inside/>). Ними можуть бути інші люди, ваші емоції, малопродуктивні методи, обставини тощо. Навчіться передбачати й уникати їх.
13. **Навчіться швидко переводити увагу.** Підвищуйте темп реагування на зміни. Умійте відриватися від однієї справи та без зволікання переводитись на іншу, важливішу та термінову, якщо того вимагають обставини. Формуйте це вміння в учнів.
14. **Використовуйте «метод подвоєння».** Продумайте, які справи можна робити одночасно без зниження їхньої результативності. Наприклад: робити ранкову гімнастику та слухати

⁶¹ Серед внутрішніх перешкод можна відзначити:

- × невміння відмовляти, говорити «ні»;
- × звичка хапатися за все й одразу;
- × неправильне оцінювання строків і обсягів робіт;
- × бажання завжди бути корисним і допомагати всім;
- × природна повільність;
- × відсутність звички вести системні записи;
- × надмірна товариськість;
- × небажання встановлювати dead line для завдань/роботи;
- × звичка розпочинати роботу, не забезпечивши себе необхідним;
- × невміння розставляти пріоритети;
- × звичка кожні 15–20 хвилин перевіряти пошту (блоги, форуми, RSS) або іншу інформацію на сайті «Однокласники.ru» тощо;
- × нестача відпочинку (постійний сонно-вичавлений стан);
- × звичка цілком покладатись на пам'ять;
- × неуважність;
- × звичка відкладати щоденні справи на вечір;
- × невміння стежити за виконанням програм і планів;
- × звичка курити тощо.

⁶² Перешкоди зовні — це плоди нашого шкільного та сімейного оточення, люди та події, що відволікають увагу і позбавляють контролю над часом. Ці вбивці часу бувають такими:

- × затримки у разі виходу з дому (ключі забули);
- × затримки в дорозі (черга на маршрутку тощо);
- × розмови з колегами;
- × несправності з комп'ютером і доступом в Інтернет;
- × електронна пошта (спам);
- × непродуктивні наради;
- × пошук папок, ручок тощо (чашки для кави);
- × телефонні дзвінки;
- × курси підвищення кваліфікації в традиційному форматі;
- × відвідувачі;
- × прослуховування повідомлень голосової пошти тощо.

текст англійською мовою, вечеряти та слухати (дивитися) новини, говорити по телефону та переглядати сторінки Інтернету тощо. Водночас умійте зосередитись на одній справі, якщо вона вимагає особливої уваги, і намагайтеся не поєднувати її з іншими. Навчайте цього своїх учнів.

15. **Делегуйте повноваження та перекладайте обов'язки на інших.** Досить часто люди (особливо керівники) беруть на себе більше, ніж можуть виконати. Переоцінювання своїх здібностей призводить до перевтоми та зниження продуктивності в роботі. Щоб цього уникнути, не бійтеся делегувати повноваження та передавати справи іншим.
16. **Працюйте в групі та з групою.** У тому числі в групі з учнями. Не потрібно боятися передавати частину роботи іншим членам групи. Це чудовий засіб збільшення результативності роботи всієї групи. Переконайтеся, що всі виконавці розуміють завдання, знають строки та здатні відповідати за їхнє виконання. Надавайте достатньо часу інструктажу та навчанню цих умінь дітей.
17. **Розвивайте рефлексію** — уміння об'єктивно оцінювати себе ніби «з боку» і навчайте цього школярів. Оцінюйте продуктивність своїх уроків і інших занять із учнями за ефективністю використаного навчального часу: раціонально, мало-раціонально, нераціонально. Освоюйте технологію роботи із хронокартою уроку. Частіше записуйте свої заняття з дітьми на відео й аналізуйте свої дії та результати на них.
18. **Чітко формулюйте цілі та план будь-якого заняття з дітьми.** Урок, проведений без плану, не може бути продуктивним. Однак продумати та написати для себе план уроку вчителю недостатньо. План і мету необхідно зробити надбанням учнів, прагнути, щоб вони їх прийняли та добровільно розділили відповідальність за їхнє виконання. Тому протягом уроку план із регламентом⁶³ слід вивісити/написати на дошці та постійно аналізувати його виконання за допомогою спеціально обраних учнів (тайм-менеджерів).
19. Зробіть своїм професійним правилом **раціональне дбайливе ставлення до навчального часу.** Вимагайте цього і від учнів. Під час уроків використовуйте таймер/годинник

⁶³ Регламент слід позначати як оперативним (5 хв, 3 хв тощо), так і поточним часом.

для регламентації роботи та формування в дітей відчуття реального часу. Починайте та закінчуйте уроки точно за дзвінком.

20. Постійно нагадуйте собі та дітям про **продуктивність різних методів навчання**. Особливо про те, що пояснювально-ілюстративний метод, досить розповсюджений серед учителів із великим стажем роботи, дає не більше 15% продуктивності. Допмагайте учням знаходити раціональні шляхи опанування навчального матеріалу. Залучайте їх до роботи на уроці як помічників, експертів, консультантів тощо.
21. **Пам'ятайте, що щільність і продуктивність уроку** — головні показники його якості. Доведіть щільність уроків до оптимального рівня за рахунок колективних форм роботи, диференціації й індивідуалізації. Майте в навчальному кабінеті 2–3 додаткових дошки/планшети й інші пристосування для одночасної роботи 5–7 учнів в екранному форматі.
22. **Не допускайте власної гіперактивності та багатослівності**. Не «соліруйте» на уроці. Намагайтеся бути більше *тренером*⁶⁴, аніж учителем. Сучасний продуктивний урок передбачає високу активність учнів, при тому, що педагог залишається *ніби в тіні*.
23. **Festina lente!**⁶⁵ Не поспішаєте на уроці та не квапте дітей. Надмірна квапливість і метушня нічого спільного не мають із раціональним використанням часу. Цілком відмовтеся від марних, стресогенних закликів і зауважень на зразок: «Швидше!», «Будь уважним!» etc.
24. **Удосконалюйте свої загальнонавчальні/інтелектуальні вміння та функціональну грамотність**. Будьте допитливим. Навчіться швидко та продуктивно читати з олівцем у руці.

⁶⁴ Останніми роками популярності набув *тренінг* — активна форма навчання, запозичена із західних освітніх систем. Функції керівника тренінгу — *тренера* — відрізняються від традиційних функцій учителя, робота якого пов'язана з поняттями «навчати, передавати, транслювати» знання, що передбачає активні дії педагога за пасивної позиції учнів. Це демонструє одне з головних правил традиційної школи: урок повинен проходити в тиші, щоб усі чули, що передає (транслює) учитель. Робота тренера не пов'язана з передаванням готових істин. Її орієнтовано на активність і наполегливість учня, для якого тренер створює розвивальне середовище та надає кваліфіковану допомогу.

⁶⁵ Поспішай повільно! (пер. з лат.).

Максимально ефективно працюйте з будь-якими текстами. Коротко та чітко формулюйте запитання та відповіді. Вимагайте цього від учнів.

25. **Освоюйте методики та прийоми мнемотехніки** — це допоможе вам утримувати в пам'яті значні обсяги інформації та легко відтворювати її. Постійно навчайте мнемотехніки дітей і розвивайте їхню пам'ять. Станьте пропагандистом мнемотехнічних технологій серед учнів, їхніх батьків і колег.
26. **Удосконалюйте вміння роботи на комп'ютері.** Використовуйте «сліпий» метод роботи — не дозволяйте собі дивитися на пальці під час друкування тощо. Навчайте учнів продуктивної роботи на комп'ютері за допомогою особистого прикладу.
27. **Підтримуйте високу працездатність учнів** на уроках за рахунок підвищення навчальної мотивації, позитивного психологічного клімату, емоційних динамічних пауз із *конкретними здоров'язберігальними цілями*. Вивчайте та використовуйте на уроках (особливо в молодших і середніх класах) методики В. Базарного, М. Монтесорі, інших відомих авторів.
28. **Використовуйте пропедевтичні творчі завдання** для учнів на 3–5 уроків наперед. Постійно стимулюйте самостійну роботу учнів, особливо творчу. Навчайте дітей працювати в групах і командах — це сприяє підвищенню продуктивності навчання.
29. **Виробляйте в себе й у своїх учнів відчуття часу й ефективності.** Частіше думайте про безперервний перебіг часу. Реально відчувайте його хід. Постійно шукайте резервів економії хвилин і годин. Намагайтесь робити звичні речі швидше й ефективніше. Одержуйте задоволення від швидко й якісно виконаної роботи, від раціонального використання кожної години. Навчайте цього дітей.
30. **Робіть ретроспективний аналіз прожитого часу.** Вимірюйте результати досягнутого, витрати й ефективність проведеного часу. Щодня (увечері) та щотижня підраховуйте в щоденнику кількість використаних хвилин і годин. Керуйте своїм часом на підставі фактів, а не уявлень. Навчайте цього школярів.
31. **Станьте активним пропагандистом ідей і технологій ТМ.** Постійно навчайте своїх учнів раціонального використання

часу. Використовуйте дозування домашніх завдань і контролюйте час, який діти витрачають для його виконання. Частіше говоріть про необхідність раціонального використання часу з батьками учнів.

32. **Створіть собі позитивний ТМ-імідж.** Оточення (колеги, учні, батьки і, звісно, адміністрація) мають знати, що ви людина зайнята, цінуєте свій і чужий час, нічого не забуваєте та завжди досягаєте поставлених цілей. Це допоможе вам уникнути додаткових доручень, прохань тощо з боку ваших керівників, колег та ін.
33. **Намагайтеся не перевтомлюватися.** Перевтома відбувається, коли ваше тіло та розум більше не можуть виконувати непосильну роботу. Не намагайтеся змусити себе зробити неможливе. Виділяйте час не лише для важливих справ, але й для відпочинку та міркування. Обміркуйте свої недавні досягнення й упевніться, що ви почуваетесь добре.
34. **Заохочуйте себе.** Поставте перед собою завдання та винагороджуйте себе після закінчення складного випробування. Виконавши яку-небудь справу (особливо важливу), виділіть час, щоб заохотити себе за роботу. Наприклад, дозвольте собі «особисте свято», влаштуйте шопінг тощо. Ефективність цього методу очевидна.
35. **Карайте себе.** Ви підвищите результативність своєї роботи, якщо запровадите для себе штрафні санкції на випадок, якщо не впораєтеся із запланованими справами. Насамперед, слід установити собі покарання за порушення термінів виконання планів і завдань.
36. **Живіть «тут і зараз».** Пам'ятайте, що життя — це «миль між минулим і майбутнім». По можливості, не відкладайте нічого «на потім». Живіть повноцінним, емоційним і насиченим життям. Відвідайте спектаклі та концерти. Приймайте гостей і самі ходіть у гості. Умійте знаходити та цінувати маленькі радощі, спілкування з друзями, сім'єю тощо.

Будь-який педагог, що вміє раціонально використовувати свій час, учнів і колег, має більше шансів досягти *акмеологічних вершин власного життя* — професійної й особистісної самореалізації. Додержуйте цих порад, і ваше життя стане цікавішим, повноцінним і продуктивнішим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Альтшуллер, Г.* О системе А. А. Любищева [Электронный ресурс] / Г. Альтшуллер. — Режим доступа: www.improvement.ru.
2. *Архангельский, Г.* Метод структурирования внимания: от жесткого планирования к гибкому реагированию. [Электронный ресурс] / Г. Архангельский. — Режим доступа: www.improvement.ru.
3. *Архангельский, Г.* Управление временем: инструменты достижения конкурентного преимущества [Электронный ресурс] / Г. Архангельский. — Режим доступа: www.improvement.ru
4. *Архангельский, Г.* Личное время: о вреде планирования и пользе лени [Электронный ресурс] / Г. Архангельский. — Режим доступа: www.improvement.ru
5. *Архангельский, Г.* Введение в организацию времени [Электронный ресурс] / Г. Архангельский. — Режим доступа: www.improvement.ru
6. *Архангельский, Г.* Тайм драйв: как успевать жить и работать. [Электронный ресурс] / Г. Архангельский. — Режим доступа: www.improvement.ru
7. *Архангельский, Г.* Глоссарий терминов тайм-менеджмента [Электронный ресурс] / Г. Архангельский. — Режим доступа: www.improvement.ru
8. *Архангельский, Г.* Диагностика тайм-менеджмента: как измерить неосознаемое [Электронный ресурс] / Г. Архангельский. — Режим доступа: www.improvement.ru
9. *Архангельский, Г.* Тайм-драйв: как успевать жить и работать [Текст] / Г. Архангельский. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2005.
10. *Бехтерев, С.* Тайм-менеджмент аутсорсинга [Электронный ресурс] / С. Бехтерев. — Режим доступа: www.improvement.ru
11. *Бишке, Д.* 36 часов в сутках (Bischke Jon. How to Have a 36 Hour Day) : Пер. С. Бирюкова [Электронный ресурс] / Д. Бишке. — Режим доступа: <http://jon.gaia.com/blog/>
12. *Вудкок, М.* Раскрепощенный менеджер [Текст] / М. Вудкок, Д. Френсис. — М., 1991.
13. *Гранин, Д.* Эта странная жизнь : повесть [Электронный ресурс] / Д. Гранин. — Режим доступа: www.improvement.ru
14. *Корсак, К.* Поиски компаса и указателей для образования в новом тысячелетии [Текст] / К. Корсак // Народное образование. — 2002. — № 7.
15. *Кыйв, Лембиту.* Предсказать удачу. *Моя система тайм-менеджмента* [Электронный ресурс] / Кыйв Лембиту. — Точка доступа: www.improvement.ru
16. *Лайон, Б.* Принципы тайм-менеджмента [Электронный ресурс] / Б. Лайон. — Режим доступа: www.improvement.ru
17. *Медведев, С.* Как я мотивирую подчиненных при внедрении ТМ [Электронный ресурс] / С. Медведев. — Режим доступа: www.improvement.ru
18. *Павлина, С.* 30 дней (до) успеха. Статьи по тайм-менеджменту (Steve Pavlina. 30 Days To Success) [Электронный ресурс] / С. Павлина. — Режим доступа: www.stevepavlina.com/blog
19. *Погорелов, Ю.* Хроники хронометража [Электронный ресурс] / Ю. Погорелов. — Режим доступа: www.improvement.ru
20. *Топильский Е.* Вольному — воля. [Электронный ресурс] / С. Павлина. — Режим доступа: www.improvement.ru
21. *Уваров, А.* Информатизация школы. Истоки и движущие силы [Текст] / А. Уваров, Г. Водопьян // Народное образование. — 2007. — № 8.
22. *Федорец, Н.* Авторской образовательной концепции «Intellectualitatea — Интеллигентность» [Текст] Н. Федорец. — Кишинёв : Pontos, 2007.
23. *Федорец, Н.* Тайм-менеджмент для педагогов: наука, искусство или осознанная необходимость? [Текст] / Н. Федорец // Управління школою. — 2009. — № 10.

24. Хазанов, А. Убийцы времени [Электронный ресурс] / А. Хазанов. — Режим доступа: <http://pocketnotes.ru>
25. Что такое тайм-менеджмент? Издание «Работа + Карьера» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.personal.ua>
26. 11 надежных способов развития навыков тайм менеджмента. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pocketnotes.ru>

ДОДАТОК

50 корисних звичок для раціонального використання часу та підтримання здоров'я

(за матеріалами сайту: <http://geekrunner.org/common/50-poleznux-privyчек-dlya-zdorovya-i-xoroshego-nastroeniya>)

1. Висипайтесь. Привчіться лягати та прокидатись в той самий час.
2. Розпочинайте день із посмішки. Ніщо не заряджає позитивом краще.
3. Випивайте склянку води перед сніданком.
4. Пийте достатню кількість чистої негазованої води, не менше 1500 мл на день.
5. Робіть ранкову зарядку.
6. Почніть бігати.
7. Вранці приймайте контрастний душ — допомагає прокинутися не гірше, ніж чашка міцної кави.
8. Відмовтесь від сигарет і алкоголю.
9. Тримайте поставу, ходіть прямо.
10. Навчіться планувати майбутній день, тиждень.
11. Щодня з'їдайте кілька свіжих фруктів або овочів.
12. Думайте позитивно.
13. Харчуйтеся дрібно: 4–5 разів на день у той самий час.
14. Забудьте про ліфт. Піднімайтеся та спускайтесь сходами пішки.
15. Влаштовуйте щоденні прогулянки на свіжому повітрі.
16. Готуйте одяг і сумку/портфель на майбутній день із вечора.
17. Раз на рік проходите загальне медичне обстеження.
18. Одразу записуйте цікаві думки та корисні ідеї, що спали вам на думку.
19. Провітрюйте кімнату перед сном. Спіть у прохолоді.
20. Щодня надавайте прибиранню в кімнаті 15 хвилин.
21. Пестуйте себе: приємні покупки, косметичні процедури або просто гарний фільм, переглянутий у приємній компанії надають потужний заряд позитиву.

22. Приймайте душ перед сном.
23. Заведіть програму домашньої бухгалтерії. Запровадьте облік витрат.
24. Повернувшись додому з роботи, надайте собі 15 хвилин для релаксації під приємну музику.
25. Раз на тиждень відвідайте лазню або сауну.
26. Думайте, що їсте. Виключте зі свого раціону фаст-фуд та іншу важку їжу.
27. Побудьте тиждень вегетаріанцем, а раптом вам сподобається!
28. Навчіться методу «сліпого» друку на клавіатурі.
29. Будьте пунктуальними.
30. Говоріть людям компліменти, будьте доброзичливими.
31. Займайтеся спортом 2–3 рази на тиждень по одній годині.
32. Тренуйте мозок: учіть вірші, розгадуйте кросворди, грайте в шахи. Вивчайте мнемотехніку.
33. Вивчайте 10 іноземних слів щодня.
34. Щодня читайте хоча б 30 хвилин.
35. Телефонуйте улюбленим і батькам «просто так».
36. Займіться йогою або дихальними вправами.
37. Заведіть особистий щоденник і записуйте туди всі свої досягнення й успіхи.
38. Висловлюйтесь красиво та грамотно. Стежте за мовленням. Вилучіть із лексики лайки та слова-паразити.
39. Фотографуйте яскраві події.
40. Робіть гімнастику для очей.
41. Щодня вживайте кисломолочні продукти: нежирний сир, йогурт без домішок, кефір.
42. Вживайте зерновий хліб.
43. Удома не засиджуйтеся за комп'ютером довше двох годин.
44. Обливайте стопи холодною водою — це чудова гартувальна процедура.
45. Користуйтеся лише якісною косметикою.
46. Викиньте з будинку весь непотрібний мотлох.
47. Навчайтесь нового, щодня дізнавайтесь щось цікаве.
48. Пийте свіжі вичавлені соки.
49. Проводьте вихідні з користю: виїжджайте на природу, ходіть на екскурсії, насолоджуйтеся новими пейзажами та спілкуванням із новими людьми.
50. Думайте лише про гарне. Пам'ятайте: мрії — не уникання дійсності, а засіб наблизитися до них.

Сучасний урок: проектування, реалізація, аналіз⁶⁶

1. Загальнодидактичні положення

- 1.1. Усвідомте свою *місію* в процесі виховання, навчання, розвитку та соціалізації *кожної дитини* окремо та *класу в цілому*. На кожному уроці створюйте умови для адекватного різнобічного розвитку дітей.
- 1.2. Постійно дотримуйте принципу *природодоцільності*, відповідно до якого для розвитку певних здібностей, а також формування будь-якого вміння, якості тощо природою відведено *певні вікові періоди*. У разі якщо природні можливості не були своєчасно реалізовані, то упущені здібності й якості переважної більшості людей уже не можуть бути досягнуті в повному обсязі. *Надзавдання* сім'ї, школи та кожного вчителя полягає у своєчасній і послідовній реалізації цих можливостей.
- 1.3. Частіше згадуйте *дидактичні принципи* в сучасній інтерпретації. Звіряйте з ними основні положення проекту уроку та процесу його реалізації.
- 1.4. Намагайтеся бути більше *тренером*, аніж учителем. Не «соліруйте» на уроці. Продуктивний урок передбачає високу активність учнів, при тому що педагог залишається *ніби в тіні*.
- 1.5. Особливої уваги надавайте обдарованим дітям. Формуйте для них *індивідуальні траєкторії* навчання та розвитку. Ведіть цих дітей на високому рівні їхніх можливостей. На кожному уроці намагайтеся створювати для них *зону найближчого розвитку*. Не бійтеся дистанції між рівнями розвитку учнів із високою та низькою мотивацією до навчання.

⁶⁶ Співавтор: Лариса Глебова, заступник директора гімназії № 7 м. Одеси, учитель вищої категорії.

- 1.6. Частіше практикуйте *інтегровані* уроки. За грамотного підходу вони ефективніші за монопредметні. Не забувайте, що на такому уроці всі предмети-компоненти мають бути презентовані на професійному рівні. Особливо це стосується використання музики⁶⁷, образотворчого мистецтва, театру тощо.
- 1.7. Пам'ятайте, що на уроці використовують, як правило, *три категорії* навчальної інформації. Це *опорні поняття*, що підлягають обов'язковому засвоєнню кожним учнем; знання з теми/предмета, запам'ятовування яких бажане, але не обов'язкове (!), а також інформація культурологічного характеру, складова інтелектуального тла уроку. Чітко визначайте для себе, які саме *опорні поняття* учні мають засвоїти (і запам'ятати) на уроці та прагніть цього.
- 1.8. Необхідно також чітко уявляти не лише *які знання* мають бути засвоєні на уроці, але й *на якому рівні*:
 - а) на рівні сприйняття, осмислення та запам'ятовування;
 - б) на рівні застосування знань за зразком;
 - с) на рівні застосування знань у новій ситуації.
- 1.9. Зберігайте та систематизуйте проекти/плани проведених уроків із усіма дидактичними додатками. Під час підготовки аналогічних уроків на майбутнє ці матеріали допоможуть відтворити їхні переваги та недоліки, заощадивши час за значного підвищення якості.
- 1.10. Намагайтеся зробити урок *динамічним і різноманітним* у дидактичному значенні. Йдеться про раціональну послідовність та доцільну *зміну* видів і форм навчальної роботи під час уроку, зумовлену віковими й індивідуальними особливостями учнів класу.
- 1.11. Перед кожним завданням на уроці робіть короткий і чіткий *інструктаж*. Прагніть, щоб всі учні добре зрозуміли, *як* потрібно виконувати завдання.
- 1.12. Під час індивідуальної роботи з окремими учнями та/або групами *завжди* давайте завдання класу та контролюйте його виконання. Не сподівайтесь на те, що учні самі здогадаються, що необхідно робити.
- 1.13. Створюйте для себе протягом уроку кілька пауз — можливостей для «відсторонення» від його безпосереднього

⁶⁷ Приміром, не можна споживчо ставитись до шедеврів класичної музики, використовувати їх як звучне тло або супровід до динамічних пауз та ігор. Для цього є функціональна/легка музика тощо.

проведення, і доручайте це учням із високою мотивацією до навчання. *Рефлексуйте*⁶⁸ свою роботу на уроці. Спостерігайте, оцінюйте та коригуйте її ніби збоку.

- 1.14. Використовуйте на уроках тренерів серед учнів. Давайте їм для цього спеціальні домашні завдання та навчайте їх працювати з однокласниками.
- 1.15. Не стійте весь урок над дітьми та не ходіть без потреби по класі. Вони стомлюються від безперервного нагляду та контролю. Зробіть центральним суб'єктом уроку самих учнів. Більше довіряйте їм. Контроль частково передайте дітям. Їх багато, вони нічого не упустять.
- 1.16. *Festina lente!*⁶⁹ Не поспішайте на уроці та не квапте дітей. Урок має проходити в *оптимальному* темпі, розмірено та ґрунтовно. Не говоріть квапливо. Цілком відмовтеся від марних, *стресогенних* закликів і зауважень на зразок: «швидше», «швиденько», «будь уважним» etc.

2. Комунікація учителя з учнями й учнів поміж собою під час уроку

- 2.1. Стежте за *динамікою* та *виразністю* свого голосу під час комунікації з учнями. За фронтального звернення говоріть *помірковано голосно*, під час спілкування з малою групою — *напівголосом*, а за індивідуального — переходьте на *шепіт*. Ніколи не кричіть і не дозволяйте це учням.
- 2.2. Будь-який текст читайте *артистично, виразно*, з виділенням *ключових* слів, фраз і речень. Прагніть того ж від учнів.
- 2.3. Не бійтеся *колективних* бесід, відповідей і обговорень. Скоротіть до розумного мінімуму індивідуальне опитування та спілкування в режимі «один на один», якщо інші учні не зайняті в цей час виконанням самостійної роботи.
- 2.4. Найпоширеніший метод проведення уроку — *евристична бесіда* (проблемні питання, колективне обговорення та закріплення навчального матеріалу). Слід пам'ятати, що найбільшої ефективності при цьому можна досягти лише із залученням *усіх* учнів до роботи. Тому звертання на зразок:

⁶⁸ Рефлексія (від пізньолат. *reflexio* — звернення назад) — звертання суб'єкта на себе, свою особистість (цінності, інтереси, мотиви, емоції, вчинки), свої знання, стан або дію.

⁶⁹ *Поспішай повільно!* (лат.) Одне із улюблених висловлень римського імператора Октавіана Августа (63 р. до н. е. — 14 р. н. е.).

«Мишко, як ти вважаєш...?», у такій ситуації є невдалим. Краще: «Діти, як ви вважаєте...?», а потім, після 3–5-секундної паузи звернутися до одного з учнів або до класу. Отриману відповідь необхідно уточнити/узагальнити та закріпити. Розповсюдженою помилкою багатьох учителів є те, що одержавши відповідь від одного з учнів, вони одразу переходять до наступного питання.

- 2.5. Чітко, точно та дотепно формулюйте запитання. Уміння професійно ставити запитання відповідно до завдань уроку, теми, предмета в цілому й курсу шкільного навчання є найважливішою компетенцією вчителя.
- 2.6. Чітко розрізняйте та класифікуйте *чотири рівні* динаміки/гучності *голосу учнів* під час читання, відповідей та іншої комунікації. Користуйтеся при цьому єдиною термінологією:
 - a) читання «*внутрішнім голосом*», «про себе» — беззвучно, але *виразно*, чути звучний текст усередині, працювати губами та виділяти ключові слова, фрази etc.;
 - b) *читання пошепки* — також виразно, прислухатись до себе та трохи перебільшувати дикцію;
 - c) *читання-«дзижчання»* — як пошепки, так і напівголосом;
 - d) звичайне читання вголос.
- 2.7. Навчайте дітей голосно, виразно, з дикцією читати/говорити *перед аудиторією*.
- 2.8. Пам'ятайте, що роботу сучасного вчителя вирізняють *легкість, природність і простота* в роботі з дітьми, їхніми батьками та колегами. Такому вчителеві властиві впевненість у собі (ви — автор цього уроку!), *гумор*, виразність на вербальному та невербальному рівнях, гнучкість, контрастність у темпі роботи та голосі, уміння швидко переводити увагу, *імпровізувати* тощо.

3. Організація інтелектуальної/навчальної роботи учнів

- 3.1. Постійно працюйте над формуванням і розвитком в учнів *загальнонавчальних умінь, навичок і способів діяльності*. Загальні (*надпредметні*) уміння, навички, способи та прийоми навчально-пізнавальної діяльності можна поділити на три види:
 - A. *Навчально-управлінські вміння*: уміння розуміти та досягати навчальних цілей, виконувати завдання за зразком, алгоритмом; уміння складати план і працювати за ним;

уміння визначати та формулювати цілі, самостійно виконувати навчальні завдання; уміння здійснювати контроль і самоконтроль; уміння раціонально організувати свою навчальну роботу. Знати різні засоби самоконтролю та ін.

Б. *Навчально-інформаційні вміння*: уміння виразно читати та працювати з будь-якими текстами; уміння працювати з графіками, схемами, таблицями (складати, креслити, змінювати форму та зміст, читати їх тощо); уміння користуватися картами, бібліографічними списками та каталогами, довідковою літературою тощо, уміння послідовно, логічно та коротко викладати свою думку (монолог, невеликий публічний виступ, резюме тощо); уміння відповідати на запитання та формулювати їх; уміння вести навчальний діалог, дискусію; уміння слухати співрозмовника, керувати своєю увагою, а також уміння, що належать до письмового монологічного мовлення: уміння писати диктант, виклад, есе, твір, конспект, тези, реферат, статтю, ділові папери (заяву, автобіографію тощо) та ін.

В. *Навчально-логічні вміння*, які передбачають здійснення різних розумових операцій: аналіз, порівняння, виділення основної ідеї, головної думки; уміння класифікувати, узагальнювати та робити висновки, абстрагуватись, синтезувати; уміння застосовувати знання в новій, нестандартній ситуації; уміння виконувати творчі завдання тощо.

3.2. Особливої уваги слід надати вмінню учнів *вільно читати та працювати з текстами*. Не менш важливо навчити школярів *грамотно викладати свої судження, критично мислити та вільно застосовувати* отримані знання *в реальних ситуаціях*⁷⁰. Приміром, відповідно до результатів міжнародних досліджень PISA⁷¹, лише 3% учнів із Росії⁷² на високому рівні опановують знання, уміють пояснити, оцінити інформацію, а також сформулювати гіпотезу та зробити висновок.

⁷⁰ Ковалёва, Г. Причины падения международного рейтинга российского образования // Школьное обозрение. — 2002. — № 1.

⁷¹ Program International Student Assessment — міжнародний проект порівняльного оцінювання якості освіти 15-річних школярів розвинених країн світу. Україна ще не бере в ньому участі.

⁷² Зверев, А. Панихида по ликбезу // Народное образование. — 2004. — № 2.

- 3.3. Пам'ятайте, що за умов інформаційного суспільства дедалі більшої актуальності набуває *функціональна грамотність* — уміння вільно користуватися довідниками й електронними ресурсами.
- 3.4. Формуйте в учнів навички продуктивної роботи *в парах і командах*. Виховуйте в них лідерські якості, волю, наполегливість, відповідальність, толерантність, а також уміння підкорятися та зважати на думку інших.
- 3.5. Навчіть дітей правил роботи за умов *читального залу з вільним* (діловим) переміщенням класом. Неухильно виконуйте ці правила самі.
- 3.6. Навчайте школярів будь-який текст читати *з олівцем у руці* та робити позначки. Вивчайте з учнями загальноприйняті знаки, які слід виставляти на полях (N.B., !!, ?, !? та ін.).
- 3.7. Прищеплюйте дітям *гарний смак* до всього, що їх оточує та що вони роблять. Звертайте увагу учнів на красу математичного розв'язку, художнього тексту, виконаних завдань тощо.
- 3.8. Не упускайте можливості використовувати на уроці *цікаві завдання та ділові/рольові ігри*, особливо в процесі закріплення та практичного застосування знань і вмінь.
- 3.9. У навчальному кабінеті/класі необхідно мати та постійно використовувати *бібліотечку* з необхідної для певного предмета літератури: довідники, словники, збірники дидактичних матеріалів, цікаві завдання, хрестоматійну літературу⁷³ 2–3 мовами, які використовують у школі (приміром, українською, російською, англійською).

4. Щільність уроку

- 4.1. *Щільність/насиченість* — це один із найважливіших показників сучасного уроку. Критерієм щільності уроку є раціональне, використання навчального часу як групою (класом) у цілому, так і кожною дитиною зокрема. «Надзавдання» учителя — досягти *високої* щільності уроку, тобто ситуації, коли *кожен* із учнів продуктивно працює/навчається в *зоні свого найближчого розвитку*, оптимально використовує кожну хвилину.
- 4.2. Нагадаємо, що традиційні *пасивні форми*: лекція, розповідь вчителя, індивідуальне опитування, перевірка домашнього

⁷³ Книги, що є «золотим» фондом дитячої літератури, важливо прочитати в певному віці.

завдання під час уроку тощо надають навчальному заняттю низької щільності. Високу щільність забезпечують *активні/ партисипативні (інтерактивні) форми* роботи на уроці.⁷⁴

Наприклад:

- a) самостійна диференційована робота над різним за труднощами, обсягом і характером навчальним матеріалом в атмосфері читального залу з можливістю одержати консультації вчителя або «сильного» учня;
- b) диференційована колективна робота учнів у парах або у складі *малих різнорівневих* груп над матеріалом, адекватним за труднощами, обсягом і характером, під керівництвом лідера групи та спостереженням педагога;
- c) спільна робота учнів під керівництвом педагога у складі підгрупи або групи (класу), за умови її педагогічної доцільності тощо.

4.3. Не забувайте про важливість залучення до процесу читання (й іншої інтелектуальної роботи) всіх *трьох аналізаторів* (зорового, слухового та моторного). Це суттєво підвищує якість засвоєння інформації⁷⁵. Приміром, у той час, коли текст озвучує вчитель або хто-небудь із дітей, інші учні виконують одночасно *кілька завдань*: стежать за текстом олівцем (зоровий і слуховий аналізатори), відзначають ключові слова, речення, значеннєві частини тощо (моторний аналізатор); прислухаються й оцінюють правильність і виразність відтворення тексту (слуховий аналізатор); а також читають *внутрішнім голосом* разом із читачем уголос і контролюють власне читання (зоровий і слуховий аналізатори).

4.4. Виховуйте в учнів смак до розумової праці, розвивайте в них уяву та різні види пам'яті. Навчайте дітей методів і прийомів *мнемотехніки* та постійно користуйтеся ними для швидкого та міцного засвоєння навчального матеріалу.

⁷⁴ Див. додаток 2.

⁷⁵ Відомо, що зоровий канал забезпечує до 75% сприйнятої інформації. Слуховий канал — 15–20%. Ще 5–7% інформації людина одержує за допомогою *моторики*, тобто різних дій і маніпуляцій. Досвідчені педагоги знають, що коли учні одержують інформацію за допомогою лише одного каналу, вона засвоюється погано та швидко забувається. Якщо за двома одночасно — значно краще. А коли залучено три канали, то можна досягти високої щільності навчальної роботи й ефективного засвоєння знань.

- 4.5. Під час проектування та проведення уроків намагайтеся максимально забезпечити *індивідуалізацію/персоналізацію* навчання. Навчайте учнів із високою мотивацією до навчання *швидко переводити увагу* з одного виду роботи/завдання на інший і так само *швидко повертатись* до попереднього виду/завдання.
- 4.6. Навчайте дітей самостійно знаходити собі *додаткову роботу*, якщо вони виконали завдання раніше за інших. Установіть на видному місці 2–3 коробки з різними за труднощами завданнями з теми уроку для *самостійного вибору*. Стимулюйте навчальну ініціативу дітей.
- 4.7. Запроваджуйте диференційовані *домашні завдання* залежно від обсягу та складності виконаної в класі роботи. Звільняйте найстаранніших учнів від домашніх завдань тренувального характеру, а замість цього доручайте їм творчу роботу, в тому числі пов'язану з підготовкою *наступних уроків*.

5. Валеологічний підхід до організації уроку

- 5.1. Валеологічний підхід полягає в *зниженні здоров'явитратності* навчальних занять за рахунок усунення головних патогенних факторів:
- а) стану перманентного стресу⁷⁶: фізіологічного, інформаційного, комунікативного, психологічного (емоційного)⁷⁷;
 - б) незадовільного фізичного розвитку та хронічної гіподинамії⁷⁸;
 - в) кисневого та сонячного «голодування»⁷⁹;
 - г) дидактогенії⁸⁰ та інших захворювань школярів;
 - д) неправильно організованого режиму дня та поганого харчування.

⁷⁶ Фахівці знають, що чимало дітей в освітніх установах перебувають у стані постійного стресу, викликаного непередбачуваністю, страхом приниження та покарання, образою від безправ'я, незрозумінням навчального матеріалу, непереконливою мотивацією оцінок, завищеним темпом навчальної роботи тощо.

⁷⁷ Ефремов, К. Стресс первобытный, цивилизованный, школьный // Народное образование. — 2004. — № 1. — С. 160–166.

⁷⁸ Порушення функцій організму (опорно-рухового апарату, кровообігу, дихання, травлення) за недостатньої рухової активності, зниження сили скорочення м'язів.

⁷⁹ Організм дитини виробляє нормальну кількість вітаміну D, якщо сонце освітлює шкіру рук і обличчя не менше 20 хвилин на день.

⁸⁰ Негативний психічний стан учня (пригнічений настрій, страх, фрустрація тощо), викликаний порушенням педагогічного такту з боку вихователя (учителя, тренера).

- 5.2. Для організації *валеологічно грамотного* уроку вчителів важливо освоїти та використовувати на уроках загальноприйняті методики зміцнення здоров'я (В. Ф. Базарний, М. Монтесорі й ін.), а також вжити певних заходів. Наприклад:
- a) забезпечити санітарно-гігієнічні умови в навчальному приміщенні: температурний і світловий режими, вологе прибирання тощо;
 - b) забезпечити виконання нормативів повітряного режиму, встановлених із урахуванням віку дітей, пори року та температури атмосферного повітря⁸¹;
 - c) проводити для учнів уроки в *режимі сидіння-стояння*; постійно стежити за поставою дітей; навчити їх завжди розташовувати текст на *відстані 35–45* см від очей.
 - d) практикувати (особливо в початковій школі) зміну *розташування учнів* у навчальній кімнаті під час уроку. Для цього слід використовувати «демократичне» (по периметру кімнати), «командне» (групування по 3–4 дітей), «розслаблювальне» (на килимі) й інші форми розміщення;
 - e) забезпечити достатню *динаміку уроку*, тобто відводити під час кожного уроку (у початковій школі) по 5–10 хвилин на рухливі дидактичні ігри, інсценівки, динамічні паузи, фізкультхвилинки під музику тощо, а також забезпечити рух учнів навчальною кімнатою під час занять;⁸²
 - f) мати про запас 3–4 комплекси фізкультхвилинки / динамічних пауз *різної інтенсивності* та чергувати їх залежно від обставин; залучати дітей до складання та розучування цих комплексів як *співавторів, тренерів, музичних редакторів* etc.;
 - g) суворо дотримувати рекомендацій *медико-психолого-педагогічного/педологічного* консилиуму під час роботи з дітьми із групи ризику, тобто які мають хронічні захворювання й інші відхилення;
 - h) безпосередньо брати участь у динамічних паузах, фізкультурних і валеологічних заходах разом із дітьми, показува-

⁸¹ Повітряний режим складається з нормативів провітрювання навчальних приміщень і обов'язкового перебування дітей на свіжому повітрі.

⁸² У цьому випадку йдеться про такий важливий критерій ефективності навчального заняття, як динаміка уроку, *в буквальному значенні* — організація раціональної рухової активності дітей, по можливості пов'язаної зі змістом уроку.

- ти їм (і їхнім батькам) *приклад* здорового способу життя та рухової активності;
- i) створити комфортний морально-психологічний клімат під час перебування дітей в освітній установі;
 - j) виховувати в дітей оптимізм, життєлюбство, бажання бути здоровими, сильними та спритними, навчати їх одержувати радість від кожного прожитого дня, від спілкування з однокласниками та дорослими;
 - k) максимально використовувати в роботі з дітьми *прийоми та методи мнемотехніки*, що є чудовим чинником профілактики навчальних/дидактичних дистресів;
 - l) формувати в учнів повагу до чужої думки, навіть якщо її не поділяє більшість, показувати особистий *приклад толерантності, терпимості та справжньої інтелігентності*;
 - m) педагогічно грамотно та тактовно використовувати всі види *оцінювання* навчальної роботи та корисної праці учнів, стимулювати їхню працездатність схваленням;
 - n) формувати в дітей скрізь — на навчальних заняттях, у спорті, на відпочинку — *почуття команди*, взаємодопомоги та чуйності;
 - o) звертатися до дітей за іменами спокійним і доброзичливим тоном тощо.

6. Оптимізація навчального приміщення

- 6.1. Для проведення занять (особливо в початкових класах) необхідно використовувати *валеологічні меблі*⁸³. Столи та стільці мають бути легкими та зручними, щоб дитина могла представляти їх *під час уроку* залежно від характеру навчальної роботи (колективної, розподілу на підгрупи, малі рівневі групи, роботи в парах, в атмосфері читального залу тощо).
- 6.2. Організуйте для учнів додатково по 2–3 умовних робочі місця в режимі *сидіння-стояння*. Використовуйте для цього вільні

83

Одномісні парти та стільці з регулюванням висоти відповідно до прийнятого стандарту. Отвори в столах і стільцях, призначені для регулювання, позначають різним кольором відповідно до кольору маркування груп шкільних меблів. Технологія визначення висоти меблів є досить простою. У кожному навчальному приміщенні біля дверей наклеюють вертикальну мірну лінійку, забарвлену різними кольорами відповідно до стандартних груп меблів. Діти самостійно вимірюють свій зріст і, якщо він уже відповідає іншому, «вищому» кольору, то висоту комплекту змінюють.

парти (для групової роботи), підвіконня, настільні підставки (для роботи стоячи), а також будь-які інші можливості навчальної кімнати. Приміром, можна організувати роботу малої групи, яка стоятиме колом біля вікна, тощо.

- 6.3. Розмістіть на бічних стінах навчальної кімнати додаткові *шкільні дошки* та максимально використовуйте їх для підвищення щільності уроків.
- 6.4. Створіть також для себе додаткові *робочі місця* у класній кімнаті, що допоможе змінювати психолого-педагогічну ситуацію під час уроку, усунути домінування педагога, створити атмосферу читального залу, колективної/командної роботи тощо. Наприклад, залежно від завдань окремих етапів уроку вчитель може розташовуватись за учнями на високому («барному») стільці поруч із ким-небудь із них за партою, у складі «круглого столу», малої групи біля підвіконня etc.

ДОДАТОК

Хронокарта діагностики та самооцінки / експертної оцінки підготовки та реалізації проекту сучасного уроку

1. ЗАГАЛЬНІ ДАНІ ПРО УРОК

Учитель _____

Предмет _____ Клас _____ Дата _____

День тижня _____ № за розкладом _____

Усього учнів у класі _____, із них присутніх _____

Тип уроку _____, якщо інтегрований, то з якими предметом _____

Розділ/тема _____

_____, усього уроків у розділі/темі _____; № уроку в розділі/темі _____

Тема уроку: _____

Дидактичні цілі: _____

Виховні цілі: _____

Цілі розвитку/соціалізації учнів _____

2. ХІД УРОКУ

Хвилини уроку	Щільність уроку	Дії вчителя й учнів на уроці	Нотатки експерта під час уроку
1			
2			
...			

3. РАЦІОНАЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЧАСУ НА УРОЦІ

3.1. Урок тривав _____ хвилин, з яких було використано:

а) *на думку експерта*: раціонально __ хв, малораціонально __ хв, нераціонально __ хв;

б) *на думку вчителя*: раціонально __ хв, малораціонально __ хв, нераціонально __ хв.

4. НАЙБІЛЬШ УДАЛІ ЗНАХІДКИ, ПРИЙОМИ, МЕТОДИ тощо
_____**5. ЗАУВАЖЕННЯ****6. ВИСНОВКИ:**

6.1. Щодо формулювання та досягнення цілей: _____

6.2. Щодо ефективності уроку за такими аспектами:

6.2.1. санітарно-гігієнічним і валеологічним: _____

6.2.2. організаційно-педагогічним: _____

6.2.3. емоційно-комунікативним: _____

6.2.4. психолого-педагогічним: _____

6.2.5. науково-теоретичним: _____

6.2.6. методико-технологічним: _____

6.2.7. культурологічним: _____

6.2.8. виховним: _____

6.2.9. продуктивність використання інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) і ТЗН _____

7. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ: _____

8. РЕКОМЕНДАЦІЇ _____

Дата оформлення

Підпис учителя

Підпис експерта

9. ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ УРОКУ

	Учителів ї/або експертів запропоновано обґрунтувати й оцінити з позицій особистісно зорієнтованого навчання та здоров'язберігального підходу такі аспекти уроку	Само-оцінка	Експертна оцінка
9.1. Принципи та цілі			
9.1.1	Реалізація основних принципів дидактики (принцип оптимального поєднання природо- та культуродопільності; принцип науковості та доступності; принцип виховального та розвивального навчання; принцип наочності й абстрактності; принцип урахування вікових і індивідуальних особливостей учнів; принцип науковості та зв'язку із практикою тощо)		
9.1.2	Визначення навчальних цілей уроку всіх рівнів (загальних, поточних, операціональних тощо). Ступінь участі школярів у визначенні цілей і оцінювання їх досягнення		
9.1.3	Визначення цілей виховання та соціалізації особистості (формування ціннісної орієнтації). Ступінь використання виховного потенціалу уроку: через зміст освіти; через методи та форми навчання; через особистість учителя; інші чинники		
9.1.4	Визначення розвивальних цілей. Чи надано достатньо уваги цілям розвитку загальних навчальних умінь (із урахуванням умінь продуктивно працювати з текстами), підвищення функціональної грамотності учнів (умінням вільно користуватися різними інформаційними ресурсами), інтелектуального й емоційного розвитку тощо		
9.2. Організація освітнього процесу			
9.2.1	Структура, логіка, драматургія та цілісність уроку		
9.2.2	ТМ (тайм-менеджмент) уроку. Ознайомлення учнів із планом і хронометражем окремих частин уроку. Доцільність використання навчального часу. Хронометраж завдань		
9.2.3	Домінуючі технології навчання (репродуктивна, ілюстративно-пояснювальна, проблемна, проектної діяльності, модульного навчання із тьюторським супроводом тощо)		
9.2.4	Загальний рівень організації навчальної роботи учнів. Доцільність використання методів активного та пасивного навчання		
9.2.5	Особливості здоров'язберігальних технологій, використаних під час уроку. Кількість і доцільність динамічних пауз (фізкультхвилинок)		

Продовження таблиці

	Учителів і/або експертів запропоновано обґрунтувати й оцінити з позицій особистісно зорієнтованого навчання та здоров'язберігального підходу такі аспекти уроку	Само-оцінка	Експертна оцінка
9.2.6	Динаміка уроку в буквальному значенні та профілактика гіподинамії: раціональність зміни робочих місць, переміщення учнів під час уроку тощо		
9.2.7	Використання наочності, інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), ТЗН, додаткових засобів навчання, можливостей навчального приміщення тощо		
9.2.8	Форми та методи диференційованого підходу. Індивідуалізація навчальних завдань і темпу їх виконання. Особливості роботи з дітьми із групи ризику (із хронічними захворюваннями, педагогічно занедбанними тощо)		
9.2.9	Організація, тривалість і продуктивність самостійної роботи учнів, у тому числі в атмосфері читального залу		
9.2.10	Санітарно-гігієнічні аспекти уроку: загальна гігієна, температурний режим, попередження кисневого голодування, профілактика сколіозу, ступінь освітлення навчального приміщення та профілактика органів зору тощо		
9.2.11	Дотримання правил охорони праці та техніки безпеки на уроці		
9.3. Зміст і ефективність освітнього процесу			
9.3.1	Відповідність цілей, завдань, змісту навчального матеріалу та методів навчання віковим і індивідуальним особливостям учнів, а також рекомендаціям медико-психолого-педагогічного/педологічного консилиуму		
9.3.2	Способи й ефективність виділення головного, суттєвого. Оптимальність обсягу матеріалу, запропонованого для засвоєння		
9.3.3	Новизна, проблемність і привабливість навчальної інформації. Практичне спрямування матеріалу, його зв'язок з життям і особистим досвідом учнів		
9.3.4	Прийоми підвищення навчальної мотивації учнів і керування їхньою увагою. Формування інтересу до предмета. Об'єктивність і мотивування оцінок, отриманих учнями		
9.3.5	Керування емоційним розвитком дітей на уроці, здатність усвідомлювати та керувати емоціями. Прийоми емоційної адаптації учнів на початку уроку		
9.3.6	Керування інтелектуальним розвитком учнів на уроці. Розвиток мислення, мовлення, уваги, пам'яті, уяви тощо		

Продовження таблиці

	Учителів й/або експертів запропоновано обґрунтувати й оцінити з позицій особистісно зорієнтованого навчання та здоров'язберігального підходу такі аспекти уроку	Само-оцінка	Експертна оцінка
9.3.7	Використання технологій і прийомів, які сприяють швидкому та міцному засвоєнню навчального матеріалу (мнемотехніка тощо)		
9.3.8	Щільність уроку. Використання максимальної кількості каналів одержання (сприйняття) інформації		
9.3.9	Динаміка уроку в переносному значенні. Раціональність зміни видів навчальної роботи. Методи та прийоми попередження стомлення мозку та підтримання високої працездатності учнів		
9.3.10	Внутрішньопродметні та міжпредметні зв'язки. Інтегроване навчання		
9.3.11	Труднощі та типові помилки учнів, їх профілактика та ліквідація. Методика роботи над помилками		
9.3.12	Методика одержання, оброблення й використання зворотної інформації (feed back)		
9.3.13	Доцільність домашнього завдання, його характеру, обсягу та ступеня диференціації. Попереднє дозування часу, необхідного для його виконання, й інструктаж		
9.3.14	Загальна культура уроку, його культурологічне тло. Доцільність/доречність інформації культурологічного характеру, використаної на уроці		
9.3.15	Доцільність використання/невикористання проблемних ситуацій, ділових і дидактичних ігор, цікавих завдань, логіки, ТРИЗ тощо.		
9.4. Особливості навчальної діяльності учнів			
9.4.1	Ступінь мотивації учнів. Прояв дисциплінованості, організованості та зацікавленості щодо вивчення навчального предмета під час уроку		
9.4.2	Ділове налаштування, пізнавальна активність і самостійність учнів		
9.4.3	Рівень опанування загальнонавчальних (надпредметних) і спеціальних умінь		
9.4.4	Наявність та ефективність колективних і групових форм роботи під час уроку		
9.4.5	Динаміка та виразність голосу учнів		
9.4.6	Виховання дружельності, толерантності, почуття команди й уміння працювати в команді, групі		
9.5. Робота з обдарованими дітьми на уроці			
9.5.1	Індивідуалізовані/персоніфіковані завдання для учнів із найвищою мотивацією до навчання		

Продовження таблиці

	Учителю й/або експертові запропоновано обґрунтувати й оцінити з позицій особистісно зорієнтованого навчання та здоров'язберігального підходу такі аспекти уроку	Само-оцінка	Експертна оцінка
9.5.2	Доцільність співвідношення тренувальних і проблемно-творчих завдань на уроці. Наявність/відсутність для учнів вибору навчальних завдань		
9.5.3	Наявність і продуктивність роботи учнів у ролі тренерів, асистентів, експертів, консультантів, помічників учителя		
9.6. Попередні результати проведеного уроку			
9.6.1	Ступінь досягнення поставлених дидактичних (навчальних) цілей		
9.6.2	Навчальний ефект уроку (які знання, опорні поняття засвоїли/закріпили, чого й як конкретно навчилися школярі)		
9.6.3	Загальна продуктивність/результативність навчальної діяльності учнів		
9.6.4	Продуктивність уроку з погляду виховання учнів. Використання виховного потенціалу навчального матеріалу		
9.6.5	Вплив уроку на розвиток особистості та процес соціалізації учнів		
9.7. Особистість учителя. Культура й естетика педагогічної праці			
9.7.1	Культура спільної праці педагога й учнів. Стиль, форми та прийоми взаємин учителя й учнів, а також учнів між собою під час уроку		
9.7.2	Роль і ділова активність педагога на уроку. Ступінь і доцільність домінування. Учитель, ментор, тренер, тьютор. Динаміка й особливості голосу вчителя		
9.7.3	Знання предмета, загальна культура, ерудиція та культурологічна підготовка вчителя. Точність мови, культура мовлення вчителя, її образність, емоційність		
9.7.4	Рівень педагогічної, методичної, психологічної, технологічної й емоційної компетентності вчителя. Педагогічний такт і демократичність		
9.7.5	Знання фізіологічних, психологічних тощо особливостей учнів		
9.7.6	Морально-психологічний клімат і емоційне тло уроку. Попередження/профілактика шкільних дистресів і конфліктних ситуацій		
9.7.7	Доцільність педагогічної імпровізації та відступів від плану й регламенту		

Закінчення таблиці

	Учителю й/або експерту запропоновано обґрунтувати й оцінити з позицій особистісно зорієнтованого навчання та здоров'язберігального підходу такі аспекти уроку	Само-оцінка	Експертна оцінка
9.7.8	Використання технологій сучасної риторики та психології спілкування		
9.7.9	Естетика уроку з урахуванням естетики ідей, рішень, а також наочності, інтер'єрів тощо		
9.7.10	Виховний вплив особистості вчителя. Оптимістичне налаштування, гумор тощо		
9.7.11	Імідж і артистизм учителя. Зовнішній вигляд, міміка, жести тощо		
9.7.12	Уміння вчителя обирати собі місце в класній кімнаті залежно від форм роботи на уроці		

Технологія оцінювання уроку:

3 бали — професійно/доцільно;

2 бали — задовільно;

1 бал — недостатньо.

Примітка. Загальну кількість балів обчислювати та використовувати як сумарну оцінку уроку не потрібно.

Корисні посилання: <http://www.festival.eidotehnika.org>;
<http://eued.eidotehnika.org/>

Пропозиції та рекомендації за результатами відвіданих уроків у школах України⁸⁴

Проведений аналіз на досить значній кількості шкіл, гімназій і ліцеїв України свідчить, що здійснені за останні 20 років реформи та нововведення мали переважно інституціональний характер і стосувалися лише зовнішніх атрибутів шкільної освіти — структур, умов фінансування, змісту освіти, навчальних планів тощо. Якості навчання й ефективності його головної форми — уроку вони практично не поліпшили. По суті, формат уроку, його основні критерії, як і функції вчителя на уроці, залишилися на рівні 40-річної давнини.

Перехід шкільного навчання у формат особистісно зорієнтованого навчання, альтернативи якому не існує, вимагає переосмислення багатьох традицій, понять і звичних методик щодо продуктивності уроку. Насамперед, необхідно суттєво змінити роль і функції як учителя, так і учнів у контексті суб'єкт-суб'єктних відносин та інтерактивного навчання. Це повною мірою стосується не лише процесу реалізації уроків, але й систематичного залучення учнів до їхньої підготовки.

Подані рішення/рекомендації певною мірою відображають інноваційний підхід до оцінювання щільності, динаміки та продуктивності уроку в цілому. Вони адресовані *учителям-практикам*, а також заступникам директорів освітніх установ, методистам та інспектувальним структурам.

1. Не розпочинайте урок без обміркованого плану. Урок, проведений без плану, *не може бути продуктивним*. Однак

⁸⁴ Співавтор Н. В. Антонюк, директор Іллічівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 3, учитель вищої категорії.

продумати та написати для себе план уроку вчителеві недостатньо. План необхідно зробити *надбанням учнів*, прагнути, щоб вони його прийняли та добровільно розділили з вами відповідальність за його виконання. Тому протягом уроку план із регламентом⁸⁵ слід вивісити/написати на дошці та постійно аналізувати його виконання за допомогою спеціально обраних експертів.

2. Візьміть за правило *раціональне ставлення до часу*. Прагніть цього і від учнів. Під час уроку використовуйте таймери/годинники для регламентації роботи та формування в дітей відчуття реального часу. Починайте та закінчуйте уроки точно за дзвінком.
3. Професійно працюйте із цілями. Чітко розумійте, *для чого* учні виконують певне завдання. Продумайте *цілі всіх рівнів*: цілі навчання предмета, розділу, теми, *«дерево» цілей* уроку — загальні (тобто цілі всього уроку), оперативні (його частин/епізодів), окремих завдань тощо. Пам'ятайте, що правильно визначена ціль — це оптимальна модель очікуваного/бажаного результату, задана у форматі аналізу SMART⁸⁶.
4. Формулюйте та досягайте цілей *разом із учнями*. Розпочинайте значущі частини уроку з *чітких цільових настанов* і закінчуйте їх *короткими підсумками*, які також слід робити спільно. Постійно тримайте цілі в полі зору, посилайтеся на них під час роботи класу в цілому, малих різнорівневих груп та окремих учнів.
5. Пам'ятайте, що серед головних показників якості уроку — його *щільність і продуктивність*. Доводьте щільність уроків до оптимального рівня за рахунок колективних форм роботи, диференціації й індивідуалізації. Майте в навчальному кабінеті 2–3 додаткових дошки/планшети й інші пристосування для одночасної роботи 5–7 учнів в екранному форматі.
6. Надавайте постійної уваги формуванню та розвитку в учнів *загальнонавчальних «надпредметних» умінь*⁸⁷ і *функціональної грамотності*⁸⁸. Прагніть від дітей умінь *швидко, усвідомлено та виразно* читати, із використанням сучасних

⁸⁵ Регламент слід позначати як оперативним (5 хв, 3 хв тощо), так і поточним часом.

⁸⁶ SMART (в пер. з англ.) — конкретно, вимірювально, досяжно, реально, регламентовано в часі.

⁸⁷ Див. додаток 1.

⁸⁸ У цьому контексті — вміння швидко знаходити необхідну інформацію та продуктивно працювати з нею.

педагогічних технологій і методик (читання-«дзиччання», беззвучне артикуляційне, голосним шепотом, застосування ритмічної основи під час швидкочитання тощо). Ознайомтеся (через Інтернет) із результатами міжнародних порівняльних досліджень якості навчання PIRLS⁸⁹, TIMSS⁹⁰ тощо та використовуйте ці матеріали в роботі.

7. Постійно розвивайте в учнів здатність до швидкого, міцного запам'ятовування та засвоєння навчального матеріалу. Освойте *технології мнемотехніки* та широко застосовуйте їх в освітньому процесі.
8. Забезпечте ґрунтовну *роботу з текстами*. Використовуйте *максимальну кількість каналів одержання інформації* (слуховий, зоровий, моторний). Звертайте увагу учнів на особливості тексту, навчайте їх відзначати олівцем під час читання ключові слова, фрази, розділи.
9. Давайте учням *точні, чіткі інструктажі* щодо виконання завдань, у тому числі домашніх. Точно та зрозуміло ставте *навчальні питання*, вимагайте *повних, вичерпних відповідей*. Навчайте дітей правильно *формулювати запитання та давати точні відповіді*.
10. Не допускайте власної *гіперактивності та багатослівності*. Не «соліруйте» на уроці. Намагайтеся бути більше *тренером*⁹¹, аніж учителем. Продуктивний урок передбачає високу активність учнів, при тому, що педагог залишається *ніби в тіні*.
11. *Festina lente!*⁹² Не поспішайте на уроці та не квапте дітей. Урок повинен проходити *в оптимальному темпі*, розміре-

⁸⁹ Progress in International Reading Literacy Study — дослідження якості читання та розуміння тексту в 4-х класах.

⁹⁰ Trends in International Mathematics and Science Study — міжнародне порівняльне дослідження якості математичної й природничої освіти в 4-х і 8-х класах.

⁹¹ Останніми роками популярності набув *тренінг* — активна форма навчання, запозичена із західних освітніх систем. Функції керівника тренінгу — *тренера* відрізняються від традиційних функцій учителя, робота якого пов'язана з поняттями «навчати, передавати, транслювати» знання, що передбачає активні дії педагога за пасивної позиції учнів. Це демонструє одне з головних правил традиційної школи: урок повинен проходити в тиші, щоб усі чули, що передає (транслює) учитель. Робота *тренера* не пов'язана з переданням готових істин. Її орієнтовано на активність і наполегливість учня, для якого тренер створює розвивальне середовище та надає кваліфіковану допомогу.

⁹² *Поспішай повільно!* (лат.)

- но та ґрунтовно. Не говоріть поспіхом. Цілком відмовтеся від марних, стресогенних закликів і зауважень на зразок: «Швидше!», «Будь уважним!» тощо.
12. Не стійте увесь урок над дітьми та не ходіть без потреби по класі. Вони стомлюються від безперервного нагляду та контролю. Постійно стежте за власним голосом, його інтонацією та динамікою. Навчіться говорити з 3–4 відтінками, в тому числі *напівголосом і пошепки*.
 13. Частіше залучайте учнів, особливо обдарованих, як *тренерів, експертів, помічників учителя*.
 14. Використовуйте *пропедевтичні* (творчі й інформаційні) завдання (на 1–3 уроки наперед) для пар, команд, окремих дітей. Постійно працюйте над *розвитком мовлення* учнів, умінням вести *діалог, дебати, публічні виступи*, говорити *пошепки* тощо.
 15. Створюйте на уроках оточення *читального залу*. Чітко розрізняйте та використовуйте різні *режими/рівні комунікації* з дітьми (індивідуальний, груповий, загальний). Навчіться говорити напівголосом і пошепки.
 16. Чітко структуруйте/розподіляйте навчальний матеріал *на основні/обов'язкові поняття*, поглиблений їхній варіант і додаткові відомості культурологічного характеру, *не обов'язкові* для запам'ятовування. Створюйте на уроках *інтелектуальне тло/середовище* за рахунок внутрішньо-предметних і міжпредметних зв'язків, додаткових відомостей загальноорозвивального характеру, також не обов'язкових для запам'ятовування.
 17. Освоюйте методику та техніку використання на уроках творів *образотворчого мистецтва та класичної музики*.
 18. Програмуйте *динаміку уроку* (як у прямому, так і в переносному значенні) та керуйте нею. Забезпечте під час уроку позицію учнів «сидіння-стояння-у русі». Використовуйте на уроках методику зміцнення здоров'я, розроблену проф. В. Ф. Базарним.
 19. Під час уроку організуйте кілька динамічних пауз і фізкультхвилинок із *конкретною здоров'язберігальною метою* (розслаблення очних м'язів, профілактика сколіозу, переведення та відновлення уваги, профілактика гіподинамії тощо). Використовуйте під час фізкультхвилинок яскраві емоційні пісні національного змісту з хоровим виконанням і танцю-

вальними рухами під музику. Виконуйте вправи разом із дітьми. Робіть це із задоволенням.

20. Диференціюйте **домашні завдання**. Розподіляйте їх на тренувальні, творчі, проектні тощо. Надавайте учням можливість вибору завдань. Чітко з'ясовуйте, скільки часу знадобитися учням на їхнє виконання та дозуйте за часом. Інструктуйте учнів щодо раціональних прийомів і часу, необхідного для виконання завдань. Частіше давайте домашні завдання, в тому числі творчі, розраховані на виконання **в групі, команді**, а також **разом із батьками**. Пояснюйте батькам необхідність цього.
21. Навчіться працювати у складі **педагогічних дуетів і команд**. Залучайте до роботи на уроці як **асистентів** вихователів ГПД, батьків учнів, студентів тощо.
22. Створіть для себе в навчальному кабінеті 2–3 **додаткових робочих місця**, в тому числі за учнями. Намагайтеся менше часу проводити біля дошки. Частіше виконуйте роль експерта, консультанта. Працюйте в командах із дітьми.
23. Освоюйте технологію **модульного навчання (МО)**. На наш погляд, МО є результатом і прямою умовою розвитку продуктивної школи, яка працює в інформаційному суспільстві європейської/глобальної інтеграції. На найближчу перспективу розвитку освітніх систем альтернативи йому не існує.

Робота з обдарованими дітьми за умов розвитку інформаційного суспільства⁹³

1. «ТРЕТЯ ХВИЛЯ» В РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА

Наш світ стрімко змінюється. Людство переходить до нової технологічної революції. На зміну Першій хвилі, — аграрної цивілізації, і Другій, — індустріальної цивілізації, приходить Третя хвиля, що веде до створення *понадіндустріальної цивілізації*. Нове суспільство називають постіндустріальним, інформаційним, технологічним, а точніше — Knowledge society⁹⁴. Прискорений процес накопичення об'єктивної (наукової) інформації сприяє ґрунтовним змінам людини й її впливу на формування та розвиток навколишнього середовища: соціального, природного, технологічного.

Одним із результатів таких змін є *«ефект хоттабізації»*, що є серйозною загрозою нашого часу поряд із тероризмом, глобальним потеплінням і техногенними катастрофами. «Ефект хоттабізації» полягає в прийнятті рішень і здійсненні дій на підставі безнадійно застарілої та неправильної інформації. Те, на що спираються чимало політиків, соціологів, психологів і педагогів під час аналізу проявів сучасних людей і їхніх об'єднань, у більшості випадків застаріле та було актуальним кілька десятиліть тому⁹⁵.

⁹³ Співавтор Е. Мірошник, практичний психолог Одеської школи-інтернату № 2.

⁹⁴ Суспільство знань або суспільство, побудоване на знаннях (пер. з англ.).

⁹⁵ Корсак, К. Поиски компаса и указателей для образования в новом тысячелетии // Народное образование. — 2002. — № 7.

Головна причина, що породила цей феномен, полягає в неусвідомленні багатьма фахівцями (особливо педагогами) радикальних змін, які відбуваються у світі. Насамперед йдеться про два явища глобального масштабу, що супроводжують розвиток третьої цивілізації:

- 1. Інформаційно-науковий «вибух»** кінця ХХ століття, в результаті якого за останні 15–20 років людство накопичило понад 96 % всієї сучасної інформації у сфері цифрових, нано- та генетичних технологій, понад 90 % знань про людину, глибинні засади та закони всіх форм її існування та розвитку. Понад 90 % науковців світу (всіх часів і народів) є нашими сучасниками.⁹⁶
- 2. Глобалізація.** Потужні інтеграційні процеси в Європі та світі, що долають будь-які (національні, політичні, економічні, культурно-освітні, інформаційні й ін.) стандарти, бар'єри та межі поміж країнами.

Порівняння чотирьох типів суспільства за їхніми головними характеристиками⁹⁶

	Характеристики	Типи суспільства			
		доісторичне	аграрне	індустріальне	інформаційне (постіндустріальне)
1	Період домінування	Доісторичний	Від –6000 р. до + 1660 р.	1660–1960	Виникає після 1960 р.
2	Відсоток земель (за всю історію людства), які живуть у суспільстві	< 1 %	> 50 %	40 %	< 10 %
3	Частка дорослих у різних секторах зайнятості (1-му, 2-му та 3-му) ⁹⁷	98:1:1	60:30:10	20:60:20	5:25:70
4	Головні джерела енергії	М'язи людини, вогонь	Вогонь, тварини, вода та вітер	Вугілля, нафта, газ, поділ ядер	Синтез ядер, світло Сонця

⁹⁶ Корсак, К. Поиски компаса и указателей для образования в новом тысячелетии // Народное образование. — 2002. — № 7.

⁹⁷ 1-й сектор — сільськогосподарський (збирання, полювання, скотарство, рільництво, рибальство); 2-й — промисловий; 3-й — інтелектуально-виробничий і обслуговчий.

Закінчення таблиці

	Характеристики	Типи суспільства			
		доісторичне	аграрне	індустріальне	інформаційне (постіндустріальне)
5	Знаряддя праці (символи)	Кам'яна сокира	Мотика	Конвеєр	Комп'ютер
6	Виробництво (домінуювальний тип)	Примітивне	Ручне, для сімейного споживання	Масове та стандартизоване	Гнучке й індивідуалізоване
7	Технології	Примітивні	Механічні	Електромеханічні	Мікро-, нано- та біотехнології
8	Об'єкти індивідуального накопичення	Влада	Земля та влада	Влада, гроші, власність	Продуктивна компетентність
9	Екологічний вплив виробництва	Малий	Помітний і шкідливий	Значний і дуже шкідливий	Помітний і позитивний
10	Роль жінок у суспільстві	Мала	Дуже мала	Незначна	Вирішальна
11	Основа культури навчання	Особистий приклад	Слово та приклад	Друкований текст і слово	Числовий вид інформації
12	Загальна характеристика освіти: обов'язкової, первинної ⁹⁸	Освіти (як системи) не існувало	Понадкоротка: 1–4 роки; 2–6 років	Тривала: 7–9 років; 7–13 років	Безперервна протягом життя: 12–14 років; > 20 років
13	Стандарти освіти	Їх не існувало	Майже не було	Національні	Міжнародні
14	Головні освітні методи	Природні	Емпіризм	Наукові (розподіл, аналіз etc.)	Холізм (комплексність)
15	Лідери серед наук ⁹⁹	Матеріалознавство	Механіка, математика	Фізика та хімія	Біологія й екологія
16	Масштаби людської комунікації	Сім'я, плем'я	Окремі поселення	Держави та регіони	Увесь світ

⁹⁸ Первинна освіта (initial education) — всі види навчання й одержання професійної компетентності від народження людини до виходу її на ринок праці.

⁹⁹ Термін «наука» вживають у міжнародному значенні «sciences» (несуб'єктизовані знання, отримані в результаті досвідів і вимірювань, які гідні довіри).

У міру формування інформаційного суспільства питання розвитку інтелектуальних здібностей людини, обдарованості й таланту стає для психолого-педагогічної науки, системи освіти та суспільства в цілому найактуальнішими. Це цілком природно, адже йдеться про суспільство, побудоване на знаннях.

Однак наявна система шкільної освіти *«конвеєрного» типу*, основу якої було розроблено ще великим Яном Амосом Коменським для потреб індустріального суспільства та традиційно орієнтовано на *«усередненого» учня*, не дозволяє надати обдарованим дітям достатньої уваги. Більше того, часто спостерігаємо випадки зіткнення дітей, які виявили обдарованість в певній галузі (будь то музика чи математика), з відсталістю й обмеженістю школи в особі вчителів, на предмети яких природа не поширила таку обдарованість. Більшість таких зіткнень закінчуються сумно та навіть трагічно. Про це пишуть, знімають фільми, говорять на нарадах і конференціях усіх рівнів.

2. ОБДАРОВАНИСТЬ ДІТЕЙ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

«Геній падає з неба... І на єдиний раз, коли він зустрічає ворота палацу, припадає сто тисяч випадків, коли він потрапляє мимо», — помітив Дідро. Якими є умови цього палацу? Чи є такими сучасні гімназії та ліцеї? Як правильно створити їх? — ось головні питання для керівників освітніх установ, учителів і батьків початку III тисячоліття.

В історії людства не можна не помітити приголомшливий факт: концентрацію геніїв і видатних людей спостерігаємо спалахами в різних місцях і в різні епохи. Один із таких спалахів відбувся в «золотому» столітті Перикла в Давніх Афінах (V століття до н. е.). У цього видатного стратега буквально за одним столом збиралися визнані усім цивілізованим світом такі особистості, як скульптор Фідій, творець безсмертних трагедій Софокл, філософи Сократ і Платон, Анаксагор, Зенон і Протагор, історик Ксенофонт. Майже всі вони були громадянами Афін — міста, яке заледве нараховувало 60 тисяч вільних громадян. І майже всі ці генії зростали та формувалися в одному місці, в міському інтелектуальному середовищі, що стимулює різні види обдарувань, творчості, діяльності.

У Флоренції XIV (!) століття тисячі громадян ходили до школи, але менше шестисот юнаків щороку відвідували вищі навчальні

заклади. Результатом став Ренесанс — Епоха Відродження — час масового прагнення до культури, знань, мистецтва. В безлічі майстерень обдаровані учні, змагались, обговорювали, критикували, навчались, створювали те неповторне середовище, в якому немичуче повинні були з'явитися особливо обдаровані люди та генії рівня Мікеланджело, Рафаеля та Леонардо.¹⁰⁰

Висновок зрозумілий: скрізь, де створюють високоінтелектуальне творче середовище й ідеальні (чи навіть оптимальні) умови, із урахуванням суспільного попиту на обдарованих і талановитих людей, — вони обов'язково з'являються в чималій кількості. Головним місцем, де має концентруватись і розвиватись таке середовище, є школа. Тому проблема створення яскравих творчих особистостей — це, насамперед, проблема виховання, навчання та розвитку школярів.

Але яке школярам XXI століття? На жаль, вони не кращим чином проводять найцінніші роки, спеціально відведені природою для розвитку. Найздібніші учні мають немислимі й ірраціональні переважання, вивчають напам'ять величезну кількість сумнівної за значущістю інформації. Додайте до цього хронічні шкільні стреси, неврози, гіподинамію та цілий «букет» специфічних освітніх захворювань. За такої ситуації складно говорити про розвиток творчого потенціалу, що вимагає дбайливого, вдумливого ставлення. Не випадково, на думку авторитетних учених, майже всім, хто має стосунок до управління шкільною освітою, гостро не вистачає знання, щонайменше, ще чотирьох наук: **вікової психології, психології розвитку, валеології й тайм-менеджменту.**

Проблемою здібностей і обдарованості дітей завжди займалися відомі вітчизняні та закордонні психологи. У зв'язку з цим слід назвати імена Б. Теплова, С. Рубінштейна, Н. Лейтеса, Д. Узнадзе, А. Запорожець, Ю. Гільбуха, А. Матюшкіна, Дж. Гілфорда, Е. де Боно, П. Торренса тощо. Концепцію роботи з обдарованими дітьми за нових умов ґрунтовано в роботах Л. Виготського (закони культурного та психічного розвитку, учення про зону найближчого розвитку), Л. Божович (особливості формування особистості в дитячому віці), В. Давидова та Д. Ельконіна (теорія розвивального навчання), І. Беха (особистісно зорієнтоване виховання), Б. Ананьєва, Н. Менчинської, З. Калмикової (навчання

¹⁰⁰ Див.: <http://5ballov.qip.ru/referats/preview/11593/?kursovaya-sposobnosti-i-odarennost-v-mladshem-shkolnom-vozhraze>.

як індивідуальна здібність до засвоєння знань), А. Петровського (психологія розвитку особистості), Н. Якиманської (особистісно зорієнтоване навчання), І. Дубровіної (психологізація освітнього процесу в школі) й ін.

3. ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ЗДІБНІСТЬ» ТА «ОБДАРОВАНІСТЬ»

У тлумачному словнику В. Даль поняття «*здібний*» визначає як придатний до чого-небудь або схильний, спритний, зручний. Здібну людину характеризують як спритну, яка вміє налагодити, улаштувати справу.

У радянській психології (Б. Теплов, С. Рубінштейн і ін.) поняття «здібність», «обдарованість» і «талант» класифікують за єдиною підставою — успішністю в діяльності. *Здібність* розуміють як індивідуально-психологічні особливості, які відрізняють одну людину від іншої, від яких залежить можливість успіху діяльності. *Обдарованість* — своєрідне поєднання здібностей, від яких залежить успіх діяльності.

Деякі автори вважають здібності вродженими якостями. Однак науковий аналіз свідчить, що вродженими можуть бути лише задатки, а здібності є результатом розвитку цих задатків.

Задатки зазвичай розуміють як уроджені анатомо-фізіологічні особливості організму: особливості побудови головного мозку, органів чуттів і руху, властивості нервової системи тощо, якими організм наділено від народження. Задатки є лише можливостями, передумовою розвитку здібностей, але не гарантують їхнього прояву.

Здібності виникають на підставі задатків і розвиваються лише за умов сприятливого освітнього/розвивального середовища в процесі діяльності, що вимагає від людини певних зусиль. Поза діяльністю та поза середовищем здібності розвиватись не можуть. Якби задатки людина не мала, однак не може стати талановитим математиком, музикантом або художником, якщо не займатиметься *наполегливо* цим видом діяльності за умов сприятливого освітнього середовища. Відомо також, що задатки неоднозначні. На підставі одних задатків можуть розвиватись різні здібності, залежно від характеру діяльності та середовища виховання. Крім того, потрібно враховувати сенситивні періоди розвитку здібностей, тобто такі періоди, в які доцільніше розпочинати навчання та виховання. Наприклад, у віці 1,5–3 роки дитина інтенсивно освоює граматичний

та інтонаційний лад мовлення, а у 2,5–6 років — форми ввічливої або грубої поведінки, які стають нормами її життя.

Здібності розрізняються за якістю, широтою, своєрідністю їх поєднання (структурою) та ступенем розвитку.

Якість здібностей визначає вид діяльності, умовою успішного виконання якої вони є. Про людину зазвичай говорять, що вона виявляє здібності в певній галузі, тобто вказують на якість її здібностей. За якістю здібностей поділяють на математичні, технічні, художні, літературні, музичні, організаторські, спортивні тощо.

За широтою розрізняють **загальні** та **спеціальні** здібності.

Спеціальні здібності є умовами, необхідними для успішного виконання конкретного виду діяльності. До них належать, наприклад, музичний слух, музична пам'ять і почуття ритму в музиканта, оцінювання пропорцій у художника, педагогічний такт у вчителя тощо. Загальні здібності необхідні для виконання різних видів діяльності. Наприклад, спостережливість потрібна і художникові, і письменникові, і лікареві, і педагогові. Організаторські здібності, розподіл уваги, критичність і глибина розуму, гарна пам'ять, творча уява властиві людям багатьох професій. Такі здібності прийнято називати загальними. До загальних і важливих слід віднести **здібності до аналітико-синтетичних операцій**. Завдяки їм людина розрізняє предмети, явища, їхні властивості; виділяє спільне, типове, особливе, характерне; вловлює суть явища; синтезує виділені елементи в новій структурі та створює щось творче, оригінальне.

Жодні окремі здібності не можуть забезпечити успішної діяльності. Для цього необхідне їхнє своєрідне якісне сполучення, що, як було відзначено вище, і є обдарованістю.

Обдарованість — це своєрідний критерій генетично та дослідно визначених можливостей людини адаптуватися до навколишнього світу. Основні функції обдарованості — максимальне пристосування до дійсності, знаходження рішень у випадках, коли створюють нестандартні ситуації та проблеми, що вимагають творчого підходу.

Обдарованість також може бути **спеціальною** (до конкретної діяльності) або **загальною** (до різних видів діяльності).

Спеціальну обдарованість характеризує наявність у людини чітко виражених можливостей, які виявляються в діяльності: ідей, навичок, швидко та конкретно реалізованих знань, стратегій планування та розв'язання проблем тощо.

В цілому, обдарованість можна показати як систему, що містить такі компоненти:

- × біофізіологічні, анатомо-фізіологічні задатки;
- × сенсорно-перцептивні блоки, які характеризує підвищена чутливість;
- × інтелектуальні та розумові можливості, що дозволяють оцінювати нові ситуації та розв'язувати нестандартні проблеми;
- × емоційно-вольові структури, що визначають тривалі домінантні орієнтації й їхнє штучне підтримання;
- × високий рівень продукування нових образів, фантазія, багата уява тощо.

Якісну своєрідність обдарованості обов'язково позначено на особливостях виконання людиною певної діяльності. Існує чимало людей, які успішно займаються однією діяльністю, в тому числі творчою. Але складно виділити з них хоча б двох фахівців, які виконували б її однаково.

Таким чином, різні люди у процесі праці забезпечують свої *творчу індивідуальність і самобутність*. Без цього немислимі творчий і технічний прогрес, різноманіття продуктів людської діяльності. Саме тому в процесі виховання та навчання дітей не можна ігнорувати виявлення якісної своєрідності здібностей і обдарованості, а навпаки, усіляко розвивати їх, створювати для цього сприятливе освітнє середовище та використовувати відповідні педагогічні технології.

А. Матюшкін, із опертям на роботи багатьох дослідників, висунув таку синтетичну структуру творчої обдарованості, додавши до неї:

- a) домінувальну роль пізнавальної мотивації;
- b) дослідницьку творчу активність, виражену у виявленні нового, постановці та розв'язанні проблеми;
- c) можливості досягнення оригінальних рішень;
- d) можливості прогнозування та передбачення;
- e) здібності до створення ідеальних еталонів, які забезпечують високе етичне, моральне, інтелектуальне оцінювання.¹⁰¹

Важливо відзначити, що обдарованість, талановитість необхідно пов'язувати з особливостями власне творчої діяльності, виявом

¹⁰¹ Див.: Проблемы способностей в советской психологии : Межвузов. сб. науч. тр. — Л. : ЛГПИ, 1984.

творчості, функціонуванням творчої людини, адже такі якості, як оригінальність і гнучкість мислення, готовність братися за вирішення складних завдань, увага, допитливість, готовність іти на ризик є складовими креативності (Тунік, Е. Е. Модифицированные креативные тесты Вильямса. — С-П. : Речь, 2003. — 96 с.). Тому високий рівень розвитку креативності слід розглядати як обов'язкову складову обдарованості.

Дослідження В. Моляко дозволили виділити в системі творчого потенціалу такі складові:

- × задатки, схильності, виявлені в підвищеній чутливості, певній вибірковості, перевазі, а також у динамічності психічних процесів;
- × інтереси, спрямування, частота та систематичність їхнього прояву, домінування пізнавальних інтересів;
- × допитливість, прагнення до створення нового, схильність до пошуку та розв'язання проблем;
- × швидкість засвоєння нової інформації, створення асоціативних масивів;
- × схильність до постійних порівнянь, зіставлень, вироблення еталонів для наступного відбору;
- × прояв загального інтелекту — розуміння, швидкість оцінювання та вибору шляхів вирішення, адекватність дій;
- × емоційне забарвлення окремих процесів, емоційне ставлення, вплив почуттів на суб'єктивне оцінювання, вибір, переважання тощо;
- × наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працьовитість, систематичність у роботі, сміливе прийняття рішень;
- × творчість — уміння комбінувати, знаходити аналоги, реконструювати; схильність до зміни варіантів, економічність у рішеннях, раціональне використання засобів, часу тощо;
- × інтуїтивізм — схильність до понадшвидких оцінювань, рішень, прогнозів;
- × порівняно швидке оволодіння вміннями, навичками, прийомами техніки праці, ремісничої майстерності;
- × здібності до вироблення особистісних стратегій і тактик під час розв'язання загальних і спеціальних нових проблем, завдань, пошук виходу зі складних, нестандартних, екстремальних ситуацій тощо.¹⁰²

¹⁰² Моляко, В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности : Вопр. психологии. — 1994. — № 5.

- Більш інтегрально можна показати прояв обдарованості через:
- a) домінування інтересів і мотивів;
 - b) емоційну заглибленість у діяльність;
 - c) волю до рішення, успіху;
 - d) загальне й естетичне задоволення від процесу та продуктів діяльності;
 - e) розуміння сутності проблеми, завдання, ситуації;
 - f) несвідоме, інтуїтивне розв'язання проблеми («позалогічне»);
 - g) стратегічність інтелектуальної поведінки (особистісні можливості продукувати проекти);
 - h) поліваріантність рішень;
 - i) швидкість рішень, оцінювань, прогнозів;
 - j) мистецтво знаходити, обирати (винахідливість, спритність).

4. ПІЛОТНИЙ ПРОЕКТ ЗІ СТВОРЕННЯ ШКІЛ ПРОЄВРОПЕЙСЬКОГО ТИПУ В УКРАЇНІ¹⁰³

Отже, щоб сучасні вундеркінди стали гросмейстерами в різних сферах людської діяльності, необхідні певні умови. Найважливіше місце серед цих умов слід відвести створенню та постійному відновленню продуктивного, творчого освітнього середовища в кожній школі, де є обдаровані діти. А вони, якщо вірити відомому висловленню, про те, що *всі діти талановиті*, є скрізь. Практика засвідчила, що окремі школи та класи для обдарованих дітей завжди справджують очікування. До того ж створення таких шкіл за умов глибокої економічної кризи досить проблематичне як для Держбюджету, так і для батьків обдарованих дітей, чимало з яких зазнають матеріальних труднощів. Тому магістральний шлях створення необхідних умов для навчання та розвитку дітей відповідно до їхніх природних задатків — це поступове реформування масової школи на підставі світового досвіду.

¹⁰³ Від 2010–2011 навчального року цей проект успішно реалізують педагогічні колективи школи-інтернату № 2 (директор — заслужений працівник освіти України С. В. Савельєва) та школи № 121 (директор Л. Н. Семенюк) із м. Одеси, Іллічівської школи № 3 (директор Н. В. Антонюк), Ялтинського ЕНВК «Школа майбутнього» (директор І. Л. Хохликова), Вінницької школи № 21 (директор А. С. Косміна).

Міжнародний пілотний соціально-педагогічний проект «Школа XXI століття: зміни в контексті розвитку інформаційного суспільства» (далі — проект)¹⁰⁴ передбачає створення в Україні мережі *загальноосвітніх комплексів проєвропейського типу* (далі — ЗКПТ). Цей проект з'явився в результаті звернення мешканців міст Одеси, Вінниці, Іллічівська тощо, які хотіли б забезпечити навчання та розвиток своїх дітей в освітніх установах, максимально наближених до європейських традицій і норм.

Аналогічний проект «Муниципальный авторський ліцейський комплекс «Intellectualitatea»¹⁰⁵ уже було успішно реалізовано в Молдові (Кишинів, Кахул) в 1999–2008 роках¹⁰⁶. Реалізація проекту наочно продемонструвала величезні можливості сучасних дошкільників і школярів, практично не затребувані за умов старої, «конвеєрної», школи.

До середини 10-х років з'ясували *основні риси* школи XXI століття в контексті розвитку інформаційного суспільства та посилення європейських/глобальних інтеграційних процесів. Головна перевага такої школи полягає в *достатній конкурентоспроможності* її випускників і відповідності рівня їхньої підготовки вимогам *кращих університетів і коледжів* не лише країн СНД, але Європи й Америки.

Серед них: *трансдисциплінарний (синергетичний)*¹⁰⁷ підхід до формування, розвитку освітнього середовища та всієї внутрішньошкільної культури; освітній процес високої якості із застосуванням модульної технології, проєктований на підставі вивчення особистостей дитини; організація *індивідуалізованого* навчання, виховання та розвитку обдарованих дітей із *тьюторським супроводом*; викладання предметів і організація середовища вільного спілкування *2 (3) мовами*; висока *функціональна грамотність*¹⁰⁸

¹⁰⁴ Див.: <http://eued.eidotehnika.org/>

¹⁰⁵ Інтелігентність (пер. з румунської).

¹⁰⁶ Див.: Федорець, Н. Авторская образовательная концепция «Intellectualitatea (Интеллигентность)». — Кишинэу, 2007; або: Федорець, М. Авторська освітня концепція «Інтелігентність» // Управління школою. — 2009. — № 3.

¹⁰⁷ *Синергія* (від грецьк. συνεργія; syn — разом; ergos — дієвий, дія) — це підсумковий ефект, взаємодія двох чи більше факторів, які характеризує те, що їхня дія суттєво перевершує ефект кожного компонента у вигляді їхньої простої суми.

¹⁰⁸ Здатність людини вступати у відносини із зовнішнім середовищем, максимально швидко адаптуватися та функціонувати в ньому. Зокрема, уміння вільно та продуктивно користуватися різними джерелами інформації.

школярів, вільне володіння загальними *«надпредметними» навчальними вміннями та комп'ютером*; спеціальні заходи, що стимулюють *інтелектуальний та емоційний* розвиток учнів; організація освітнього процесу в *стаціонарно-дистанційному* режимі; сприятливі умови утримання дітей і реальне *зниження здоров'явитратності*; *ефективна наступність* на кожному освітньому ступені; створення умов *для різнобічного розвитку* дітей і набуття ними *життєвоважливих умінь*; формування в школярів *демократичних цінностей*, здорового способу життя, відповідального ставлення до праці та використання часу, до сімейних цінностей тощо; *транспарентність (відкритість)* освітніх установ для суспільного моніторингу та *партнерство* педагогів, батьків і громадського суспільства.

Звісно, в містах і селах України є чимало шкіл, гімназій і ліцеїв, які мають успіхи в роботі та талановитих учителів. Однак за нинішніх соціально-економічних умов майже всі вони *відстали від часу* з погляду стрімких міжнародних норм і стандартів освіти.

Метою створення та реалізації ЗКПТ є послідовне подолання проблем на підставі розвитку сучасних *особистісно зорієнтованих* освітніх систем.

5. ФІЛОСОФІЯ, КРИТЕРІЇ ТА ДЕЯКІ ПРИНЦИПИ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

5.1. *Філософія ЗКПТ* полягає в подоланні *однаковості та стереотипності* навчання та розвитку дітей: за умов старої школи учня як об'єкта педагогічного впливу поставлено в необхідність *адаптуватися, пристосовуватись* до засобів і атрибутів освіти: єдиних навчальних планів, програм, підручників, методів, темпу навчання тощо.¹⁰⁹

ЗКПТ, як і інші особистісно зорієнтовані концепції інформаційного суспільства, встановлює зворотну залежність: *засоби й атрибути освіти, з огляду на класно-урочну систему адаптують, модифікують, пристосовують відповідно до групових та індивідуальних особливостей учнів*¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Fedoreț, N. Tehnologiile conducerii școlii inovative // Seria «În ajutorul managerului educațional». — Chișinău, 1996.

Найважливішим *критерієм ефективності* ЗКПТ є створення умов (психологічних, педагогічних, валеологічних, матеріальних тощо) для досягнення кожною дитиною, особливо обдарованою, *адекватного рівня розвитку та навченості* відповідно до її здібностей, можливостей і соціального «за-мовлення» сім'ї. З цією метою дитині слід надавати завдання оптимальних труднощів, оскільки занадто проста діяльність призводить до зниження інтересів, а надмірно складна — до зниження мотивації та темпу розвитку. Сьогодні на уроках, розрахованих на «середнього» учня, поведінка обдарованої дитини може змінюватись до невпізнанності: від «перетягання ковдри» на себе та постійного прагнення домінувати до проявів протестної, агресивної незгоди з позицією вчителя. Такі уроки призводять до формування дисгармонійних, акцентуйованих рис характеру дитини та спричиняють роз'єднаність учнів у дитячому колективі.

5.2. Принцип природоцільності¹¹⁰. Найважливіший принцип навчання та виховання, що вимагає побудови освітнього процесу на підставі природного розвитку людини, урахування вікових і індивідуальних особливостей тощо. Відповідно до цього принципу в організації освітнього процесу необхідно надавати особливої уваги урахуванню та використанню *сенситивних періодів* — тимчасових проміжків у житті людини, що створюють сприятливі умови для формування в неї певних психологічних властивостей, розвитку певних здібностей, якостей, а також опанування певних умінь, навичок, видів поведінки тощо.

(Джерело: McCain and F. Mustard, *Reversing the real brain: Early years study, Ontario, Canada, 1999.*)

5.3. Принцип гуманного, дбайливого ставлення до людської особистості. Передбачає безумовне виконання основних міжнародних документів і законодавства країни про права дитини. Серед них — права дитини на охорону життя та здоров'я, збереження своєї індивідуальності, одержання якісної освіти з урахуванням її психофізичних та інших особливостей.

¹¹⁰ Найважливіший принцип навчання та виховання, що вимагає побудови освітнього процесу на підставі природного розвитку людини, урахування вікових та індивідуальних особливостей тощо.

Сенситивні періоди онтогенезу за умов інформаційного суспільства

	Допологовий період	Народження	1 рік	2 роки	3 роки	4 роки	5 років	6 років	7–10 років
1	Психомоторний розвиток								
2	Дрібна моторика								
3	Зір								
4	Рідна мова (основний запас слів)								
5	Друга мова								
6	Музичний розвиток								
7	Математика та логіка								
8	Соціальні відносини								
9	Емоційний розвиток								

Згідно із ЗКПТ освітній процес побудовано на підставі загальноновизнаних цінностей, а також досягнень сучасної гуманістичної педагогіки та педагогічної валеології, серед яких — повага до особистості людини, дбайливе та турботливе ставлення до кожного, повна відмова від примушування та насилля.

5.4. Принцип різнобічного розвитку дітей за умов школи-комплексу. Аналогом ЗКПТ є концепція навчально-виховних комплексів, які виникли в Білгородській області Росії в 80-х роках ХХ століття та набули широкого поширення на території СРСР.

ЗКПТ містить модернізований варіант школи-комплексу. Її психолого-педагогічний компонент має забезпечити

безперервність та інтегрований підхід до реалізації принципів, цілей, завдань, а також програм *основної та додаткової* освіти на кожному ступені виховання, навчання та розвитку дітей.

5.5. Принцип «дитиноцентризму»¹¹¹» (особистісно зорієнтованого навчання). На відміну від традиційної, знаннево-зорієнтованої¹¹², парадигми освіти, що передбачає передання дітям досвіду, накопиченого попередніми поколіннями людей, освіту особистісно зорієнтованого типу спрямовано не стільки на передання знань, скільки на *свідомий розвиток* учнями власної особистості.

Процес виховання, навчання та розвитку дітей у ЗКПТ ґрунтовано на визнанні *самоцінності особистості* в будь-якому віці. Його побудовано відповідно до вимог особистісно зорієнтованої педагогіки про створення умов для *максимального саморозвитку дитини*. Підґрунтям такого підходу є: визнання дитини *суб'єктом процесу навчання*; психологізація освітнього процесу; вивчення індивідуальних особливостей дітей і середовища їхнього виховання; забезпечення варіативності, диференціації й індивідуалізації щодо визначення змісту, засобів і методів навчання; стимулювання самостійності, відповідальності та рефлексії в учнів.

5.6. Принцип створення та відновлення розвивального освітнього середовища ґрунтовано на тому, що для стійкого безперервного розвитку та самореалізації кожна людина, будь то дитина чи дорослий, потребує адекватного інтелектуально-культурного середовища, незалежно від вихідного рівня навченості. Причому, чим багатшим і різноманітнішим є середовище, тим ефективніше відбувається процес розкриття та реалізації як вікових й індивідуальних, так і професійних і загальнокультурних потреб, здібностей і можливостей. Відомим і розповсюдженим способом подолати застій розвитку людини є зміна її освітнього (розвивального, навчального, професійного) середовища.

5.7. Принцип індивідуалізації освіти. Передбачає не лише формування освітнього середовища підвищеного рівня для *най-*

¹¹¹ Термін запроваджено членом-кореспондентом РАО О. Є. Лебедевим.

¹¹² Хуторской, А. Деятельность как содержание образования // Народное образование. — 2003. — № 8.

*сильніших учнів*¹¹³, але й виховання в обдарованих дітей захопленості, високого рівня опанування навичок інтелектуальної праці, прагнення до творчого саморозвитку й уміння працювати на межі своїх можливостей.

Принцип спрямовано на подолання недоліків класно-урочної системи, усередненого підходу до особистості, традиційного методичного обмеження, а також протиріч між індивідуальним характером педагогічної праці, з одного боку, і колективною відповідальністю — з іншого.

6. ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ЗКПТ: УМОВИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

6.1. Особливості роботи з обдарованими дітьми (учнями із найвищою мотивацією до навчання)

Проблема: за традиційної системи педагог не може (а часто й не бажає) проводити навчання з орієнтацією на 3–5 малих різнорівневих груп учнів і зазвичай орієнтується на якогось міфічного «середнього» учня. В результаті з обдарованими дітьми проводять навчальний час малораціонально та штучно стримують їхній розвиток, а учні із низькою мотивацією до навчання приречені на хронічне відставання та втрату інтересу до нього, що вимагає занадто великого напруження. Згідно з ЗКПТ окремим дітям, які випереджають середній рівень розвитку, надають можливість працювати за *індивідуальними програмами*. В початкових класах ці діти, кваліфіковані МППК¹¹⁴ як *обдаровані* (учні із високою мотивацією до навчання), можуть бути спрямовані навіть на освоєння навчальної програми двох класів за один навчальний рік. У дошкільних групах таких дітей достроково переводять до старшої групи з метою «занурення» в інше, багатше освітнє середовище.

Нерідко педагоги та батьки учнів ототожнюють термін «індивідуалізований» з терміном «індивідуальний». На думку В. Крутецького, індивідуалізація навчання не означає, що кожна дитина навчається індивідуально, незалежно одна від

¹¹³ Пасевич, В. Станут ли вундеркинды гроссмейстерами, или Как работать с сильнейшими учащимися // Открытая школа. — 2002. — № 2.

¹¹⁴ Медико-психолого-педагогічний консилиум.

одної, хоча загалом таке навчання можливе. Індивідуалізація навчання передбачає орієнтацію на індивідуально-психологічні особливості дитини та побудована з урахуванням цих особливостей¹¹⁵.

У ЗКПТ індивідуалізація навчання відрізняється від звичайної диференціації тим, що її орієнтовано не лише на малі різномірні групи, але й на тих дітей, яких не можна зарахувати до таких груп через *значне випередження* в розвитку або, навпаки, у зв'язку з *суттєвим відставанням* внаслідок тривалої хвороби або інших причин.

З цією метою списки обдарованих дітей за пропозиціями МППК щороку уточнюються і затверджуються на педагогічних радах. Дитина, записана до такого списку, одержує право *на підвищену увагу з боку персоналу*.

Досвід реалізації ЗКПТ доводить необхідність застосування в роботі з обдарованими дітьми *індивідуалізованого навчання з тьюторським¹¹⁶ супроводом*.

Тьютори разом із психологом, медичним працівником і батьками відстежують процес виховання, навчання та розвитку обдарованих дітей особливо уважно. Вони систематично інформують інших членів команди про особливості роботи з ними, надають рекомендації. Тьютори не рідше одного разу на місяць разом із батьками аналізують навчальну ситуацію своїх підопічних, хід виконання індивідуальних програм, роблять висновки та вносять корективи. Зростання кількості обдарованих дітей є предметом особливої гордості тьюторів, педагогічних команд і колективів.

6.2. Вивчення індивідуальних особливостей обдарованих дітей

Проблема: індивідуалізоване навчання обдарованих дітей вимагає ґрунтовного знання їхніх індивідуальних особливостей.

¹¹⁵ Крутецкий, В. Психология обучения и воспитания школьников. — М., 1986.

¹¹⁶ *Тьюторство* (від англ. *tutor*) — історично сформована особлива педагогічна позиція/функція, що забезпечує розроблення та реалізацію індивідуальних освітніх, розвивальних програм учнів, студентів і супроводжує процес індивідуалізованої освіти у школі, ВНЗ, системах додаткової та безперервної освіти. В розвинених країнах Європи й Америки тьюторська підтримка є необхідною умовою успішного навчання, виховання та творчого розвитку обдарованих дітей за умов школи понадіндустріального суспільства.

Однак у багатьох освітніх установах педагоги не мають у розпорядженні достатньої бази даних про розвиток цих дітей у процесі виховання й освіти.

Багатоаспектне вивчення особистості дитини в процесі розвитку, а також середовища її виховання є важливою умовою сучасного особистісно зорієнтованого навчання. У роботі з обдарованими дітьми ця умова стає неодмінною й обов'язковою. У зв'язку з цим у ЗКПТ передбачено:

- a) різнобічне обстеження дітей безпосередньо під час приймання їх до школи та протягом подальшого навчання;
- b) *систему комплексного моніторингу* особливостей дітей і середовища їхнього виховання;
- c) зміцнення *психологічної служби*;
- d) вивчення особливостей емоційного ставлення до школи та навчання як провідного фактора розвитку пізнавальної активності учнів;
- e) активну роботу МППК у кожному класі;
- f) установа тисного співробітництва з батьками учнів, проведення для них *індивідуальних медичних, психологічних і педагогічних консультацій*;
- g) узагальнення інформації про фізичний, психічний, інтелектуальний, емоційний тощо розвиток дітей у їхніх *індивідуальних психолого-педагогічних картах*, які веде тьютор разом із керівником педагогічної команди та психологом;
- h) виявлення обдарованих і талановитих дітей і формування для них *індивідуальних програм* навчання та розвитку з тьюторським супроводом.

Певні труднощі виникають із процесом виявлення обдарованих дітей. Безперечно, думка вчителів, облік успішності з предметів, інтерес дитини до навчання є важливими показниками. Але під час виявлення таких дітей не можна забувати про креативність, що є обов'язковою складовою обдарованості, тим більше, що її рівень сьогодні дозволяє визначити психологічна наука. Для підтвердження наведемо факти: під час роботи колективу Одеської школи-інтернату № 2 з виявлення обдарованих дітей учителі назвали лише 6 учнів 5–11-х класів. Тест Вільямса допоміг визначити рівень креативності вище за норму в 48 дітей. Із цих списків збіглося лише 25% дітей, що підтверджує існування проблеми критеріїв обдарованості

учнів (їх не можна плутати з оцінками із предмета). Адекватному розвитку обдарованих дітей з високим рівнем креативності, але невисокими навчальними досягненнями, перешкоджає відсутність індивідуального підходу в роботі з ними. Анкетування дітей на предмет вибору собі тьютора показало, що лише 31 % опитаних учнів назвали педагога, з яким хотіли б співпрацювати. Інші діти не змогли для себе визначити «важливого дорослого», наставника. Із цих 31 % лише 14 % дітей учителі визнали як обдарованих. Як же бути із рештою 17 % дітей, які налаштовані на співробітництво, прагнуть розвитку, але не виділені вчителями? З ким працювати: з очочими чи визнаними обдарованими, успішними, але байдужими?

6.3. Освітнє середовище як умова успішної роботи з обдарованими дітьми

Проблема: в багатьох дитячих установах не вживають необхідних зусиль для створення освітньо-культурного середовища високого рівня згідно з європейськими нормами та стандартами, необхідними для виховання, навчання та розвитку обдарованих дітей.

ЗКПТ передбачає різнобічний розвиток особистості обдарованої дитини за допомогою інноваційних методик і педагогічних технологій:

- × використання *гнучких, індивідуалізованих* програм і завдань;
- × розподіл учнів під час занять на *пари, команди, малі різнорівневі групи* під керівництвом *двох педагогів*¹¹⁷;
- × активні форми розвивального навчання, дидактичні ігри, заняття логікою тощо;
- × *інтегровані уроки* — виразні, емоційні, побудовані на елементах театру, а також інші нетрадиційні форми навчальних занять;
- × створення під час самостійної роботи учнів на уроках атмосфери *читального залу*;
- × організація *сфери вільного спілкування* нерідними мовами;

¹¹⁷ Йдеться про авторську технологію «Педагогічний дует». Див.: Федорець, Н. Авторська образовательная концепция «Intellectualitatea (Интеллигентность)». — Кишинэу : Pontos. 2007; або: Федорець, М. Авторська освітня концепція «Інтелігентність» // Управління школою. — 2009. — № 3.

- × створення спеціально організованого *психоекологічного простору*¹¹⁸ для зняття м'язової, емоційної й інтелектуальної втоми, *уроки психогімнастики* в молодшій школі, гуртки Hand made різного спрямування;
- × організація широкого спектра майстер-класів, лабораторій, творчих майстерень у позаурочний час;
- × упровадження *технології «Жива книга»* в урочній і позаурочній діяльності тощо.

Згідно з ЗКПТ багате та різноманітне освітнє середовище є *головною цінністю* освітньої установи. Таке середовище, орієнтоване на реалізацію життєво важливих інтересів дітей, містить особливості гуманістичної розвивальної школи та має такі цілі:

- a) стимулювати розкриття *індивідуальних здібностей і схильностей* дітей;
- b) створювати умови для *різнобічного творчого розвитку* дітей і виховання їх на підставі демократичних цінностей інформаційного суспільства;
- c) впливати на зростання професійної компетентності та загальної культури персоналу;
- d) сприяти задоволенню освітньо-культурних потреб сім'ї,
- e) забезпечувати *можливості самовизначення* дитини через залучення до різних видів діяльності (пошук резонансу із глибинним образом потрібного майбутнього за Н. А. Бернштейном).

Окрім викладеного вище ЗКПТ передбачає тривале утримання дітей у сфері впливу освітнього середовища. З цією метою створюють *напівпансіонат*, а також *міські оздоровчо-лінгвістичні табори* з денним перебуванням.

6.4. Загальні (надпредметні) навчальні вміння в школі XXI століття

Проблема: серед пріоритетів інформаційного суспільства на першому плані перебуває здатність людей до безперервної освіти (самоосвіти) протягом життя. У зв'язку з цим особливого значення набуває формування в шкільні роки за-

¹¹⁸ Технологія «Дитяча психоекологічна студія». Автор І. Н. Шванева, доктор психологічних наук (авторське свідоцтво Міністерства освіти і науки, Державного департаменту інтелектуальної власності України від 26.01.2009 р. № 27380).

гальних навчальних умінь. На жаль, цей аспект роботи не викликає належного інтересу в багатьох педагогів і керівників освітніх систем усіх рівнів.

Згідно з ЗКПТ усі загальні (надпредметні¹¹⁹) уміння, навички, способи та прийоми навчально-пізнавальної діяльності можна розподілити на три види: *навчально-управлінські, навчально-інформаційні та навчально-логічні вміння*.¹²⁰

Навчання загальних навчальних умінь у ЗКПТ пов'язане з певними умовами:

- × сучасне розуміння проблеми, яке значно ширше, ніж її трактують у багатьох освітніх установах України;
- × високий рівень опанування зазначених умінь, що дозволяє учням вільно використовувати їх у процесі навчання **2 (3) мов**;
- × опанування необхідних ІКТ¹²¹ і використання їх під час вивчення різних навчальних дисциплін;
- × формування в учнів *умінь* рефлексувати власну діяльність, тобто об'єктивно оцінити себе та результати своєї роботи ніби збоку.

Крім освоєння традиційних загальних навчальних умінь, ЗКПТ передбачає, що учні повинні вміти:

- а) продуктивно працювати *за допомогою комп'ютера* («сліпий» метод друку тощо);
- б) самостійно та максимально ґрунтовно *працювати з текстами*;
- в) *селектувати та використовувати інформацію* (розуміти, пояснювати, оцінювати, інтерпретувати, робити висновки, формулювати гіпотези, висловлювати судження тощо);
- д) виконувати завдання в *нестандартних форматах*.

У ЗКПТ особливу увагу надано:

- × *функціональній підготовці* учнів — умінню продуктивно користуватися всіма доступними джерелами інформації;
- × вивченню та використанню принципів і технологій *тайм-менеджменту*;

¹¹⁹ Термін запроваджено академіком РАО М. М. Поташником.

¹²⁰ Детальніше — див. додаток 3.

¹²¹ Інформаційно-комунікативні технології.

- × розвитку критичного мислення й умінню вільно *застосовувати свої знання* в реальних ситуаціях;
- × освоєнню *демократичних цінностей*, знанню своїх прав і обов'язків;
- × формуванню високого рівня комунікативної культури, умінню працювати в *групі, команді* тощо.

6.5. Готовність педагогічних колективів до роботи з обдарованими дітьми

Наявну систему підвищення кваліфікації педагогів нерідко зведено до прослуховування одного курсу лекцій щоп'ять років, яку завершують виданням свідоцтва, що дозволяє успішно пройти чергову атестацію. Програми курсів переважно мають предметно-методичне спрямування та не враховують багатьох викликів нового часу, а також загальної психологізації освітнього процесу. Чимало вчителів відносять сучасні поняття «компетентність», «когнітивність», «комунікація» тощо до сфери професійної психології та не розуміють, що за умов інформаційного суспільства дидактика без опертя на психологічні знання не може бути продуктивною.

Ще однією проблемою педагогічних колективів є *роз'єднаність педагогів і невміння працювати в команді*. Плинність кадрів, прихід молодих фахівців, кабінетна система призводять до того, що багато вчителів обмежують коло професійного спілкування лише колегами з предмета або сусідами по навчальному кабінеті. Це не сприяє *розвитку людських ресурсів* шкільної організації та створенню сприятливого освітнього середовища в педагогічному колективі.

У зв'язку із цим у ЗКПТ особливої уваги надано:

- а) створенню *тимчасових творчих груп*, змінних за складом, чисельністю 10–12 осіб, для підготовки педагогічних рад, здійснення аналітичної діяльності тощо. Кожна група самостійно вибирає проблему, обговорює концепцію та технологію дослідження, одержує, обробляє та демонструє результати, готує пропозиції до проекту рішень тощо. Така форма роботи дозволяє вчителям ближче познайомитися з колегами, установити діловий і особистий контакти, а також сприяє зростанню їхнього професійного рівня;
- в) підвищенню ролі та делегуванню додаткових повноважень класним керівникам/вихователям, надання їм статусу

- керівників/лідерів* педагогічних команд у складі вчителів, які працюють у цих класах;
- с) психологічній та адміністративній підтримці педагогів за допомогою *індивідуальних співбесід* з ними заступників директора та практичного психолога, які щороку проводять у березні–квітні. Мета співбесід — завершення комплектації педагогічних кадрів на майбутній навчальний рік, а також презентація учителями своїх творчих досягнень, результатів методичної роботи тощо;
- д) організації *психологічних семінарів і тренінгів*, спеціальних занять силами запрошених фахівців для підвищення рівня креативності вчителів. Порівняльне дослідження креативності вчителів і випускників школи, проведене в Одеській школі-інтернаті № 2 кілька років тому, показало: якщо за когнітивно-інтелектуальними та творчими факторами (швидкість, гнучкість, оригінальність, розробленість мислення, керування словом) учителі мають дещо вищі результати, ніж учні, то за індивідуальними творчими факторами (здатність іти на ризик, допитливість, уява, готовність досліджувати невідоме)¹²² учні 11-х класів перевершили своїх наставників. Чи може такий учитель виховати креативну й обдаровану дитину сьогодні?

Висновок

Гіркотою наповнені слова одного відомого керівника школи про те, що останніми роками з'явилася безглузда та небезпечна залежність: *чим вища зарплата у вчителя, тим нижча якість його роботи*. Справа в тому, що в боротьбі за виживання педагоги прагнуть набрати максимально можливу (і неможливу) кількість навчальних годин. Це не дає їм як слід підготуватися до уроків, вивчати учнів, надавати уваги обдарованим дітям, здійснювати кооперацію та спеціалізацію, підвищувати професійну кваліфікацію, повноцінно працювати з батьками тощо. Досвід реалізації ЗКПТ засвідчив, що й у наш складний час існує можливість створити нормальні умови для професійної самореалізації педагогів. Розв'язання цієї проблеми, безсумнівно, буде відплачене сторицею для молодого покоління та країни в цілому.

¹²² Дослідження проводили з використанням модифікованих креативних тестів Вільямса.

ДОДАТОК 1

Пам'ятка щодо організації роботи з обдарованими дітьми в сучасній школі

Вступ

Інформаційне суспільство із посиленням процесів глобалізації, конкуренції між країнами та «імпорту мізків» передбачає особливо дбайливе поводження з обдарованими та талановитими людьми. Інтереси розвитку країни, її національної безпеки та процес Європейської інтеграції вимагають від освітніх установ і відповідних структур влади переглянути неповноцінну практику *насильницької адаптації обдарованої особистості* до шкільного навчання конвеєрного зразка. Подану програму-пам'ятку підготовлено на підставі досвіду реалізації ЗКПТ у Молдові й Україні.

Основні напрями плану роботи з обдарованими дітьми в школі

1. Створити (переформувати) внутрішньошкільну систему підвищення кваліфікації (професійної компетентності) педагогів:¹²³
 - 1.1. Переформувати/організувати внутрішньошкільну систему підвищення кваліфікації педагогічних працівників у вигляді постійного психолого-педагогічного семінару (тренінгу, курсів тощо) з проблем сучасного виховання, навчання та розвитку дітей. Створити умови для вивчення педагогами *суміжних* із педагогікою наукових дисциплін.
Йдеться про *порівняльну педагогіку (comparative educational* — порівняльні дослідження освітніх систем різних країн), *фізіологію дитячого організму, валеологію* (збереження та зміцнення здоров'я), *вікову та педагогічну психологію, соціальну психологію, психологію спілкування, психологію розвитку, психоекологію* (вплив довкілля та суспільства на особистість людини), *інноватику* (соціально значущі нововведення), *лідерство в керуванні освітою, педологію* (цілісна наука про дитину), *тайм-менеджмент* (раціональне використання часу), *соціометрію* (вимірювання й оцінюван-

¹²³ Див.: Федорец, Н. Авторская образовательная концепция «Intellectualitatea». — Кишинэу : Pontos. 2007; або: Федорець, М. Авторська освітня концепція «Інтелігентність» // Управління школою. — 2009. — № 3.

ня міжособистісних зв'язків), *праксиологію* (ефективність діяльності), *епістемологію* (знання), *акмеологію* (досягнення досконалості в різних видах діяльності), *логіку* (форма думки: поняття, судження, висновки, докази тощо), *семіотику* (презентування знань), *риторику та гомілетуку* (мистецтво комунікації), *соціологію* (суспільство та суспільна думка), *ергономіку* (безпека життєдіяльності та досягнення найвищих результатів мінімальними засобами), *естетику* (сутність і форми творчості за законами краси), *герменевтику* (розуміння), *економіку освіти, педагогічну логістику* (підвищення ефективності використання засобів на освіту), *педагогічний маркетинг* (вивчення ринку освітніх послуг), *іміджологію* (створення емоційно забарвленого образу людини або явища), *синергію* («сумарний», трансдисциплінарний підхід до розв'язання проблем), *соціоніку* (інформаційна взаємодія психіки людини з оточенням) й інші науки/дисципліни, *мнемотехніку* (технологія ефективного засвоєння нової інформації), *медіаосвіту* (продуктивний розвиток і робота за умов інформаційно насиченого життєвого простору) тощо.

- 1.2. Головної уваги надати *багатоаспектному вивченню дитини*, її особистості, особливостям розвитку та середовища виховання, що є важливим компонентом організації освітнього процесу, обов'язковою умовою успішної роботи кожного фахівця¹²⁴.
2. **Вжити заходів для створення освітнього середовища високого рівня:**
 - 2.1. Використовувати ефективні методики та педагогічні технології з формування освітнього середовища високого рівня в кожному класі та школі в цілому.
 - 2.2. Усіляко стимулювати збереження та розвиток такого середовища в класах, групах продовженого дня, факультативах, в інших навчальних і позанавчальних об'єднаннях учнів.
 - 2.3. Залучати до роботи з обдарованими дітьми викладачів ВНЗ, учених, інших висококласних фахівців, з огляду на провідну діяльність дитини та сенситивні періоди розвитку особистості.
 - 2.4. Максимально використовувати для розвивальної роботи з дітьми фахівців серед батьків учнів.

¹²⁴ Див.: Федорець, Н. Мониторинг возрастных и индивидуальных особенностей детей // Директор школы. — Київ, 2011. — № 10.

- 2.5. Створити та постійно поповнювати сучасну базу інформаційних ресурсів (Інтранет, книжкову й електронні бібліотеки, відеотеку проведених уроків тощо), як загальношкільну, так і при методичних комісіях, предметних кабінетах.
- 2.6. Створити для обдарованих дітей систему навчання засад *тайм-менеджменту, логіки, мнемотехніки, ефективного спілкування та риторики, проведення дебатів*, а також максимальні умови для *самореалізації*.
- 2.7. Створювати умови для прояву в учнів і персоналу школи прагнення до *безперервної освіти, самоосвіти, творчого розвитку* тощо.

3. Поліпшити медичний контроль та обслуговування учасників освітнього процесу:

- 3.1. Зміцнити *медичну службу* — лікар-педіатр/медичний працівник із відповідними функціями (санітарно-гігієнічною, оздоровчо-профілактичною, обліку й амбулаторного лікування хронічно хворих, контролю фізичного розвитку дітей тощо).
- 3.2. До обов'язків медичних працівників належать:
- × спостереження за освітнім процесом, проведення необхідних вимірювань і тестів;
 - × контроль виконання санітарних норм, валеологічних і медичних рекомендацій;
 - × здійснення постійного контролю за станом фізичного та психічного здоров'я дітей, у тому числі обдарованих;
 - × профілактичні та поглиблені огляди всіх дітей і постійне спостереження за дітьми, що перебувають на обліку у зв'язку з хронічними захворюваннями;
 - × активна участь у роботі щодо вивчення особистості дитини;
 - × приймання та консультування батьків учнів і педагогів.
- 3.3. Надати підвищеної уваги роботі медичного персоналу та створити для нього необхідні моральні, матеріальні та технічні умови.
- ### **4. Здійснити психологізацію та валеологізацію освітнього процесу:**
- 4.1. Створити/переформувати *психологічну службу школи* з розрахунку один психолог на 300–350 дітей. Забезпечити інтенсивну багатofункціональну роботу цієї служби щодо виявлення й обстеження обдарованих дітей. Крім

загальноприйнятих обов'язків **практичним психологам слід запропонувати**.¹²⁵

- a) виконувати функції експерта й організатора (разом із тьюторами/керівниками педагогічних команд) діагностики та вивчення особистості дитини;
- b) проводити діагностику психічного розвитку дітей¹²⁶, їхніх психофізіологічних особливостей (домінуючий канал сприйняття інформації, темперамент, домінуюча півкуля головного мозку, рівень розвитку пізнавальних процесів, рівень емоційного інтелекту (EQ), особистий темп навчальної праці, період фізіологічного розвитку, соціометрична ситуація в класі, рівень креативності тощо);
- c) здійснювати селектування здібних і обдарованих дітей під час діагностики, вивчення особистості учнів, спостережень, аналізу робіт учнів тощо (разом із керівниками педагогічних команд і тьюторами);
- d) здійснювати психопрофілактичну та психокорекційну роботу цієї категорії учнів;
- e) підготувати рекомендації для роботи з такими дітьми для педагогів і педагогічних команд (разом із тьюторами);
- f) презентувати матеріали для роботи з обдарованими дітьми на МППК (разом із тьюторами та керівниками педагогічної команди);
- g) відслідковувати розвиток кожної дитини (разом із керівниками педагогічної команди та тьюторами);
- h) аналізувати виконання рекомендацій щодо валеологічного підходу до організації освітнього процесу (разом із медичним працівником), а також основні показники освітнього середовища, морально-психологічний клімат у групах (класах), педагогічних командах і установі в цілому (разом із керівниками педагогічних команд);
- i) узагальнювати спостереження, результати досліджень та інші дані в індивідуальних психолого-педагогічних картах учнів (разом із керівниками педагогічної команди та тьюторами);

¹²⁵ Див.: Федорець, Н. Мониторинг возрастных и индивидуальных особенностей детей // Директор школы. — Київ, 2011. — № 10.

¹²⁶ Поташиник, М. Требования к современному уроку. — Москва : Центр педагогического образования, 2007.

ж) проводити професійні консультації для співробітників і батьків тощо.

4.2. Забезпечити повноцінну роботу МППК¹²⁷. Ретельно готувати та проводити не менше одного засідання на рік у кожному класі. Надавати особливої уваги роботі з обдарованими дітьми. Наприкінці навчального року разом із тьюторами презентувати матеріали про роботу з цими дітьми на засіданні *педагогічної ради* для офіційного підтвердження їхнього статусу, оцінювання виконання програм індивідуального розвитку та підсумків роботи.

4.3. Ураховувати результати роботи з обдарованими дітьми під час атестації педагогів.

5. Організувати тьюторський супровід у роботі з обдарованими дітьми:

5.1. Згідно з ЗКПТ шкільний тьютор — висококваліфікований педагог, який:

- × установлює з батьками учня й іншими педагогами, що працюють із школярем, партнерські відносини; формує з ними та нерідко очолює *педагогічну команду*, що безпосередньо працює з учнем;
- × формує та реалізує (у команді з батьками, керівником педагогічної команди й інших педагогів) *індивідуальну програму виховання, навчання та розвитку* обдарованої дитини, створює для цього необхідні соціально-педагогічні та соціально-психологічні умови;
- × має на учня та його батьків значущий науково-освітній, педагогічний, мотиваційний і культурологічний вплив для різнобічного розвитку особистості, її здібностей і задатків;
- × забезпечує (разом із батьками, керівником педагогічної команди й іншими педагогами) досягнення акмеологічних (найвищих) результатів учнем в оптимальний термін;
- × є для учня наставником, старшим товаришем, а також колегою стосовно батьків, особисто зацікавлених у проєктуванні їхніх дітей;
- × взаємодіє з іншими учасниками освітнього процесу (дітьми, педагогами, адміністрацією навчальної установи,

¹²⁷ *Поташиник, М.* Требования к современному уроку. — Москва : Центр педагогического образования, 2007.

батьками тощо) на правах захисника справжніх інтересів і прав дитини;

× працює з учнем як під час занять, так і в неформальному, вільному режимі.

5.2. Головною метою формування та реалізації індивідуальних програм для обдарованих дітей є **об'єднання зусиль дорослих** для створення дітям необхідних умов у сім'ї та школі для інтелектуального, емоційного, фізичного, соціального розвитку, прищеплення інтересу до навчання, смаку до творчої праці, стимулювання досягнень і успіхів.

6. Передбачити роботу з обдарованими дітьми в усіх сферах діяльності школи:

6.1. Внести цей напрям до:

а) планів організаційно-педагогічної роботи та роботи з персоналом, із урахуванням планів підвищення кваліфікації, мотивації, оцінювання й атестації персоналу;

б) календарного та поурочного планування;

с) планів навчальної та виховної/позаурочної роботи з учнями, із урахуванням підготовки до проведення олімпіад, конкурсів і змагань усіх рівнів;

д) планів роботи з коледжами, ВНЗ та іншими освітніми інститутами;

е) планів роботи з батьками та громадськістю.

6.2. Щороку розглядати стан роботи з цією категорією учнів на великому педагогічному форумі (раді школи, педагогічній раді тощо).

6.3. Організувати роботу щорічної творчої майстерні обдарованих дітей із презентаціями своїх досліджень, проектів шкільної громадськості.

7. Внести зміни до розподілу функціональних обов'язків співробітників:

7.1. Розподілити обов'язки щодо організації роботи з обдарованими учнями на всіх рівнях із обов'язковим виданням нормативних документів (наказів, розпоряджень).

7.2. Призначити відповідального по роботі з обдарованими дітьми серед заступників директора та визначити його повноваження.

7.3. Розподілити обов'язки на рівні функціональних служб, кафедр/методичних об'єднань тощо.

7.4. Розподілити обов'язки на рівні керівників педагогічних команд, тьюторів, учителів і вихователів.

7.5. Визначити «**правила гри**» для цього напряму роботи школи, із урахуванням ступеня відповідальності персоналу, строків виконання заходів, особливостей моніторингу тощо.

8. Передбачити ефективну систему мотивування та заохочення:

8.1. Учнів, які виявляють інтерес до навчальної праці й досягли успіхів у навчанні.

8.2. Учнів-переможців, призерів і учасників олімпіад, змагань, конкурсів.

8.3. Тьюторів, керівників педагогічних команд і вчителів, роботу яких щодо розвитку здібностей і схильностей дітей відзначено, а також створення освітнього середовища високого рівня та результатів роботи з обдарованими дітьми.

8.4. Медичних працівників, психологів і інших співробітників, які виявляють інтерес до цієї роботи.

8.5. Батьків і представників громадськості за участь у розвитку дітей цієї категорії.

9. Організувати систему роботи з батьками обдарованих учнів:

9.1. Забезпечити транспарентність (відкритість) освітнього процесу, а також суспільний моніторинг його організації та результатів.

9.2. Залучати батьків до справ школи, класу, дитячих творчих об'єднань, забезпечити злагоджену спільну роботу батьків і педагогів.

9.3. Регулярно влаштовувати, насамперед для батьків обдарованих дітей, *дні та тижні відкритих дверей* із методичними семінарами, самоаналізом уроків (у відеозаписі) тощо.

9.4. Забезпечити протягом навчального року проведення для батьків *педагогічних, психологічних і медичних консультацій*.¹²⁸ Делегувати тьюторам і керівникам педагогічних команд додаткові повноваження щодо організації роботи з батьками.

¹²⁸ Планові та позапланові консультації для батьків проводять протягом усього календарного року. Консультаціям передують чимала підготовча робота. Тривалість планової консультації — 20–30 хвилин. За цей час фахівець знайомить батьків із навчальною ситуацією дитини з певного предмета, розповідає про зміни, успіхи, недоліки, переваги, виявлені за період від часу попередньої консультації. Детально розглядають також результати опанування учнем навчальних умінь, резерви раціонального використання часу та багато іншого. Періодичність планових консультацій щодо кожного з обдарованих дітей визначають індивідуально.

ДОДАТОК 2

План роботи з обдарованими учнями ЗОШ № 3 м. Іллічівська на _____ н. р.

Зміст роботи	Термін виконання	Відповідальні	Засіб реалізації
І. Організаційно-педагогічний аспект і підвищення професійної компетентності педагогів			
1. ІМН (інформаційно-технологічна нарада) «Організація роботи з обдарованими учнями в контексті проєвропейської освіти»			Річний план
2. Організувати постійні семінари-консультації для вчителів 1–4-х і 5–11-х класів: «Педагогіка XXI століття», «Сучасний урок», «Валеологічне виховання за нових умов», «ТМ у сучасній школі» тощо			Річний план
3. Організувати роботу щодо <i>додатково-го відбору</i> обдарованих учнів 5–11-х класів у процесі навчання			Наказ по школі
4. Семінар-консультація «Робота з обдарованими учнями» (студіювання особистості та формування персональних програм розвитку, індивідуалізоване навчання обдарованих дітей із тьюторським супроводом, спільна робота з батьками цих дітей тощо)			Річний план
5. Заслухати на педраді питання щодо стану та підвищення ефективності роботи з обдарованими учнями (в порядку контролю)			Річний план
6. Затвердити на педраді перелік обдарованих учнів і призначити їм тьюторів			Річний план
7. Забезпечити постійне навчання та консультування тьюторів			Річний план
8. Забезпечити знайомство зі станом здоров'я, психофізичними й іншими особливостями обдарованих учнів			Річний план
9. Організувати відвідування тьюторами уроків і виховних заходів з метою знайомства з обдарованими учнями та рівнем навчання, виховання та розвитку цих дітей			Нарада при директору
10. Забезпечити формування та реалізацію (спільно з учителями, класними керівниками та батьками) <i>індивідуальних програм виховання, навчання та розвитку</i> обдарованих учнів			Річний план

Продовження таблиці

Зміст роботи	Термін виконання	Відповідальні	Засіб реалізації
11. Забезпечити участь тьюторів у батьківських тижнях і зборах 2011–2012 н. р.			Річний план
12. Організувати роботу творчих майстерень за участю обдарованих учнів (реферати, презентації, доповіді тощо)			Річний план
13. Організувати <i>загальний збір</i> обдарованих учнів, їхніх батьків, тьюторів і вихователів для вручення сертифікатів та обміркування цілей роботи впродовж 2011–2012 н. р.			Наказ по школі
14. Забезпечити постійний моніторинг і коригування роботи з обдарованими дітьми			Нарада при директору
15. Підбити попередні підсумки з оцінюванням роботи та спланувати її на 2012–2013 н. р.			Річний план
16. Психологічні консультації для учителів/тьюторів з питань дитячої вікової психології, обдарованості тощо (на засіданнях школи молодого вчителя, МО класних керівників, ШМО)			Річний план
II. Психолого-педагогічний аспект			
<p>2.1. Багатоаспектне вивчення особистості обдарованих дітей, особливостей їхнього розвитку та середовища виховання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Виявлення обдарованих дітей і дітей випереджального розвитку шляхом спостереження, групової психодіагностики, аналізу результатів діяльності. 2. Соціометричне дослідження психологічного клімату в класі та соціального статусу учнів. 3. Групова психодіагностика рівня самооцінки, емоційного стану та мотивів навчальної діяльності учнів. 4. Групова психодіагностика старшокласників щодо визначення здібностей, інтересів і нахилів для формування профільних класів. 5. Індивідуальна психохарактеристика психічного розвитку обдарованих дітей, їхніх психофізичних особливостей. 6. Групова психохарактеристика батьків на визначення характеру взаємин із дітьми; анкетування з поточних питань. 7. Вивчення суб'єктного досвіду учнів та їхнього соціального оточення 			Річний план

Продовження таблиці

Зміст роботи	Термін виконання	Відповідальні	Засіб реалізації
<p>2.2. Систематизація й аналіз матеріалів багатоаспектного вивчення особистості обдарованих дітей, особливостей їхнього розвитку та середовища виховання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Створення для вчителів бази методичних і психологічних матеріалів для роботи з обдарованими дітьми (за кафедрами) 2. Проведення МППК у 5–11-х класах 3. Складання психолого-педагогічних карт обдарованих дітей 			Річний план
<p>2.3. Організація навчально-виховного процесу та психолого-педагогічного супроводу обдарованих дітей:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Психологічне консультування дітей, педагогів, батьків. 2. Психопрофілактична та психокорекційна робота з обдарованими дітьми, які мають певні труднощі. 3. Підготовка та надання рекомендацій педагогам для організації роботи з обдарованими дітьми. 4. Формування в дітей комунікативних навичок, уміння працювати в команді тощо. Тренінг «Лідером може бути кожен». 5. Використання диференційованої системи навчання учнів. 6. Створення індивідуальних програм навчання та підготовки до предметних олімпіад, МАН. 7. Психологічна та методична консультативна допомога для розроблення й аналізу індивідуальних програм навчання обдарованих дітей. 8. Заохочення учнів до роботи над проектами та пропозиціями щодо організації навчально-виховного процесу. 9. Аналіз виконання індивідуальних програм розвитку обдарованих дітей (висновки, корективи). 10. Контроль за нервово-психічними навантаженнями учня, створеними діяльністю та вимогами вчителів і батьків 			Річний план

Закінчення таблиці

Зміст роботи	Термін виконання	Відповідальні	Засіб реалізації
III. Соціально-педагогічний аспект			
<p>Робота з батьками здібних та обдарованих дітей:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Регулярні психологічні та педагогічні консультації для батьків щодо психолого-педагогічної ситуації їхніх дітей у школі 2. Індивідуальні та групові консультації батьків щодо дидактичної ситуації їхніх дітей (за предметами) 3. Налагодження партнерських відносин із батьками: пошук спеціалістів серед батьків і залучення їх до розвивальної та виховної роботи з дітьми 4. Психологічна просвіта батьків з питань вікових особливостей дітей, виховання обдарованості (тематичні батьківські збори, семінари, індивідуальні консультації) 5. Інформування батьків про організацію та результати роботи школи з обдарованими дітьми 			Річний план

Навчальне видання
Бібліотека журналу «Управління школою»

**ШКОЛА ХХІ СТОЛІТТЯ:
ЗМІНИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.
ЧАСТИНА 1**

ФЕДОРЕЦЬ Микола Олександрович

Головний редактор *В. В. Григораш*,
редактор *І. Т. Соколянська*, технічний редактор *О. В. Лебедєва*

Підписано до друку 14.02.2014. Формат 60×90/16. Папір газетн.

Гарнітура Шкільна. Ум. друк. арк. 8. Замовлення № 14-02/17-04.

Виробник: ТОВ «Тріада Принт». Свідоцтво ДК № 1870 від 16.07.07 р.
Харків, вул. Киргизька, 19. Тел.: (057) 757-98-16, 757-98-15

ТОВ «Видавнича група «Основа».
Свідоцтво КВ № 11452-325Р від 07.07.2006 р.

61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66.
Тел. (057) 731-96-32. E-mail: office@osnova.com.ua